

SARKAD
TÖRTÉNETE.

ÍRTA

MÁRKI SÁNDOR.

BUDAPEST,
KIADJA KÓKAI LAJOS.

1877.

Sarkad hivatalos okleveleinek végén gyakran találkozzunk egy kezdetleges kidolgozású pecsét lenyomatával. Az a pecsétnyomó épen 200 esztendő óta áll helyt magáért. — Magyar köriratával két század óta adja annak folytonos bizonyosságát, hogy hazánk azon kevés számú helységeinek egyikét szolgálja, melyek egy deákos és azután egy németes kor kísérteteitől meg nem ijedve, külsőleg is megőrizték magyar jellegöket. Nyelvben, erkölcsökben egyaránt. Nagyobb gondatlanság, vagy kevesebb szerenese sok ily emlékjelet tönkretett. Egyhelyütt csak a mai pecséttan vallotta kárát; másutt maga a nemzetiség is. Csekély körülményekben néha nagy tanulságok rejlenek; s mi e féle jelenséggel vagyunk szemközt. Nem kicsinylem. Igaz, nem olyan községgel akadt dolgunk, mint a felvidék némely helységénél, a hol elég mentséget találunk a régi magyarosság elhagyására a szigorú helybeli viszonyokban. Itt, ezen a földön, elejétől máig tősgyökeres magyar népség lakott — és az lakott vidékén is. Elnyeletésre, más fajba való beolvadásra gondolni sem lehetett. De az ősi erényeknek a kor divata mindig veszedelmes versenytársa; áramlata azok legmagasabb szigeteit is elboríthatja. S hogy hányat elborított, nagyjából úgy is elképzelhetjük, ha a múlt század, de még a jelenlegi első felének is történetéről csak egy száraz kézi-

könyvet olvasunk el. Mennyi vértagadás! Vagy talán nem is az; lehet, csak aluszékonyság. A kék dalmányos falusi bírótól föl a gyémántoktól ragyogó nádorig mindenki deákul akarta végezni a maga és a más ügyét, baját.

Nem mondom én azt, hogy Sarkad ettől a hibától végképen ment maradt. Ha nem kell vala saját 12,000 hektárnál tágasabb határán túltekintenie, valószínű, hogy mindenütt magyar szöveg alatt feketéllik pecsétje; de dolga volt a vármegyével is, az ecclesiával is, a földesúrral is; úri embereknél pedig a deák szó járta; be kellett tehát vennie azt a hajdú-ivadékok természetének is. — Sőt odáig jutottak, hogy különben csak elemi iskoláikban gyerekeik is conjugálták az „amo“-t. Néhány deákos öreg gazdára még magam is emlékezem. Jobbára sírban pihennek már. Fiaik, unokáik egygyel boldogabbak: kénytelenségből nem törnek semmiféle idegen nyelvet. Kedvből megteszik akárhányan; a sarkadi derék földművesek, iparosok gyermekei feles számban kezdik látogatni az ország főiskoláit s finomultabb ízléssel haza kerülvén, az odavaló viszonyokat csaknem észrevétlenül, de mégis nagyon módosítják.

Oklevelek szerint bebizonyítható hetedfél százados múltja van ez alföldi városnak. Valami nagy jelentőségre soha sem vergődött; csöndesen fejlődött, néha csak tengődött: a mint ez már szokás a rónaságon levő helységeknél. De egyet tudok felőle; s ezt az egyet, a megmaradt néhány adat után, bizonyosan tudom. Kiemeltem már; *hazafias érzülete* az egész ismert koron áthúzódo sajáttság. A hol a nemzet igazságos ügyeinek védelme forgott kérdésben, ott sarkadiak is ontották vérüket; korán elfogadták azt a vallást, melyben oly sok biztosítékot tapasztal-

taltunk a magyarságban való tántoríthatatlan megmaradásra: reformátusok már a XVI. században lettek. Meg volt bennök mindenha az a bizonyos nehézség, mondjuk szögletesség, mely a magyar népnek sok dologban ösztönszerű, már az anyatejjel magába szítt tulajdonsága s melyet a reformáta hit egyszerűsége, úgy gondolom, benne még inkább kifejtett. De ez a merevség, ez a lassan-mozdulás a világ minden földművelőjét jellemzi; hogy kifejlődött legyen, nem kellett szükségképen senkinek Sarkadon, vagy Magyarországon akárhol születnie. E részben a német, angol s egyéb földművest alig különbözteti meg valami a magyartól.

Vegyük az első okot, vegyük a középsőt, vagy érjük be épen az utolsóval: az eredmény minden esetben tisztán mutatkozik Sarkad népénél. Magyar az minden ízében; a mi szép van nemzetünkben, benne sem hiányzik; a mi árnyat vet fajunkra, — Sarkaddal is közös. Több gyengeség, mint roszaság; szinte rá megy a nyelvem arra a kevésbbé szalonképes, de mindenesetre találó jellemzésre, hogy nála is „több nap mint kolbász“; nem csekély szilajság és igazi „ősi erények“. S ki tudja még, mi, mi nem; de mindaz, a mi, ismétlem, mindnyájunkban megvan bőségesen, kiknek magyar a fajtánk. Nem írok én sem néprajzot, sem szoros értelemben vett történetet; dicsbeszédet pedig semmiesetre sem. Csak néhány töredékes jegyzetet állítok össze, hogy némi jelét adjam e helyhez való vonzódásomnak, hova nem születés, hanem ennél kedvesebb emlék: a gyermekkor játékaiknak emléke köt.

S az alkalmat megadta ehhez egy izmos rézpecsét-

nyomó, e város magyarságának két-százados hirdetője.
Itt van a lenyomata:

I.

Kezdjük a dolgot ott, a hol rendesen minden föld-leíró kezdeni szokta: mondjuk meg, hogy a Biharvár-megyében fekvő Sarkad a keleti hosszúság $39^{\circ} 3' 22''$ -e és az északi szélesség $46^{\circ} 46' 6''$ -e alatt fekszik. Ez utóbbival azután megjelöltük sark fölött való magasságát is. Hogy pedig össze ne zavarjuk a föld valamely más vidékével, határozzuk meg az e tekintetben oly biztos mértékül szolgáló inga lengés-síkjának látszat szerént való körforgását, melyben a földnek saját tengelye körül mozgása nyilvánul. Sarkadon — mindenki tudja — nem egész kör az; csak 257° fok 24 óránként s így egy órára $11^{\circ} 29'$ fok esik. Mellék-, és ellenlakóiktól ép oly kevéssé tartanak a sarkadiak, mint ellenlábasaiktól; nincsenek a föld *ellentétes* oldalain vetélytársaik. Az első és utolsó azért nem lehetnek, mert a megfelelő helyen a Nagy-Óceán zajong, amott, természetesen, észak, e miatt dél felé. Ellenlakóik pedig legfeljebb a déli sarkvidéhez tartozó Eduárd-sziget vadjai lehetnének — de ezek is kissé nyugatra, odább vonultak.

Legyünk tisztában a nappal is. Az még Budapest fölött is kitüntet bennünket. Ott az ő ú.-n. keleti és nyugati tágassága már $33^{\circ} 41'$, míg Sarkadon csak $32^{\circ} 47' 30''$. Tehát napjaink is hosszabbak; mikor legtovább süt, 15 óra és 35 percig izzaszt bennünket a nap.

Hanem olyan magas állásban nem vagyunk épen, mint ők; a tenger fölé csak 94^{m} méterrel emelkedünk. Milyen kár, hogy nem-egyszerre! Oly láthatártól vagyunk megfosztva, melynek félátmérője 35 kilométer. Így valami felére törpül az egész.

Ekként helybenhagyván Sarkadot, nem-igen félhetünk tőle, hogy a világ valamely más tájkával össze tévesztik; azért némileg megnyugtatta foghatunk e város helyzetének mindennapi szemmel való megtekintéséhez.

Sarkad mezőváros Biharvármegyének délnyugati szögletét töltvén be határával, nevét, a politikai földrajz szempontjából nézve a dolgot, ettől a helyzetétől vehette.¹⁾

¹⁾ Ez olyan állítás, melyet a Bereg-, Somogy-, Szabolcs- és Zemplén-vármegyében levő Sarkad nevű falvak és puszták földrajzi fekvés is teljesen igazol. Így a beregi Sarkad a vármegye délkeleti, Ugoosára néző határáról csak 6–7 kilométerre eltávozva, a régi „Szernyei mocsár“ egy patakja mellett fekszik; — Somogy Sarkadja e vármegyének Horvátország- és Zalafelé nyúló szögletében, Csurgó és Berzence közt, a Drávába ömlő Zsdalla két mellékveze által közreforgott falu. Szabolcsban két pusztasarkad is van, egymáshoz közel; az egyik a nemrég még Biharba kebelezett Debrecennel közvetlenül szomszédos Balmaz-Újváros vidékén; a másik pedig Csege határában, hol Borsod és Szabolcs érintkezése, valamint Hevesnek nagy-közelsége indokolja az elnevezést. De legmegfelelőbb a zempléni Sarkad (puszta), mely Tisza-Luc tájékán a vármegyének épen azon csücskében van, melyet a Sajónak a Tiszával való összefolyása képez. — Ne mondjuk tehát, hogy a „Sarkad“ szó akár a mi városunknál, akár a többinél értelmetlen; teljesen jogosult és sajátos az.

Mindig a vármegye kiegészítő része lévén 1217 óta, midőn először jön szóba, egészen idáig sajátosan hordhatta. Némi eltérést csak a koronkint változott helyesírás mutat. Hogy a szomszédos és most Békésben fekvő Dobozt 1616-ban mint bihari helységet említik s így Sarkad nevének jelentése, mondhatni, nagyot csorbult volna, azt adatúl csak óvatosan fogadhatjuk el; s inkább úgy kell értelmeznünk, hogy Gyulával Békésvármegye török kézre kerülvén, Biharral határos helyeinek ügyeit emennek tisztviselői intézték.

A mezőváros területe jelenleg $12216\frac{1}{5}$ hektárt tesz; és e szám az idők folytában nem-igen ingadozhatott. A déli oldalán hömpölygő Fekete-Körös most is Gyulától, Doboztól és Váritól, tehát Békésvármegye némely részétől, választja el; s akkor is, midőn pl. Vári 1230-ban Zarándhoz tartozott, ő maga megmaradt Biharvármegye tagjának. Határos még Békéssel, Okánynyal, Keresztúrral, Méhkerékkal, Kötegyánnal és Anttal is.

A török korszak előtt vidéke kisebb lehetett a mostaninál, a mennyiben a ma már pusztá Ősi az 1552.-i összeírásban önálló helység gyanánt szerepel. Hogy a most „Sarkad“-előnevet viselő Keresztúr odatartozott-e, oklevelek híjában nem tudom eldönteni; de azon körülmény, hogy a sarkadi határ egészen Keresztúr alá nyomúl, továbbá hogy az azon községgel tőszomszédos Medgyest sarkadi nemesek bírták, némileg e föltevésnek kedvez. Úgy látszik, bizonyos, hogy ez idő szerént való elég nagy határát a török dúlásai miatt elpusztult s azelőtt többé-kevésbé községi életet folytatott helyek csatlakozása által nyerte. Területe, melyet Farkas János 1801-ben 30140 (1100 □^o-es) holdra, vagyis 11918 hektárra tett,

az 1870. nyert adatok szerint (említettem már) 12216¹/₅ hektár.

Sarkad egész környékén hajdan árvizek uralkodtak; s mind a mellett, hogy e bajon a Kőrösszabályozás sokat enyhített, a veszedelem még távulról sincs elhárítva. Ha megnézzük azon legrégibb térképeket, melyek e község határát, legalább részben, feltüntetik, azt tapasztaljuk, hogy Sarkadtól Gyuláig sík víz terül el. Kétségtelen, hogy ezt is áradások okozták, ámbár a történet minde-
nütt mint tavat jelzi. Számos író szerint még a Fekete-Körös is ebbe ömlik. ¹⁾ Bél Mátyás könyvének egy 1792.-i kiadásában még folyton tó gyanánt szerepel, — míg a Haruckern-család közt 1797. szerzett osztálylevél csak mint „a történetekben ismert megmérhetetlen sarkadi tórol“ tud felőle. 1743—1758-ig volt e családnak egy udvari papja: Hueber Antal. Ő még vadászott ez ingoványos tájon, mely a gyulai kastély mögött a mostani remetei puszta felé nyúlva, tömérdek vadlibának, vadrucának, bíbicnek, szárcsának, gólyának, gémnak stb. volt tanyája, még pedig a tömérdek hínár, hanság folytán eléggé háborítatlan tanyája. ²⁾ — A tó létezése mellett nemcsak a helyén kanyargott sok ér kiszáradt medre

---

¹⁾ Így Lazius térképén Orteliusnál. (Theatrum orbis terrarum; 3. kiadás, 83. tábla; továbbá Doglioninál (L'Ungheria spiegata, Venetia, 1595.); Birkennél (Der vermehrte Donau-Strand; Nürnberg, 1684; 231. l.) Már Münster (Cosmographia: Bazel, 1628, — az 1385. lapon) csak a Fehér-Köröst ömleszti bele: Cluverius térképe (Introductio in universam geographiam; 1667., a 381. lap mellett) helyesebb; Du Val (Carte de la Hongrie a l'Autriche, Párizs, 1671.) már föl sem tünteti, bár igen részletes.

²⁾ Haan Lajos a „Figyelő“-ben, 1875.—579. l.

tanúskodik, hanem pl. a még használatos Tó-ér stb. nevezet is. S e száraz ágyak egyikében a fekete-éri puszta alatt 2—3 méter mélységben még erős nagyságú kavicsokat láttam; Sarkadon, hol gyerekkorunkban egy-egy kavicsdarab miatt néha össze is vesztünk; — az agyagos rónán oly ritkaság lévén az! S azután a „király mezejé“-n mintegy 10 méter mélyen (kútásás közben) hatalmas szarvasagancsot találtak.¹⁾ Az ingoványba vesztetett a nemes vad. Feltűnő azon körülmény is, hogy a határnak épen e részén nincsenek szigeteknek nevezett földterületek, — mi pedig a többi oldalon nagyon gyakori eset.

Másik nagyobb álló víz, mocsár volt, alkalmasint ezzel összeköttetésben, az Óssy-rét, mely egészen a közelmúltig sok érnek adott tápot s némelyik egyenesen vízfölségének lecsapolására szolgált, mint pl. a Miső-ér, mely az alább említendő Peckes-vár erősítései tekintetében volt fontos.

Az erek általában véve valamely lapos helytől (közvetve vagy közvetlen) a Körösbe vezették le az esővagy áradási vizet. Ilyenek voltak: a Bálinti-ér, Tó-, Écsi-, Kollát-, Luc-, Hölgyeredje-, Miső-, Horgas-, Kenyél-, Lugos-, Szarka-, Pajándi-, Nagylábi-, Árok-, Garon-, Nagy-Hidas-ér, Kis-ered-, Rezes-, Csergető-, Székes-, Óssy-, Széles-, Fenyeres-, Sáfrányos-, Előgát- és Sovány-ér. Legnevezetesebbek, mert legártalmasabbak az előbbieket természetével különben nem-igen egyezett Gyepes, Kis-Körös, Feketer-ér és Gyegment. Vannak más medrek is, melyek eredetöket közvetlen a Körösből vévén, vízmennyiségö-

---

¹⁾ Ez, gondolom 1867-ben, a nagyváradai főgymnasium múzeumába került.

ket a laposabb helyeken árasztották szét s az említett tavak képzésére igen-igen nagy mérvben befolytak. Ezek az ú.-n. fokok; melyeknek: a sitkai, herpai, Kapálló-, Konc-, Gyúró-, Morgó-, Csete-, Dobi-, Bordás-, Adomány-, Tót-, Malom-, Hodos-, Eszterzug-, Apró és Favágó-fok.

Mindez erek és fokok a Fekete-Körös tükrét szabályozták s e század elején 470 hektárt (a határból közel $4\frac{0}{10}$ -ot) vettek igénybe és csupán az allodialis földekből $5338\frac{6}{10}$ hektárt borítottak el árvizekkel. Az így előtött helyekből egyes vidékek, mint hátasabbak, kiemelkedtek s ú.-n. dombokat és szigeteket képeztek; ma, midőn az erek medrei az ekének is megadják magukat, szintén ez a nevök. Ily szigetek voltak: Rekettyés-, Herpa-, Nagy-, Nyárfás-, Kincses-, Lencés-, Lenes-, Kis-, Hosszú-, Kasos-, Gál-, Csáki-, Bika-, Szabó- és Csonka-sziget.

Hogy a vizeket már e század előtt akarták valamennyire szabályozni, adatok bizonyítják. Nem is említve a várakat, melyek bizonyos csatornázó és árkoló munkálatokat követeltek, már az 1801.-i térképen akadunk ily nevekre: „Árok“, „*Régi* csatorna“ s pl. 1809. okt. 26. arra kötelezték a lakosokat, hogy a Körös-csatornát tisztán tartsák. — Nem-kevésbbé tanúskodnak ez állítás mellett ilyes elnevezések, szintén az 1801.-i térképen: Szék gátja, Kalmár gátja, Sósi *gáthely* stb.

Egyébiránt Sarkad történeti földrajza meglehetősen meg van írva a többi jellemző határnevekben is, melyek a rétek, lapályok, hátaik, rónák és zugok közt szabatos különbséget tesznek és a történetvizsgálás szempontjából egyébként is érdekesek.

A vizek, mint mindenütt, úgy itt is befolyással voltak a környék lakosainak művelődésére. Maga Sarkad a

tenger színe fölött 94[·]₈₆ méterrel fekszik, míg e szám a Fekete-Körös határos tükrére nézve csak 74[·]₃₂ méterben állapítható meg.

A város tehát aránylag dombosabb helyen épült, a-minthogy némely régi térkép a „sarkadi tó“ északi végén csakugyan hegyen levőnek is ábrázolja. Mindazáltal a házak sem voltak menten a víztől s ha az ú.-n. Kis-Körös vagy Morgó, mely épen a város előtt haladt el magában a helységben nem okozott is nagyobb károkat s inkább a sík földet fenyegette, addig a Gyepes, mely a szabályozás munkálatainak megkezdése előtt különben is itt egyesült a Kis-Körössel, a mentébe eső utcákat gyakran elárasztotta. Sőt a város keleti része, mely a Gyepes baloldalán van, minden kétségen kívül újabb keletű. Arra mutat azon körülmény, hogy a fő vár, melynek helyét most már házak veszik körül, folyásának épen e részén keletkezett; arra azon tény, hogy a mai urasági kastélyt délre s csak egy útca által elválasztva a vártól, 1828-ban egy csak nem régen abbahagyott temető helyére építették. A község ezen oldala a háztömegnek különben is csak kisebb részét tartalmazza; azt pedig bizonyítanom sem kell, hogy az erődítmények és sírkertek ¹⁾ rendszeren a városok tövébe s nem belsejébe kerültek. A Gyepesnek a vártól és temetőtől északnyúgra fekvő (vagyis jobb) oldala a városon keresztül egész azon pontig, hol, a szabályozások megkezdése előtt a Kis-Körösbe szakadt, tehát a község déli részének utolsó utcájánál, sokkal

---

¹⁾ Ez utóbbiak ugyan hajdan a helységek kebelében a templomok körül kerültek el; de itt újabb időről van szó, melyre a fötévés meg nem állhatna.

meredekebb balfelénél, úgy, hogy itt kiöntésektől tartani nem lehetett; míg viszont baloldalt oly rétségeket és lápokat képezhetett, hogy erődítési munkálatokra kiválóan alkalmas volt.

Egyáltalán Sarkad keleti, vagyis gyepes-balparti oldalát sokkal-inkább szaggatták az erek, mint valamivel odább északnyúgra. S így történt, hogy az innen kiinduló, a határ többi részénél hátsabb földön, melyet az árvizek megkíméltek, népesség letelepedésére eléggé kedvező pont kínálkozott s az első kunyhók e szűk téren emelkedtek. E, csak néhány hektárt igénybe vevő, község régebben mint egy kis sziget emelkedett ki a környező, hol csupán vízjárta, hol azonban állandóan vizenyős, rónából s ezen, a védelem és közbiztonság szempontjából előnyös helyzete, de a szomszédos vidéktől hosszabb-rövidebb időre lett elrekesztetése okozta, hogy a lakosság szorgalma kifelé nem foglalhatván tért, rendszeres földművelést alig gyakorolhatott s élete nagyon is tengődővé válik vala, ha a baromtenyésztésre annyi alkalmas rét nem kínálkozik.

A baromtenyésztés mindenesetre a népesség legtermészetesebb foglalkozása volt. De épen a vizek folytonos jelenléte a halászatnak és malomiparnak is tért nyitott. — Mindkét keresetág azelőtt élénk részvétnek örvendett s a csekélyszámú okleveles nyomokon kívül főleg a hagyományok igazolják. Ez utóbbira nézve ismét a helynevek adnak fölvilágosítást. Az 1801.-i térkép szerint nem kevesebb, mint 9 hely volt a hajdan rajtok állott vízimalmok után elkeresztelve; ezek közül csak egyet hajtott a Fekete-Körös, a többi erekből és fokokból táplálkozott. Hogy ez adatot kellően méltányolhassuk, megjegyzem,

miszerént vízimalom jelenleg az egész határban sincs s a lisztörlés néhány száraz- és 2 gőzmalom feladata lett.

A város sajátságos helyzete könnyen felfoghatóan a hajózásnak is tért nyitott. Fönmaradt néhány hajóút és rév emléke; mint pl. az ú.-n. „Régi hajóút“, mely Bérsoktól délre a Fekete-érbe vezetett. Az utóbbit illetőleg azt hozom fel, hogy ama ponttól, hol 1874 óta a Fekete-Körös torkolata van ¹⁾, tehát a Szanazugtól nem-messze nyugatra és délre 1—1 átjáró volt s különösen ez utóbbit Varga Mihály révének nevezték.

II.

Látni való e rövid vázlatból, hogy Sarkadon az anyagi jóllétnek előfeltételei kezdetben nem-igen voltak meg. Vessünk azonban egy tekintetet a térképre; s ha azt látjuk, hogy míg a Fekete-Körösnek hegyek közt haladó völgyén egymást érik a falvak, míg onnan kezdve, hol a síkságra ér s így körülbelül Tenkénél, a helységek arányosan mind nagyobb távolságban következnek, — önként fölmerül az a kérdés, mi indokolja azt, hogy Sarkad mai helyén volt századok előtt is?

Azt kellene tehát eldöntenünk: pusztán védelmi, vagy pusztán községi feladattal alakúlt-e Sarkad?

Azt hiszem, erre már eleve azt felelhetjük, hogy szorosán véve sem egyik, sem másik cél nem volt irányadó.

---

¹⁾ Akkor töltötték el, illetőleg hozták kapcsolatba az Új-Fehér-Körössel; úgy látszik azonban, hogy nem ez lesz a Körös utolsó torkolata.

Sarkad sohasem vergődött igazi hadászati fontosságra, aminthogy általában egész környéke kívül esett a harcok mozgalmainak körén, kivéve mégis néhány apróbb csatározást, vagy várostromot. Az erdélyi fejedelmek korában viselt némi előőrsi szerepet s várai nem régiebbek János király koránál. A török uralom fenyegető növekedése tudniillik szükségessé tette, hogy egyes kedvezőbb fekvésű helyeken sáncokat és erősített telepeket készítsenek, hova háborgós időben a környék lakosai menekülhessenek. Gyula elfoglaltatása után Sarkad a másodrendű végvárak sorába lépett s a törökök kalandozásainak ez irányban határt szabni ügyekezett. Azonban hatása nagyon korlátolt térre szorúlt s dönteni soha nem volt képes.

Tudjuk, hogy Sarkadot nem a XVI. században alapították, hanem hogy már 1217-ben létezett s így valamikor az Árpádok korának hajnalán keletkezett. Befolyt-e tehát más körülmény akkoron lett előállítására az emberek amaz ösztönén kívül, mely minden talpalatnyi tért értékesíteni óhajt, ha a viszonyok nem-is-épen elégitik ki vágyait?

Mindenesetre feltűnő körülmény, hogy a Fekete-Körös alsó szakaszán csupa magyar városokra akadunk, melyek már az Árpádok alatt virágoztak. Ilyen Vári, — ilyen Gyula, Doboz, Békés és a mi Sarkadunk. Míg azonban az előbb felsorolt 4 község a Fekete-Körös balpartján sorban egymás után, aránylag csekély térkülönbséggel következik, addig, be kell vallanunk, a jobb part nincs ily előnyben s mindamelllett, hogy az alsó folyáson itt is általában magyarság telepedett le, — a községek eredete újabb keletű; legalább az adatok nem szolgálnak vissza

az Árpádkorba, kivéve Sarkadnál. Merész föltevésel mondhatnók tehát, hogy Sarkad már a honfoglalás korában szögletet képezett, itt végződván Marót bolgár-kozár fejedelemsége. Ez a Szamostól a Körösig terjedt; néhány körülmény azt gyaníttatja, hogy határt egy darabon a Sebes- és Fekete-Körös vetett: amannak bal, emennek jobb partja s így ide esett volna Bihar sárréti és szalontai járása is. — Tas és Szaboles serege először ott talált ellenállásra, hol — Szeghalomnál — a Körösön átkelni akart; nagyon egyszerű a következtetés, hogy az azon túl eső részt tehát Marót bírta. Az tény gyanánt mutatkozik, hogy Sarkad mindenképen közelesett a határhoz, ha nem volt is épen végpontja annak. Lehet, hogy a hódoltatás után a magyarság lassankint ide is kiterjeszkedett s hogy sátorát, mint gazdag legelőkkal bízató tanyán, itt is felütötte. — Békés és Doboz már a XI. században állottak s így bajos elhinni, hogy egy-két magyar már korán el nem vetődött volna ide is. De föl kell-e azt tennünk, hogy kívülről a Sebes-Körös felől jövő támadások ellen szükségesnek ítélték legyen ide holmi sánccokat hányni, vagy hogy olyasmit már találtak is ott? Egyes leletek erre a habozó kérdésre meglepő választ készílnék nyújtani. Arról, hogy jó félszázad előtt valami hamvedert találtak itt, hallottam beszélni; de ha csakugyan római volt volna is az az edény, abból egy római telepre következtetni nagy gyöngeség volna. A római colonisták nem szerették az ily rónákat, ha-mindjárt folyóvizek mellett terültek is el. Az az egynéhány római pénz, melyet itt és a környéken felszínre kerítettek néha, szintén erőtelen érv. ¹⁾ — Mert bár ilyes pénzdarabok elő-

¹⁾ Egyet én is találtam Antonius Pius korából.

fordúlta bizonyíthat a mellett, hogy az illető vidék valahogyan az általános kereskedelem irányvonalába esett, még sok szerepet engednek a véletlenül lett odakerülésnek, vagy legfeljebb arra a következtetésre engednek jutnunk, hogy igen, a bennszülött lakosság, helylyel-közzel talán mégis élt vele, mint a forgalom eszközével. De feltűnő, hogy — legalább tudtomra — Sarkad vidékén bizánci pénzek nem maradtak fenn; pedig Marót és elődei némi függésben állottak a keletrómai császártól. Hogy azonban egyáltalán népesítve volt e tájék Marót idejében, ahhoz nem egy kétség fér. Az utolsó ezek közül az, hogy e térségen jó darabon vegyületlen magyarok laknak s a legyőzötteknek sem híre, sem hamva. Ilyesmit talán inkább az odább északkeletre lakó románok közt kellene keresnünk. De van itt az életnek nyoma és pedig nevezetes nyoma.

A határ nem egy részében, különösen mégis az úgynevezett Peckes-várban, valamint a város belsejében levő várban s a szőlők aljában futó sáncban is gyakran találunk nevezetes agyag- és bronckészítményeket, melyeket a kő- és bronckorszakra kezdenek visszavezetni. Ezek legnagyobb része jelenleg a biharvármegyei történelmi társulat gyűjteményében foglal helyet s az 1876-ki nemzetközi régészeti congressus tárlatában bizonyos feltűnést keltettek. ¹⁾ Az ősembereknek e vidéken alig sejtett nyoma

---

¹⁾ A hivatalos „Catalogue d'Exposition Préhistorique“ külön is kiemeli és a tudósok figyelmébe ajánlja őket a 109. lapon. A gyűjtések körül sok buzgalmat tanúsít Nuszbec Sándor s mióta ő gondot fordít az esetleges, bár nem rendszeres ásatásokra, az elveszett leletek száma egyre gyérül. A legnevezeteseb tárgyakat 1872-ben röviden én is ösmerttem a „Nagyvárad“ 190. számában; megvallom, némi malitiával.

jelentkezik azokban s ha ezer kifogást tehetünk is, hogy hiszen többnyire épen azon helyeken fordulnak elő, melyek, a hagyományok és a történelem szerint épen a leglakottabbak voltak 2—3 század előtt, — hogy egyes tárgyaknál csak az elfogúltság nem láthatja, miszerént egészen újkori darabokkal van dolgunk stb., stb., — de mégis untalan előtérbe tolikodik az a meggyőződés, hogy valóban őskorbeli telepre bukkantunk, — hogy valóban régen letűnt, régen elenyészett nép tűzhelyét bolygatjuk. Nem akarok kontárkodni a régészetben; az ítélethozatalhoz mind abban való nem csekély járatlanságom, mind a még épen nem kielégítő számú leletek miatt nem látok elég alapot. Annyi áll, hogy hasonló tárgyakat a környék néhány más helységében is napvilágra kerített a véletlen, vagy — a mi ritkább — a tudománysszomj; s ez a körülmény már jótékonyan hathat előítéleteink lerombolására. Ki a nevezett congressus^a kiállításának — nem mondom, hazai, hanem akár néhány külföldi leletével is összehasonlította a sarkadiakat, meglepetve kellett tapasztalnia, hogy az alakokban, díszítésekben, általán a modorban, sőt talán az agyag és más anyag vegyítésében is oly egybevágó eseteknek lőn szemtanúja, a mi nem lehet a pusztá véletlenség játéka. Én, a laikus, kénytelen vagyok beérni azzal, hogy szakértőink figyelmét ismételve fölhljjam a váradi múzeumban levő eme kincsekre, melyek, kellő tanulmányozás mellett, ezen vidék múltjáról ékesen szóló tanúk lehetnek.

Addig függeszszük fel ítéletünket s mozogjunk a hozzánk közelebb álló adatok bizonyosságának alapján — és folytassuk a fölvetett; de még megoldatlan kérdés taglalását.

Az erődítmények keletkezése idejére nézve biztos adataim nincsenek; de első pillanatra figyelmet gerjeszthet, hogy azokat a határ leghátasabb helyeire rakták volt — és pedig négy oldalon. Jeleztem, hogy Sarkad, mint telep, nem volt a Fekete-Körösig előre tolva; de másrészt e vizet némileg védő vonalúl tekinthették; mert nem messze hozzá: ott, hol a Nagy-Hidas vize a Fekete-érből kiszakadt, volt a négyszög-alakban épített „Adomány“ vagy Dézsen-vár. Déli, nyugati és északi része a Feketeérre nézett s minden oldalon erdő szegélyezte. Most csak a keleti részen dől egy kis erdőre; az irtókapa és a fejsze századunk első felében szabad tekintetet nyitott neki a város felé és művelésre kiválóan alkalmas földeknek adott tért. Több oknál fogva hinni merem, hogy váracsokat rendszeren oda építettek, hol már bizonyos számú népesség élt együtt s hogy az ily fiók sánccokat nem a tulajdonkép-való község, hanem az annak határában levő külső tanyák oltalmára hányták föl. A mondott hely nagyobb letelepedésnek nem kedvezett, épen természetes viszonyainál fogva; de tanyák számára (makkoltatás és — a tisztásokon — jó minőségű földjei miatt) tanyák számára alkalmas lehetett s könnyen oly célból jött létre, hogy ha a török hatalmaskodások Sarkad lakosait a városból kiszorítják — a mi a gyulai törökök portyázásai folytán többször is megeshetett — itt, az erdő sűrűségében, nagy tömegben való meglepetések ellen, a mint lehet, védve, hamarosan biztonságot találjanak.

Ép ily szerepe volt Peckes-várnak. Ez Csáki-szigettől északkeletre a Peckes- és Várossziget által határolva, Sarkadtól északkeletre ott feküdt, hol a Csejt-érral gyarapodott Miső első nagyobb kanyarulatát tette. E várat

a víz két szigetre osztotta s 3 helyen érintkezett vele; két helyütt pedig két árok, mely vizét az érből kapta, szolgált megerősítésére. E század elején mindkettő gyümölcsös volt — most szántóföld, egyidőben téglavetőtelep —; az egész 7 $\frac{3}{4}$ hektárból állott. — Keresztúr határának majdnem délnyugoti szögleténél feküdvén, e vidéken uralkodott és nem egy körülmény odamutat, hogy a 4 erődítvény közt fontosságra nézve a második helyet foglalta el. Tőle nem-épen messze, egyenes vonalban mintegy 600 méterre, szintén a Miső-ér mellett volt az Őr-fészkek, mi természetes kapcsolatban látszik lenni a Peckes védelmével. Egyáltalán azon körülmény, hogy ily váracsok közelében mindig nemesi birtokok feküdtek, a hajdúság korában és előbb, mikor még ez a terület színével bíró katonáskodás nem divatozott, mindig bizonyos számú lakosság jelenlétére enged következtetnünk; mit megerősít annak tudata, hogy minden egyes ily helyen a konyhakertek számos nyomát találjuk, úgy a határnevekben, mint az oklevelekben.

Azonban a már említett két pont meglehetősen eldugva feküdt s a mennyire a jelek után ítélni lehet, nem is igen volt alkalmas jelentékenyebb népesség befogadására; mert mindenütt mocsárok, lápok, vagy erdők környezték, úgy, hogy a megélhetés föltételeit alig adhatták meg. Még a város mostani fekvése volt a legelőnyösebb. Itt két erődítvény épült, melyet szabatosan talán ép úgy egynek vehetnék, mint a Peckest és az Őr-fészket. A ma is várnak nevezett dombos hely az urasági gyümölcsös kert területén fekszik s kétségtávkívül ez döntötte el a többi földvár sorsát is 1711-ben, midőn Löwenburgnak

kapitulált.¹⁾ Így került a kincstár, ettől az Andrássyak, végre a gr. Almásyak birtokába s ekként mindig egyenesen az uraságot illette.

Előre tolt őre, az úgynevezett „Sánc“ Sarkadtól délkeletre a Gyepes félszigetén, a Csikotazug, Szücszug, Felházi és Pálszegi-telek által körülfogva, Ósi és Sarkad közt; bejárata kifelé esett, közel azon ponthoz, hol a szalontai útból a kötegyáni kiszakad.

Különben erdőség hajdan itt sem hiányozhatott: erre mutat a „Dombos-erdő“ név; e hely körülbelül ott van, hol most a vasúti állomást találjuk; tehát a város közvetlen közelében. Mily tanulságos adat ez, eléggé kitűnik, ha fölemlítem, hogy Sarkad-város jelenleg nagy mezőség közepén fekszik s az erdőség csak határcsipkétét teszi.

Az eddigiekből is kivehettük, hogy e városnak csak 2—3 század — de még kevesebb: csupán 50 év előtt is egészen más képe volt; — valamint azt, hogy a múltban jelenlegi fekvése volt egyetlen pont, mely az áradásoktól legkevésbé fenyegetve, a letelepedésnek legtöbb biztosítékát nyújtotta. A mi most csak esetleg, — az, tudniillik a víz jelenléte mint tócsa, vagy áradmány, a múlt időben állandó körülmény, mely a Fekete-Köröstől e szakaszon minden életet odább kergetett. Egyébiránt de már nem oly veszélyes helyzetben, itt is kimutatták az első települők a folyóvíz iránt táplált természetes hajlamukat; mert a Gyepes és Kiskörös partjaira, de biztos magasságban, építkeztek. Ezt, az előbb felhozottakon kívül egészségügyi szempontok is javasolhatták; mert a

¹⁾ Térképét Thaly Kálmán másolatában, I. e. könyv végén.

gyakran igen romboló hatással jelentkező mocsári kipárolgás¹⁾ épen e helyen volt legkevésbé kártékony.

S még egy, mit eddig szándékosan mellőztem.

Igaz, hogy azon résztől, hol a Peckes áll, némileg északkeletre a régibb időkben is vízmentes földek következtek, úgy, hogy (ha csupán a számok szerint akarnánk nyilatkozni) a népünket mindenkor jellemző hajlam a földművelésre leginkább érvényesülhetett volna, mert az 1801.-i fölmérés szerint ott egy darabon csak 3 hektárt járt a víz s 1360-at megkímélt, akkor, midőn Sarkadon a szántóföldek összes száma 540⁹³⁶ hektár volt s ebből is 211 árvízjárta! . . . . De ama földek *szikések* s így, kivált a régibb lakosoknak még a mostaninál is nagyobb közönye mellett, művelésre nem-eléggé alkalmasok.

III.

Azonban ne hamarkodjunk el a dolgot. A föld *felületéről* szólni, mielőtt annak *belsejéről* szólottunk, emberibb ugyan, mert könnyebb vége a dolognak; hanem a földtani részt csakugyan nem mellőzhetjük még egy oly szűkre szabott munkában sem, a milyen egy kis város leírása, pláne történeti leírása. Sőt nem mellőzhetjük az égaljra vonatkozó adatokat — és nem mellőzhetjük a physikai élet egyéb száz tényezőjét sem; — mert valamennyi szerepet vitt az emberek történetének csinálásában. S a történet nagyon egyoldalú volna, ha

¹⁾ 1871-ben, úgy látszik, épen ennek folytán, a váltóláz-betegek (hideglelősek) száma Sarkadon egész éven át 5475-re rugott. (Dr. Kiss a „Bihar“-ban 1872.—9. sz.)

csupán csak az emberekkel bíbelődnék. Rám nézve legbajosabb a föladat, mert sokban képzettségemen felül álló tényekről kell szólanom.

A föld természetes erői Sarkadon is nagy harcot vívtak az emberekkel, míg megadták magukat ezek szorgalmának. Annak az édesvizű nagy tengernek, mely hajdanában a magyar alföldet borította, hullámai ezen a tájon is zajongtak; és Sarkad bizony nem állott ki azokból szigetként. Most is az „arany kalászszal ékes rónaság” egyik legmélyebb pontja, mely az ádriai tenger tükre fölött 95 méterrel sem áll; déli határán pedig annyira lesüllyed, hogy a város fekvése és a Fekete-Körös felszíne közt nem-kevesebb, mint 20 méter a különbség. Annyival fekszik mélyebben a Körös.

És körülbelül annyival magasabban a hajdani tenger fölött.

Mert az az áldott fekete-föld, mely jó időben oly hálásan fizet a szántóvetőnek, csak a legfelső lepel arra a sok mindenre, a mi a hajdani tengert az évezredek folyamában eltakarta. Azon fekete agyagos márga, melyet mi, közönséges emberek, egyszerűen fekete földnek hívunk, mondhatatlan hosszú idők növényeinek elkorhadásából, állatainak erjedéséből, porszemről porszemre, állott elő; és mikor előállott, végkép elvonta szem elől bátyját, a sárga agyagmárgát, mely sárgaföld néven nem egy vályogvető cigány vakoló kanalában fordul meg. Így került egymás mellé városunk egész területén a fekete és sárga, — a miről csakugyan nem tehetnek a sarkadiak. Ők nem cselekedték.

Új réteg. A kék agyag rétege, melyet megfekszik a sárgaföld. A hol előfordúl, egykori állóvizek teknőjére

kell gondolnunk. A vaskénes timsópalából lerakódott agyag az, mely alatt ismét a sárgaföld tűnik elő; nem oly göröngyös, nem oly porlékony, mint a már jelzett unokája, hanem inkább réteges, vasrozsa erekkel tarkítva.

Födele ez oly rétegnek, melyből egy réges-régen letűnt korszak halottjai minden eddigvalónál nagyobb ékesszólással beszélik el, hogy mielőtt Sarkadon élet kezdődött a föld felett, a föld alatt az már el is viharzott. Szárazföldi csigák héjait találjuk ott a sárgás-szürke löszbe szépen beburkolva, vagy már épen máló-félben.

Alatta a legszeszélyesebb márgagumók vannak elhintve. Külön-külön tömörült ott a márga; rendes réteggé még nem tudott egybesimúlani. A reá felülről gyakorolt nyomás ehhez ily csekély mélységben nem elegendő erejű. Ezen golyócskák a víz idomító hatalmától lettek így lekoptatva; a folyóvíz kényszerének kellett engedniök, hogy szögleteiktől megfosztva, ily horzsolt alakban maradjanak vissza, — talán erős áradások után. Mert ne higyjük azt, hogy e gumók csak a határ egy-két részében fordulnak elő; én úgy hallottam, hogy azok majdnem minden kútásásnál felszínre kerülnek s így egészben véve jellemzik Sarkadot. Annál gyakoribbak a Fekete- és a Kis-Körös mentében. Egyébiránt ily eresvizes térségen, a milyen Sarkad, e féle barázdák minden időben jó vezetői lehettek az áradásoknak s nekik kell tulajdonítanunk, hogy e kisebb-nagyobb gumókkal úgy telehintették az egész talajt. De nagyobb fejtöresre adhat okot az a kis kavicstelep; melyről az imént már megemlékeztem, a feketeéri ispánlak mellett, mely kvarcdarabokban szűkölködő vidékünkön e nemben a legfelölőbb példányokat mutatja. Igazi hatalmas kavicsok,

melyeket csak ragadozó víz sodró ereje görgethetett e vidékre. Pedig itt egy folyónak esését számba is alig vehetjük. Az, hogy a kavics mesterségesen került oda, szóba sem jöhet; elhelyezkedése mutatja, hogy természetes lerakódása van ott. Mutatja pedig első sorban az, hogy főveny társaságában jelent meg. Laikus szemmel én az egészben egy érdekes geológiai kérdést látok, a melylyel igazán méltó lehetne szaktudósainknak foglalkozniok.

Mind a márgagumók, mind a kavics alatt rendszeren — alapjában még mindig márgás természetű, de már inkább finom homokból és iszapból álló réteg következik, mit ismét a mint festék, iparcikkül is ajánlható, sárga porva (Ockergelb) féle vörös sárga agyag vált föl s ez alatt iszap, végre homok.

És azután?

Hogy azután mit rejt a sarkadi föld, idáig nem felelhetünk rá. E részben az nincs tudományosan átkutatva; s a mi keveset határozottan írhatunk, azt Trajánovits sarkadi gyógyszerész megfigyelésének köszönhetjük, ki a város közepén ásott kútja készültekor az egy-mással váltakozó rétegeket jól szemügyre vette és méreteket is készített róluk. Jobban feltűntetheti azt a következő táblázat¹⁾:

---

¹⁾ Trajánovits Ágoston a „Magyar orvosok és természetvizsgálók“ 1871. évi nagygyűlésének évkönyvében Sarkad rétegeit rajzban mutatta föl. Minthogy én sok ábrát nem mellékelhetek e fűzethez, jobbnak látam azt százalékok szerint átszámítani, megjegyezvén, hogy Trajánovits rajzának hosszúságban való mérete = 14 cm., vagyis kútjának mélysége a természetben ugyanannyi méter. Átalában e fejezet írásánál főleg Trajánovits ez értekezéseire, továbbá Szabó, Wagner, Hunfalvy stb. adataira támaszkodtam.

Az ismert réteg függőleges metszetében egy réteg szélességére esik, — és pedig:

a televényből . . .	180 cm.	=	12 ⁸⁶ %
sárgaföld	310 "	=	22 ¹⁶ "
kékagyag	110 "	=	7 ⁸⁵ "
erezett sárgaföld . . .	110 "	=	7 ⁸⁵ "
csigás réteg	110 "	=	7 ⁸⁵ "
márga-gumós ¹⁾	180 "	=	12 ⁸⁶ "
iszapos ikrás	90 "	=	6 ⁴⁴ "
okker	70 "	=	5 ¹⁰ "
iszap	80 "	=	5 ⁷² "
futóhomok	160 "	=	11 ⁴³ "

Egész bányája a jóllétnek. Gazda, iparos agyagun-
kat jól felhasználhatja. Trajánovits háromféle sarkadi
agyag alkatrészeit fogta vizsgálat alá és mindenikből
56 kilogrammot 100 fokú melegségnél jól kiszárítva,
talált bennök:

az I.	II.	III.	
o s z t á l y ü n á l			
38 ⁹⁶	27 ⁰⁰	19 ⁵⁰ %	timföldet . . . (Al ₂ O ₃);
42 ⁰⁰	61 ⁰⁰	72 ⁵⁰ "	kovaföldet . . (Si O ₃);
0 ⁸⁵	2 ⁰⁰	1 ⁰⁰ "	vaséleget . . . (Fe ₂ O ₃);
1 ⁰⁴	1 ⁶⁵	0 ¹⁸ "	meszet . . . . (Ca O);
0 ¹⁷	0 ³⁵	0 ⁵⁰ "	keserűföldet v. magnesiát . . (Mg O);
16 ⁹⁶	8 ⁰⁰	5 ⁹² "	vizet . . . . . (H ₂ O).

Egyben-másban már a legködösebb múltban is föl-
dolgozták ez agyagot a sarkadiak ismeretlen elődei ipar-

¹⁾ Lősz.

beli célokra. Ki nem emlékezik, hogy a Peckes-várban s máshol is, pl. a várkertben, találtak régi cserépedényeket, melyeknek készültét nagy részben a városunk történetét jóval megelőző időkre kell visszavezetnünk. Kivált a Peckesben egész telepe van ez edényeknek s hogy az őslakók azokat ott helyben égették ki, már csak az is valószínűvé teszi, hogy a Peckes újabb időben is téglavető hely volt. Színök vasasszürke s ilyen edényeket Sarkadon sokáig égettek. Most azonban nincsen fazekas. Sőt panaszkodnak a téglák és cserepek ellen is; lehet, a nem-kellő vegyítésben van a hiba.')

Az e vidékbeli talajokat főleg ezek szerint különíthetjük el. És pedig először is a korhanytalajra, mely e határnak meglehetősen jellemzője, mivel egyébként is többnyire lecsapolt rétek helyén a szenesülő növények kőrőiből szokott képződni, s tudjuk, hogy e területek hajdan a legnagyobb mértékben vizenyősek voltak. Altalaja agyagos földnem lévén, a gazdának rendszeren jól megtéríti a műveltetésére fordított költséget.

A régibb korhany alatt többnyire előfordul az ú.-n. szurkos föld is. Főleg a Bálint és Kámsárja nevű határ-részben. Azt mondják, ezen csak nem-régóta méltányolt földnem sajátságosságát a kátrányos és gyantás vegyek hatása magyarázza meg.

A határ egyik érdekessége a szíkes talaj. Szíksót ugyan e mezőkön senki sem seper össze, hogy legalább ennyi hasznát látná; hanem némi sónak mindenesetre

---

1) E városban az 1870. évi népösszeírás alkalmával 3 edényárulót, 9 téгла-, cserép- és vályogvetőt s 4 kőmíveszt találtak. Különben a tégláépítések csak a 60-as évek óta kezdenek divatba jönni; azelőtt a paties-, vályog- és vertfalon kívül alig ismerték az építésnek más anyagát.

kell benne lennie. Igen tömören összeálló földnem, melynek kopár, fehér színe messziről is kitűnik a jó fekete földek közül. Általán a hátsabb helyeket foglalja el, hol sok mésztartalmú agyag kíséretében jelenik meg. Az egészen szikéseket csak legelőknak használják.

Különben a földben mindig van egy kis salitromosság, mely a belőle égetett téglákon is ki-kiütkezik.

Azon hátakat, ha kiszáradnak, szántani alig lehet s művelésre leginkább csak tavasszal alkalmasak, míg a tél nedvessége végkép el nem párologott. Elmondhatjuk, hogy bár ma-nap, kivált a szikes hátak, nem a legkeresettebbek, hajdanta, mikor e határt szélteben vizek borították, mégis ezek voltak a földművelés első tanyái.

A kevésbé lapályos földek kevés iszap mellett sok korhanyt tartalmaznak. Az egészen lapályosak ellenben csupa korhanyos agyagúak s azon réti, laza talajt mutatják, mely a víztől megszabadult térségeket rendszerént jellemezni szokta. A régi állóvizek, mocsárok, lápok e hatását mostanában a határnak csaknem felét látogató árvizek pótolják.

A homok csak keverve s így is legfeljebb 1°/₆-ban fordul elő — s a mi van is, alkalmatlan építkezésekre. E célra leginkább a Körös homokját alkalmazzák, de az is inkább iszap, úgy, hogy ha megjárja is falrakásra, vakolásra már nem elég tartós.

Mint mondtam, bizonyos só-anyag az egész határt jellemzi. Észrevehető ez a kútvizeken is, melyekben a kötött szén-, kén-, kova-, chlor-, légeny- és villanysavnak nyomai vannak s 1000 részben mintegy $\frac{3}{4}$ — 2 részszel képviselvék. A városban kevés jó kútát találunk,

minthogy ásásukban nem haladnak le kellő mélységre. A tanyákon azonban a legüdítőbb kútforrásokra akadnak. Néhol kútásás közben ártalmas gázok is fejlődtek ki s magában a városban is néhány év előtt egy munkás lett az ekként képződött durranó lég áldozata.

A földtani szerkezettel bizonyára igen összefüggő földrengések Sarkadon, úgy látszik, kívül esnek azon mennyiségteni körökön, melyeket rájok nézve hazánkban is megállapíthatni véltek. Legalább én azon egy adaton kívül, hogy az 1834. okt. 15. az Érmelléken tapasztalt nagyobbyszerű földrengést valamennyire itt is érezték, mást nem tudok felhozni.

Ekként tehát semmi panaszunk a földre. Miért nem fizet hát az mindig dúsan? Szinte szégyelem magamat, oly naivnak látszik e kérdés. Mintha nem a mi szélsőséges éghajlatú alföldünkön feküdnék Sarkad! Ott pedig a jó és rossz esztendőök közt körülbelül az az arány uralkodik, a mi 7: 3 közt. De ne érzük be ily általánossággal. Az időjárásról összeszedtem néhány jegyzetet; itt közlöm:

1822. júl. 16. d.-u. 3 órakor igen nagy jégeső volt. A sok egyéb közt a szőlőket is elverte, hanem a mi bor termett, az kitűnően sikerült. Egyébiránt nagy szárazság uralkodott. ¹⁾

1836-ban a nagy aszály tett károkat.

1845-ben árvizek romboltak. A kaszálókat 5 ízben is elöntötte. Viszont 1846. a nagy szárazság folytán lett nevezetes. Elég szép, de porhanyós búza termett; a tavaszi vetések roszak, a kukorica ki sem kelt, vagy elsat-

¹⁾ A sarkadi ref. egyház névkönyve. Kézirat. 184. l.

nyúlt, a dinnye elaszott, a szőlőt dér csapta meg. — 1853-ban télen át sok eső s erre veszélyes áradások. ¹⁾

1855. febr. 8—12. rendkívül-nagy áradások.

1858. eléggé kielegitő; 1859. azonban igen mostoha. — 1860. árvizes és esős; azért a gabonák többnyire még zölden megrogytak s gyöngye és rosz szemmel fizettek; széna, szalma elégséges, de amaz, a sok esőzés miatt, buja és kevésbé jó; a szalma pedig megrothadt és összeállott. — 1861-ben az őszi vetések (repece és kétszer-búza) mennyiség, de különösen minőség tekintetében, jók; a tavasziak (árpa, zab, tengeri) is középszerűek, úgy a széna is, minden nagy szárazság mellett; ellenben bor úgy szólván semmi nem lett, a makkot az áprili és májusi fagy elölte. — 1862. a jobbak közé tartozik, ha a gabonát, takarmányt, bort és makktermést veszszük; pedig az egész évet szárazság, forróság és esőtlenység jellemezte.

1863-hoz a legsújtóbb emlékek fűződnek. Minden perce oly száraz, oly esőtlen volt, hogy még harmat sem járt; hogy így jóformán semmi sem teremhetett, könnyű belátni. Az őszi esőzések azonban annyi hasznot mégis hajtottak, hogy a mezőt megindították és a korán vetett gabonákat dús növéssre serkentették. — 1864-nek tele havas és egyúttal nagyon szeles lévén, a havat a vetésekről sok-helyütt elhordta, miért a tisztabúzákat megritkultak; tavasszal néhányszor fagyott és gyakran esett, hasonlóképen nyár-elején is; azért széna és gabona általán véve dúsán adott; a betakarításnak a száraz nyár és ősztökéletesen kedvezett; tengeri jól mutatkozott, de

¹⁾ Liber actorum conversorum et apostatarum parochialis ecclesiae R.-Catholicae Sarkadiensis. Kézirat. — 9—10. l.

aug. 29. fagy érvén, legalább is $\frac{1}{3}$ -a aljnak maradt; a hideg vékony szüretet hozott; sarjú alig lett; a legelők jelesek. Az ősz eleje és utólja szintén száraz, annyira, hogy az elvetett mag csak november vége felé kelt ki; a repcék mind-egy-szálig megsemmisültek.

1865-ben ugyan nagy szárazság és forróság uralkodott, mindazonáltal a búza, árpa és tengeri közészerű termést adott; a zab gyenge; a szőlőt elverte a jég; sarjú semmi.

1866. a jobb évek közül való; a május 24.-i országos fagy kevés kárt tett. — 1867-ben bőség jutalmazta a gazdákat fáradságát; mindazáltal a búza, hőség és rozsda miatt megdőlvén, szorúlt lett. Köles, repce, káposzta itt nem díszlett. — 1868., a gyümölcsöt kivéve, szintén gazdagon fizetett, de csak mennyiség dolgában; mert a tavaszi kedvező időjárás folytán hirtelen megnőtt buja gabonák takarás előtt megszorultak, szín és súly nélküli valók lettek.

E néhány jobb év után a gyöngék, sőt határozottan roszak egész sorozata következett.

1869-ben a háromhavi őszi esőzés és az azokra jött árvíz folytán sok gazda alig vetett valamit, a meglevő vetések egy részét pedig a víz tette semmivé. Igen bővelkedett csapadékokban az 1870. év is. A búza nagyon roszul, az árpa, zab kitűnően, a köles, repce, tengeri közészerűen fizetett. Minőségre: a búza, tengeri — gyöngye; az árpa, zab, repce — jó. — A búzára, tengerire, kölesre, hímre 1871. is rosz volt; árpa, zab, repce, bor, gyümölcs közészerű. — 1872. szintén silány kamatot engedett a földtől; hanem a gabonák egyébként, sikerül-

tek. Széna, sarjú bőven. Gyümölcs semmi, bor kevés és tarthatatlan.

Még ez éveket is felülmúlta silányságban az 1873. esztendő. Hideg és szárazság felváltva okozta a terméketlenséget és csak a túlságosan elszaporodott egerekre járt jó idő. Búza, árpa, zab, köles, repce, tengeri csekély, széna közészerű, bor kevés, sarjú semmi. Tele hó nélkül, erős fagyokkal köszöntött be. — 1874. sem lett különb. A vetéseket száraz és késő fagy, árvíz, szárazság, nagy szelek stb. pusztították; semmi számbavehető nem termett. — 1875. a meglehetősek közt áll; különösen széna, bor és gyümölcs sikerült. Átalános jellemzője a szárazság. Végre az utolsó 1876. év csupa szeszélyből állott ki: a vetések a hó alatt szépen kiteleltek, ápril és május száraz, máj. 19—20. a fagy tett nagy károkat, főleg a repcében, június csupa esős; árvíz is dúlt stb. stb., ¹⁾ szóval a biblia egyiptomi hét sovány esztendejének a sarkadiak nyolcat tudnak ellenébe állítani.

Azzal vigasztalhatják magukat, hogy járt az ő határukon ezeknél még zimankósabb idő is. Az igaz, hogy néhány ezer évvel ezelőtt; akkor, a mikor ennek a vidéknek egészen más külalakja volt, mikor itt olyan éghajlat divatozott, a milyen most pl. Szibériában dermeszti meg a földet. ²⁾ Tehát az ú.-n. negyedkorban. Beszélnek erről a már említett lösz-rétegekben Sarkadon is talált csi-

¹⁾ A tisztartói naplók után.

²⁾ Az egyébiránt még mindig nyílt kérdés, hogy az éghajlatok ily szembeszökő változása tanának van-e jogosultsága. De végre, a külső körülményeket is szabad néha fölhasználnunk, ha másra nem, legalább egy — szóvirágra.

gák; a miknek mindnek nagyon tudományos neveik vannak. Az egyiket úgy híjják, hogy *Planorbus corneus* Linné; a másikat: *Planorbus complanatus* Linné; a harmadikat: *Helix austriaca* Linné; a negyediket: *Vindobonensis corneus Pfeifferii*. Régen elmúltak az általuk képviselt korról, idővel együtt; csak héjaik maradtak fenn — s unokáik messze, északon éldegélnek.

A kiveszett állatvilág egy más emléke az ősszarvas — vagy inkább annak egy agancsa. Már volt szó róla.

De ezek a történelem előtt való korról beszélnek; a roppant különbségről, mely ezredévek előtt és ezredévek után fölmerülhet egy vidék életében. Hanem már a tapasztalásunk körébe eső tünemények után is mily meglepetésekben részesülhetünk! Szemünk előtt terül a tónak csúfolt sarkadi láp, melyet bíbicek, szárcsák, vadlibák, rucák stb. lármás csapatja népesített. Tessék most széltére vadászni ott bíbicare, szárcsára, vadlibára, rucára s e féle vízimadarakra! A múlt században páter Hueber még megtette. Az Óssy-rét csak néhány évtized előtt is kitűnő rucázó hely volt. Ezt a szárnyas-állatot ma-nap hiába' keressük ott. Szalonta felé, az északkeleti részen, pedig a XVII. században megszámlálhatatlan darvak lepték el az ingoványos, sáros réteket és Szalárdy János uram „Siralmas Króniká“-ja legyen a bizonyosságom, hogy néha igen harcias hangulatba is jöttek. A szalontai csatát 1636-ban ők segítettek megnyerni. Darvak visongásait néha most is hallhatjuk fejünk fölött; de mióta a darutoll agiója olyan hirtelen leszállt, ők is vizenyősebb határokba ügyekeznek.

Azután ha megnézzük Sarkad-város pecsénymóját, a közepén egy madarat látunk. Ugyanazt a madarat szemléljük festve a ref. templom karzatain is. Minden sarkadi tudja, hogy az az önvérét szívó „pelikán“. Ez a „pelecanus onocratalus“, a gődény, hajdan nagy igényű polgára volt a sarkadi lápoknak. Még a 60-as években is megsebesítettek egyet a határban. Sok ideig élt, egészen megszeldült s akkoriban nagyon szerettünk vele játszani, mint gyerekek. — Hanem ez volt az utolsó példány; 1863-ban sírba vitte a famíliáját s már most Sarkadon nincs „pelikán“ — csak az az egy a város pecsénymóján.

Pedig, kivált az újabb időkben, a vadakra nagy gondot fordítanak. Gróf Almásy Ignácnak a század hajnalán első gondoljai közé tartozott, hogy a „Farkaskert“ táján egy szép vadaskertet szervezzen. Virágzott is addig, míg a muszkák 1849. augusztusában a kerítését föl nem tüzelték. Azonban ezzel a vadállomány nem indult pusztulásnak; ha nem hiányoztak is orvvadászok, az erdőtilalmazások és az erdészeti szakszerűbb kezelésére nézve tett intézkedések, újabban pedig az országos törvény gondoskodásai a szép eredménynek megannyi tényezői lettek. ¹⁾ Tanúskodnak erről gr. Almásy Kálmánnak a sportkörök rendesen nagy érdeklődése mellett évenként rendezett hajtóvadászatai. Az ezekről szóló kimutatások a vidékbeli vadállomány gazdagságára engedvén következtetni, azokból a két utóbbi évről szólókat jónak látom közleni.

---

¹⁾ Józan, a nép felfogásával összeforrott azon szokás is, hogy a nyájörző kutyák rendesen kolonccal vannak ellátva; így a vadat nem zavarhatják.

Az elejtett vadak száma volt

	1875-ben:	1876-ban:
<i>A)</i> Oz	41 . . .	26
Nyúl	1175 . . .	785
Fácán	437 . . .	353
Fogoly	78 . . .	73
Fűrj	80 . . .	90
Ruca	41 . . .	68
Szalonka	57 . . .	75
Túzok	10 . . .	3
<i>B)</i> Varjú és szarka	959 . . .	869
Kánya	45 . . .	70
Ölyű	36 . . .	30
Sas	18 . . .	15
Menyét	14 . . .	13
Görény	15 . . .	18
Kutya	45 . . .	36
Szelíd macska	28 . . .	20
Vadmaeska	4 . . .	3
Róka	15 . . .	7
Összesen	<u>3098</u> . . .	<u>2554</u>

Ezekből az *A)* alatt felsorolt hasznos vadak száma: 1875-ben 1919, — 1876-ban 1473 (együtt 3392); a *B)* alatt levő károsaké pedig 1179, illetőleg 1081 (együtt 2260). A két év alatt elejtett 5652 vadnak tehát 60°/_o-a ez utóbbiakra esik.

Míg a várost minden oldalról erdők környezték, a medvék is előfordultak; így a sarkadi sáncban levő kucruk egykor aggódtak, hogy egy Ungor István nevű társuk a rendes időn túl kinmaradt az írtásban; azt híven, hogy portyázó törökök akadtak rá, keresésére indultak

s épen jökor találták meg, hogy kiszabadítsák egy nagy mackó körmei közül.¹⁾ A század elején még a farkasok is igen gyakran besompolyogtak a városba és sok kárt tettek; most csak ritkán fordulnak elő. A szomszédos várii erdőt a hegyekből meg-meglátogató vaddisznó a sarkadi határra nagyon elvétve jön át. Szaryas nem sok találkozott, mind a mellett is, hogy a szomszédos Békés-vármegye tele volt velök; az őzeknek most etetőket állítottak fel. Gólya, gém, sas még mindig vetődik e vidékre. A kócsagok hajdani nagyobb számára a remetei úttól nyugatra eső, „Kócsagos-zug“ nevű határrész enged következtetni. Vendégszerepre olykor a batla (*Ibis falcinellus*) is lejár; 1875-ben lőttek egyet; újabb időkben különösen a fácántenyésztést karolták fel.

A hullók közül, nem említve a sikló-kígyókat, azelőtt gyakori volt a teknős béka (*Emys europaea*), melynek darabját a múlt század végén Sarkadon 5—20 krajcárjával vették.²⁾ A halászat régi jelentőségéből, midőn a Fekete-ér fizetett legjobban, sokat vesztett s az 1870.-i népösszeírás egyetlen egy halászt sem mutatott ki; mindazáltal annak joga most is bérbe van adva s a Fekete-Körösből szép példányokban fogják a potykát, harcsát, süllőt, keszegét. A rákászok sem-épen fáradnak hiába.

A növényvilág szintén változatosan van képviselve. Annak legerősebb gyermeke, az erdő, ugyan a réginél jóval kisebb térre szorult; de újabb ültetések következtében most ismét szebb jövő elé néz. Uralkodó fanemei: a tölgy, kőrös és szil. Kevesebb példányban fordul elő

¹⁾ Egy Nagy András nevű öreg ember elbeszéléseiből.

²⁾ A város 1776. stb. számadásaiból. A sarkadiak rendszeren Andrásynak, Keresztszegen lakó földesuroknak, küldték el.

az ihar, száldog, hályog, hárs, vadalma, vadvörte és bodza; a bokrosak és cserjések közül pedig a galagonya, kökény, fagyal, veresgyűrű, feketegyűrű, kecskerágó, rekettye és vadrózsa. A vágást most 60 éves fordára (turnus) osztották be. Az ültetéseknel főleg a nyár, tölgy, kőrös, fűz, akác, fenyő és gesztenye szerepel.

Az erdő hajdan alkalmasint egészen a város alá benyúlt. A legnagyobb mérvű pusztítások a múlt században történtek, mert e század elején ezeket már „egész mértföldre“ is terjedőknek mondják.¹⁾ A fát, mint most, régen is leginkább tüzelésre használván a lakosság, ezt a kíméletlenséget írtásában megmagyarázhatjuk, ha nem vesszük is hozzá, hogy arra földmívelésre alkalmas földek nyerése céljából is jócskán kényszerültek. Zavargós időkben a török is rájárt. Legalább egy Hőgye Benedek nevű mikepéresi nemes 1721. júl. 24. ezt vallotta.²⁾ Másrészt a szomszéd helységek, Doboz, Gyula és Békés is, szerették a sarkadi erdőt megkapkodni. A múlt század elején pl. a gyulai jószágigazgató a remetei erdőt mindenképen Gyulához akarta kapcsolni s azt 1721-ben tényleg el is foglalta. A sarkadiak többi közt azzal kényszerültek ellene védeni jogukat, hogy a török világban egy, a remetei erdőn holtan talált békési emberért nekik kellett megfizetniök a vérdíjt.³⁾

Az erdők most a határnak $9\frac{1}{2}\%$ -át teszik s így a század eleje óta közel 7% -kal csökkentek területükre nézve. De ugyanannyi százalékkal nyert a földmívelés. Különbösen azon erdőknek értékét segít meghatározni a

¹⁾ Kelet nélkül való levél a Leel-Össyknél; 81. sz. a.

²⁾ U.-o., 5. sz.

³⁾ 1724. nov. 12. tanúvallomás. — U.-o., 7. sz.

város számadó könyve is 1776-tól fogva, mely folytonosan beszél „lápbeli svingfáról“, eladván 231 ölet summa summarum 115 rajnai forintért és 30 krajcárért. Egy jó ölfafa ára 25 kr. is volt. Akkor pedig bizonyosan senki sem gondolt arra, hogy meg kell hagyni az erdőket, mert azok nagyon jó nedvességtartók s közvetve, kipárolgásuk által, a környezet növényzetére is befolyanak. Hisz épen az volt a sarkadiak baja, hogy egyre torkig úsztak a tócsában s alig volt hely, hol szántaniok. Mivel pedig az erdők rendszeren a hátsabb térségeket foglalták el, nem csoda, ha ők is ezekre vetették szemeiket. Mellé a vármegye is azon kezdte a Körösszabályozást, hogy a melléken terülő erdőket rendszeresen irtatta; így rendelt ki 1820. jan. 4. Sarkadról is favágó embereket. Az e féle körülményeket mind figyelembe kell vennünk, mielőtt az erdőpusztítás dolgában összeül az areopág!

De ha e részben néhány évtized alatt is igen nagyot változott Sarkad vidékének képes, nem-kevésbé felöltő, sőt épen szemeink előtt folyt le egy más átalakulás. Tudjuk, mennyire jellemzi az alföld minden városát, minden faluját, hogy rendszeren nagy mezőségek közepében fekszenek s így a művelt földek szinte visszavonulnak az emberek társaságától. Így volt ez Sarkadon is; az 1869. végrehajtott tagosítás azonban azt eszközölte, hogy ezek a mezőségek más határrészekbe kerültek s most a szántóföldek csaknem mindjárt „a kertek alatt“ kezdődnek.

A mi a vadontermő, jobbára élvelő, növényeket illeti, a természettörténet bizonyosan megköveteli, hogy róluk is megemlékezzem; de az olvasó egy nem szakembernek megbocsátja, ha megelégszik mintegy 100 egyed

fölsorolásával; annyival, a mennyit a közéletben leginkább ismernek Sarkadon. A népies elnevezéseket megtartva, hogy zavarra ne adjak okot, a latin fordítást is csatoltam. Gondolom, a szorgos megfigyelőnek ez a száraz jegyzék is nyújthatna tárgyat némi következtetések levonására.

Sarkad gyakoribb vadnövényei ezek:

I. *Háromhímese*k: Káka (spircus); sás (carex); — gyékény (typha), legfeltűnőbbben talán épen a vasútvonal mentén; muhar; és pedig ragadó muhar (panicum verticillatum); széna muhar (p. glaucum) és újjas muhar (p. dactylon); harmattartó tippán (agrostis spica venti), igen bőven; útféli vadóc (lolium perenne); cigányzab (avena elatior); komócsin (phleum pratense); továbbá a nádból a fedő nád (arundo phragmitis) és a siska nád (a. epigeios). Ez utóbbi főleg a Csáki-szigeten. Hajdan Sarkadnak messzeterjedő nádasai voltak. Értéke a szerint csökkent, a mint fogyott a nádnak föntartott tér. De már 1783-ban is 20 krajcárért adtak Sarkadon egy kéve nádat, míg a csabait a remetei kocsmá megépítéséhez kévéként 10 krajcárjával vették. Az urbéri tartozásokban is évről évre kisebb számokkal látjuk szerepelni az ú.-n. nádlást. A lakosság tehetősebb része nem sokára rá fog szorúlni, hogy a különben is elég költséges és tűz ellen mégis oly kevés biztosítékot nyújtó nádfedél helyett a cserepezéshez vagy zsindelezéshez forduljon. S így lesz a vidék természetes képének megváltozása befolyással a város csínosodására is!

II. *Négyhímese*k: Szent Antal füve, vagyis tejoltó galaj (galium verum); takács mácsonya (dipsacus fullo-num) és erdei mácsonya (d. silvestris); — széles útifű

(plantago maior); keskeny útifű (pl. lanceolata); aranka (scabiosa arvensis); orvosi vérfű (sanguisorba officinalis); fonal-fűnyűg (cuscuta europaea) és csemege sulyom (trapa natans). Talán a legközelebb való napok iskolásgyerekei már nem is fogják ismerni azt a „felséges“ csemeget, melyet mi „sulyom“ név alatt hajdanában oly szívesen rágsáltunk, előkeresve a Kis-Körös mellékéről. Még ez a szegény kis növény is így megérzi a civilizatio haladását, mely reá nézve abban nyilvánul, hogy a sok vízszabályozás egyre elvonja tőle az élete föltételeit magukban foglaló mocsárokat!

III. *Öthímese*k: mezei atracél (anchusa officinalis); orvosi árnyó (cynoglossum officinale); fekete nadálytő (symphytum officinale); pénzlevelű lizinka (lysimachia nummularia); ökörfarkkóró (verbascum thapsus); maszlagos redőszírom (datura stramonium); bolondító csalmatok (hyosciamus niger); maszlagos nadragulya (atropa belladonna); keserédes csucor (solanum dulcamara); laboda, vagy libatopp-paréj (chenopodium bonus Henricus); ezerjófű, cifrább nevén földpe-tarnics (gentiana centaurium); gyepi lúdhúr (alsine segetalis) és szíki lelleg (statice limonium).

IV. *Hathímese*k: kígyós hagyma (allium scorodoprasum); spárga nyúlárnyék (asparagus officinalis); májusi gyöngyvirág (convallaria maialis); sárga siliom (hemerocallis flava); lósóska (rumex acutus); zászpa kikirics (colchicum autumnale).

V. *Nyolchímese*k: Farkas-boroszlán (Daphne Mezereum); pulykaorrú cikkszár (polygonum orientale).

VI. *Tízhímese* a vetési konkoly (agrostemma githago).

VII. *Tizenkéthímese*k: porcsín (*portulaca oleracea*); kutyatej (*euphorbia peplus*); és néhol rózsás fűfű (*semperivivum tectorum*).

VIII. *Húszhímese*k: hamvas szederj (*rubus caesius*) és földieper (*fragaria vesca*).

IX. *Sokhímese*k: pipacs (*papaver Rhoeas*); mezei kökörcsín (*anemone pratensis*); iszalag (*clematis vitalba*); saláta-szironták (*ranunculus ficaria*) és fekete húnyor (*helleborus niger*).

X. *Kétfőbbshímese*k: méhfű (*thymus vulgaris*); mezei zsálya (*salvia pratensis*) és erdei zs. (*s. silvestris*); szurokfű (*origanum vulgare*); fodormenta (*mentha crispa*); lómenta (*m. silvestris*); repkény (*glecoma hederacea*); réti csikorka (*gratiola officinalis*), végre a gyűjtványfű (*antirrhinum linaria*).

XI. *Négyfőbbshímese*: a vadtorma (*cochlearia officinalis*).

XII. *Egyfalkás*: a papsajt (*malva rotundifolia*).

XIII. *Kétfalkások*: tövises iglic (*Ononis spinosa*); nyúlszapúka (*anthyllis vulneraria*); tavaszi lednek (*orobus vernus*); mogyorós bükköny (*lathyrus tuberosus*); kakasfejű baltacím (*hedysarum caput galli*); vadlencse vagy abrakbabó (*vicia sativa*); somkóró-lóhere (*trifolium officinale*); réti piros lóhere (*tr. pratense*) és a sárkerep-csigacső (*medicago falcata*).

XIV. *Együtnemzők*: mezei csorbóka (*sonchus arvensis*); pongyola pitypang (*leontodon taraxacum*); katángkóró (*cichorium Intybus*); keserűlapú (*aretium lappa*); örvénygyökér (*inula helenium*); az igen sok kárt tevő aszott (*serratula arvensis*); szamártövis (*carduus crispus*); giliszta-varádics (*tanacetum vulgare*); seprő üröm (*arte-*

misia scoparia W.); mezei ü., (a. campestris); bárány-i. (a. pontica), fehér ü. (a. absinthium) és fekete ü. (a. vulgaris); szikfű (matricaria chamomilla); egérfarkú cickóró vagy macskafark (achillea millefolium) és búzavirág (centauria Cyanus).

XV. *Anyahímes*: farkasalma (aristolochia rotunda).

XVI. *Egylakiak*: csalán (urtica urens); disznómogyoró (Xanthium Strumarium) és az egymagvú hínár (najas monosperma W.), a melyben most már nem botlanék meg annyiszor páter Hueber, ha megint vadászna a sarkadi tó — helyén. Pusztúl.

XVII. *Kéllakiak*: élődő fagyöngy (viscum album); folyondár (tamus communis) és kolokán (stratiotes aloides).

XVIII. *Lopvanöszök*: korpafű (lycopodium inundatum), páfrány (polypodium Filix mas) és többféle moh.

XIX. *Gombák*: kucsmagomba (phallus esculentus), csiperke (agaricus campestris), szegfűgomba (agaricus esculentus); veres pöfeteg (licoperdon epidendrum) stb. — és e „stb.“ közt van, mint mondják, a becses szarvasgomba (tuber melanosporum) is, mely nagy-ritkán szintén lelhető.

Természetesen, ez csak igen kis része a meglévő vadnövényeknek; de én csupán a legjellemzetesebbeket akartam följegyezni.

Érdekes volna tudnunk, egyes gyomok, gazok a műnövények terjedésével miként szorultak háttérbe, vagy — ellenkezőleg — miként hatalmasodtak el azok felett. De a mellett, hogy e kérdéssel foglalkozni senkinek sem jutott eszébe, fejtegetése túl is haladná e vékony füzet körét. Bár akadnának, kik egy-egy monographia

megírásánál végre már ne csak az emberek, hanem egyúttal a közel természet történetére is gondolnának!

Azonban itt van az idő, hogy mi meg a természet múltja kedvéért ne hanyagoljuk el az embereket. Lássuk tehát azt apróra.

IV.

Érintettem, hogy Sarkad várának régiségét nem tudnám feljebbvinni a Szapolyai-kornál. Az első adat, mely az erőd felől maradt, épen bizonyosság rá, hogy János királynak és azután özvegyének, Izabellának, hűségében állott. Nevezetesen, midőn Ferdinánd cselekvőleg kezdett föllépni az özvegy s ennek pártfeje, Petrovics, ellen — a főleg Biharban Záherdín váradi püspök által nem kis erélylyel megindított készülődések által megrettenve, Sarkad várának ura, Sarkady Farkas is hittelt fogadta Mágochy Gáspár gyulai kapitány előtt, hogy odahagyja a királyné pártját és Ferdinánd oldala mellé szegődik.¹⁾ Ez 1556. június 20. történt. S oly körülmények között, ez eléggé indokolható elhatározás volt. Igaz, Erdély, mely a német kormánynyal csakhamar betölt, szíves készséggel fogadta vissza Izabellát, ki egy nemzeti kormányt létesített; de Gyula és Nagyvárad, melyeknek scrsza szükségképen Sarkad magatartását is megszabta, még folyton a német kezén voltak s az ifjú Toldi Miklós talpasi várának esete megmutatta, mit várhatnak az ellenszegülők.

Pedig Sarkady Farkas, úgy látszik, régi és hatá-

¹⁾ Pray, Epistolae procerum. III., 90.

rozott híve volt Izabellának. Így magyarázhatni meg, hogy Patócsi Ferenc békési és zarándi főispán, midőn 1550. Martinuzzi ellenében határozottan a királyné pártjára szegődött s ezért amaz üldözni kezdte, Sarkadon át ügyekezett menekülni.

„Patócsi Ferenc Gyula várában érte
Feleségét, gyermekét ő hamar felkölté,
Az vízre rakodik, *Sarkadon kiszállta,*
Köleserett (Szalontán) a föld népe rá talála.
Ott ő mind népével akada fogságba, —
Fogva ott bevivék a Bihar-Váradba“ —

írja róla a lantos Tinódy.

Azonban Sarkad körül csakhamar egyet fordult a világ. 1557-ben Nagyvárad ismét Erdély hatalma alá került s azontúl, némi megszakítással, ez ország egyik legfontosabb előháza lett. Másrészt 1566. szept. 1. Gyulát is megvette a török s ekként Sarkad az erdélyiek és a törökök közé beékelve, szükségképen az elsőkhöz csatlakozott. Előre lehetett látni, hogy a nyughatatlan új szomszéd egyik legkiválóbb erősségének ágyú torkában a védelmet csak helyzete, környezete folytán nyújtható egyszerű kastély sokáig meg nem állhat. — Kapitánya és földesura, Sarkady Farkas, ugyan megmaradt hűségében s úgy 1566-ból ¹⁾, mint 1572-ből és 1577-ből találunk életben voltáról adatot ²⁾; de a török csakhamar

¹⁾ Pray: *Epistolae procerum*. III., 22.

²⁾ Haan, *Diplomatarium Békésiense*, 189. Igaz, hogy itt Sarkady úgy tűnnek föl, mint a király hűségén álló (. . . quo praesente fidelis nostri egregii . . . stb.), de ez inkább csak az oklevél megállapított alakiságának, szokásos szóvirágának tudható be; a vidék általános helyzetével ezt nem igazolhatni.

szemet vetett a Fekete-Körös jobb partjára is. A szolnoki bég Bajt, a budai pasa Oroszit 1573-ban behódolásra intette, a következő évből már sok belényesi hódolt község jegyzékét ismerjük; a gyulai bég nemskára hidat vert a Körösön keresztül Tamásdánál s 1583. már meg is inti őt a szultán Madarász megrablásáért, míg 1586. Báthory Zsigmond Bélfenyér és Kötegyán fölverése miatt panaszkodik. — Így tehát igen valószínű, hogy Sarkad is e zavaros körülmények közt jutott török kézre. 1721. szept. 12. legalább egy tanú határozottan vallja, hogy „midőn Gyulát és több várakat is a török megvette, akkoron is Gyula megvétele (1566.) után magok fegyverekkel őt esztendeig oltalmazták magokat a török ellen és úgy szolgáltak ő felségének és az hazának; midőn a körül való helységeket a török megvette, úgy kéntelenítették feladni magokat.“

Ezek szerint Sarkad 1571 táján hódolt be. Pedig ez a vidék lakosságára nézve igenis szomorító hatással lehetett; mert Szalonta hajdúfészske akkor még nem létezett, s a Fekete-Körös balpartján minden sánc idegen kézen volt, más menekvő hely pedig az egész vonalon nem találkoztván, így a török uralom e tájon is gyökeret vert volna, holott ez a szöglet, melyet a délről jövő támadások ellen eléggé védhet vala a minden oldalán terjengő láp és mocsár, az erős Várad által is segítve, könnyen fenntarthatja magát.

Hogy az erdélyiek a török e túlkapása ellen nem léptek föl, annak nagyon érthető magyarázata a portától való függésök tudatában rejlett. Panaszkodni egyre panaszkodtak a fejedelmek a végét érni nem akaró behódoltatás ellen; de utoljára is ügyök a szultán pusztá

jóakarátára volt hagyva s nem láthatták jónak hazájukat egy-két másod-, harmadrendű várac miatt kockára tenni. Midőn Báthory Zsigmond keresztülhajtotta azt az éretlen tervét, mely szerént Erdély az oltalomra semmi biztosítékot nem nyújtó császári hatalom karjaiba vetette magát, ennek a tartózkodásnak szükségképen enyésznie kellett. Fő dolog volt a török ellen minél több helyütt állást fogni — illetőleg a nevesebb végvárakat bizonyos előházakkal környezni. Ily előháza lehetett Váradnak Sarkad — és pedig Gyula felől.

1599. szept. 27. (új naptár) Nyáry Pál Várad kapitánya az őrséget Sarkad ostromára állította. A magával vitt ágyúkkal oly szerencsésen lövette a keményebb töretésnek ellenállni különben is képtelen erősséget, hogy azt már másnap (28.) sikerült elfoglalnia. A magyarok kardjai alatt valami 80 török vérzett el; sok asszonyt és gyermeket fogott el s azokat a nem kicsiny zsákmánnyal együtt Váradra indította.¹⁾ Azonban a Nyáry által a várba vetett őrség félévig sem élvezhette a diadal örömeit. A gyulaiak már 1600. februárjának közepén a kastély alatt termettek s azt túlerejökkel elfoglalván, 400 keresztény legyilkolásával állottak boszút tavalyi vereségökért.²⁾

Mindazáltal az ő győzelmöknek alapja sem lehetett tartós.³⁾ Mikor került Sarkad újra magyar kézre, szaba-

¹⁾ Birken: Der vermehrte Donau-Strand. Nürnberg, 1684. -- 1021. l.

²⁾ U.-o.

³⁾ Ezek szerént nagyon tévesek azon tanúvallomások, melyek szerént Sarkadot a török sohasem tartotta elfoglalva. Sőt inkább! Azon tanúvallomások némely része is bizonyítja, hogy e város sem marad-

tcsan megmondani nem tudom; de ennek igen rövid idő alatt kellett bekövetkeznie. Erre ez a két adat utal: Boeskey 1606. márc. 16. Kölesér-mezővárost, Nagy-Szalonta magvát, 300 hajdúnak adván, beigtatás végett, a váradi káptalan részéről Debreczeni János kanonokot küldte ki; ez Dormáni Péterrel, Sarkadvár kapitányával a helyszínén 1606. június 3. meg is akart ugyan jelenni; azonban a környéken annyi tatár kóborolt, annyi öldöklést és pusztítást vittek véghez, hogy ebbeli szándékukat tanácsosnak tartották elhalasztani. A beigtatást utóbb Körösszegen foganatosították. ¹⁾

A második pedig egy tanúnak 1721. szept. 12. tett azon vallomása, miszerént „a sarkadiaktól hallotta, hogy midőn Sarkadot a töröktől megvették volna, akkoron adott volna II. Ferdinánd privilegiumot nekik; mivel fegyverrel szolgálták, véghely lévén.“ Sajátságosan ellenmond ennek ugyanakkor egy másik tanú, állítván, hogy „mihelyt a török Gyulát megvette, mindjárt megszűnt a sarkadiak véghelisége.“

Oly értelemben, mint a törvények vették, Sarkad csakugyan sohasem is volt véghely; de a valóságban, főleg Gyula felé, kétségt kívül megilleti ez a cím, mert a törökkel állhatatos ellenségeskedést folytatott.

Tíz évvel Dormáni feltűnte után már Vörös Mártont találjuk a kapitányságban s 1620-ban lelem reá vonatkozólag az utolsó adatot. 1616-ban a jobbágyi örökvált-

---

harott menten a békehódolástól. Így állítja 1721. júl. 24. Balog György, hogy „Sarkadot a török bírta, mivel neki a nemesség nem kellett.“ (Biharvármegye jegyzőkönyve 1721. okt. 6-ról. IV. k., 6—7. sz., 70—101 l.)

¹⁾ Rozvány: Nagy-Szalonta története, 33.

ság történetében azt a nevezetes szerződést kötötte, melyel 18 dobozi jobbágyának 500 forintért minden szabadságát visszaadja. ¹⁾ Úgy látszik, ezt nem-annyira valami fennkölt gondolkozásból, mint inkább némi pénzzavarból tette. Mert 1618. Szent-György-napja táján viszont Zádori Mátyás szalontai lakosnak adott el egy birtokrészt, örökáron, 50 forintért. ²⁾ Végre 1620. június 20. határt járatott Békés és Doboz közt, minthogy Nádudvary Jánossal és Kassai Mártonnal ez ügyben némi egyenetlensége volt. ³⁾

Dormánira a „Dormán-zug“ határrész neve emlékeztet.

1626-ban a sarkadi várban már Csatáry János vitte a kapitányságot s vitte is azt jó ideig. ⁴⁾ A mondott év Szent-György-napja táján ő is jelen volt azon az ünnepélyen, mely által a szalontai hajdúkat birtokaikba bevezették. ⁵⁾ S ezzel mintegy szentesítette azt a jó viszonyt, melynek mind a miatt, hogy egy fejedelmet uraltak, mind pedig a miatt, hogy a környék védelme tekintetében határozottan egymásra voltak utalva, erős mérték-

¹⁾ Haan, Békésvármegye hajdana, I, 161—162.

²⁾ Rozvány, id. h., 38.

³⁾ Haan, Dipl., 220.

⁴⁾ Ugyanazon Csatáry János hajdúkapitány volt-e ez, ki 1601-ben résztvett Torda-város feldúlásában (Bethlen Farkas: Historia de rebus Transilvanicis. Szeben, 1789. — V. kötet, 61. lap) és a ki 1603-ban Duval oldalán Erdélybe rontván, maga is megsebesült, de a hajdúság romjait mégis összeszedte, (u.-o., 446. l.), megmondani nem tudom; de minden esetre atyafia, talán épen apja volt a derék sarkadi Csatárynak és könnyen úgy lehet, hogy Sarkad hajdúszervezete épen az ő munkája, vagy legalább hatása.

⁵⁾ Rozvány, 47.

ben gyarapodnia kellett a két szomszédos vár között. — A szalontai vár fölépülte nem is maradhatott befolyás nélkül Sarkad fejlődésére. Ha őrsége nem volt is a fejedelmek sok minden kiváltságával dicsekvő hajdúságból véve, úgy látszik, hogy hallgatagon mégis ennek szervezetét fogadták el. Csatáryról is alig maradt ugyan fel összefüggő történet, de a kevésből azt lehet kiolvasni, hogy ő élénk és vitéz ember volt, kinek munkássága folytán a sarkadi sáncok fontosságban igen sokat nyertek s ki a katonaságot is minden régebbinél jobban elrendezte. — Résztvett azon jó végű csatában is, melyet II. Rákóczi György vívott a törökkel szövetkezett Bethlen István ellen 1636. okt. 6. Nagy-Szalonta alatt. Ez a kis hadjárat különben is egészen e vidéken folyt le. — A töröknek szüntelen való leselkedése, kiváltkép pedig Gyulának veszedelmes közelsége, örökös vigyázatra intette Csatáryt, ki a maga kémeit folytonosan tevékenységben tartotta¹⁾; így értesíthette azután a fejedelmet, hogy a török vezér Gyuláról egész hadával megindult s minden valószínűség szerint Lippára megy, hogy Bethlen Istvánnal egyesülve törjön Erdélybe.²⁾ E szerint a Sarkad határán keresztül sok ügyyel-bajjal Gyulára átvergődött vert had újra meg akarta emberelni magát. A fejedelem, Csatáry tudósításán indulva, csakugyan Lippa felé folytatta útját s a táborozás végén innen parancsolta meg, hogy Sarkadot „vitézlő nép“-pel megerősítsék.³⁾ Meg is erősítették. A munka jó kézbe volt letéve, még

¹⁾ Szalárdi, Siralmas Krónika, 120.

²⁾ U.-o., 121.

³⁾ U.-o., 129.

egy darabig Csatáry maradván az őrség élén; de meg a fejedelmek egyszer felköltött figyelme ezentúl valamivel több gonddal csüggött Sarkad ügyén. Érdekes e tekintetben Rákóczinak 1644. júl. 9. kiadott oklevele, melyel Erdős Péter sarkadi bírónak, Csatáry János, Balázs Dániel, Varga Miklós, Balázsi Pál, Óssi Gáspár, Szücs András, Mészáros János és Terpely György esküdtembereknak, valamint Herpai Mihály hadnagynak s a sarkadi vár és város egyéb lovas és gyalog őrségének hű szolgálata megjutalmazására híveinek tanácsából adományt tesz. ¹⁾ Hasonlóképen fontos azon útasítása is, melyet 1646. okt. küldött portai követeknek. Ebben értesítvén őket a gyulai bégnék az iránt tett panaszairól, 1) „hogy valahol az erdőhátságon vagy egyebütt is Jenő körül törököt levágtak, mind jenciek cselekedték volna; 2) hogy Jenőbe és *Sarkadra* élést kívántak beszolgáltatni tisztviselőink a hódoltságról; 3) hogy Sarkad építésére palánkfának hordására kényszerítették a körülvaló falukat,“ — a fejedelem ily választ parancsolt a követekre: „Sarkadra hogy palánkfát kívántak, az nem illetlen dolog, — holott ők mind Lippára, Gyulára valami épületre való fák kívántatnak, a mi birodalmunkban levő hódolt falukkal egész Debrecen felől is annyit hordatnak, a mennyit akarnak.“ ²⁾

Ezen és hasonló intézkedések következtében Sarkad „jó, ép, rakott épületű város“ volt. Láttuk, hogy — kivált Rákóczi — nem is szűnt meg gondolni vele. De

¹⁾ Latin szövegben közli Mogyorósi: Gyula hajdan és most, 235—237 l.

²⁾ Törökmagyarkori Okmánytár, V., 386—387.

Sarkad is igaz vonzalommal ragaszkodott a Rákócziakhoz. 1721. szept. 12. egy tanú névszerént is vallja, hogy a sarkadiak „Rákóczi György idejében törökre és lengyelekre fegyverekkel szolgáltak“. Midőn II. Györgynek ellenségei úgy megsokasodtak, hogy a töröktől való féltében maga az ország ellene mondott fejedelemségének, — a sarkadiak akkor is készek voltak áldozatot hozni érte. A török ugyanis nagy bosszúra gerjedt Rákóczinak Lipánál nyert győzelme miatt; s az üldözött fejedelem most biztosítani akarta azt a vonalat, mely Várad védelme tekintetében annyira fontos: a töröknek hadviselésre alkalmatlanná tenni kívánta a Fekete-Körös völgyét. Megparancsolta tehát a sarkadiaknak, bélieknek és szalontaiaknak, hogy városukat és erősségeket leégessék. Porrá is égették. Elég kegyetlen módja a hadviselésnek; de a tatár kánnak portyázó csapatait csak úgy lehetett megakadályozni pusztításaikban, ha a lakosság ebben önmaga előzi meg őket; így legalább értékesebb vagyonaikat megmenthették, míg a rablókat földél nélkül való hajlékaikkal elijeszthették. ¹⁾

Átalában véve Sarkad lakosai a két Csatári János — apa és fiú — idejében a hazának igen jó szolgálatot tettek a törökök ellenében. 1721. júl. 24. oda vallott a 79 éves Fábíán István, hogy „Várad megvétele előtt, minekelőtte a keresztényektől a török elvette volna, akkori kapitányát, Csatári János nevűt, a fátens jól ismerte, a ki is igen jeles vitéz ember volt a török ellen, ki Sarkad alól sokszor elverte a törököt.“ És ezt a hűséget hazája szolgálatában sok sarkadival együtt utolsó

¹⁾ Böven ír e viszonyokról Szalárdi, 384—405.

csap vérével is megpecsételte: 1659-ben, hősi küzdelem után, a csatatéren maradt. ¹⁾)

Sarkadot sem életében tanúsított fáradozása, sem halála nem menthette meg. ²⁾)

Váradnak 1660-ban történt eleste után ez is behódolt. Kemény János fejedelem már 1661. ápr. 29. panaszkodva említi a Bécsbe frigykötés végett küldött követe, Bánffy Dénes számára kiadott útasításában, hogy sok egyéb közt már Sarkadot is elfoglalták a törökök. ³⁾) Ismételte ezt a panaszt 1665. márc. 25. is. ⁴⁾)

De ez a behódolás vagy igen rövid, vagy igen laza természetű lehetett. — A mi a népségnek egy hódítótól való függését leginkább bizonyítaná, a török törvénykezés divatozását Sarkadon hiában kutatjuk. Hogy „ezen tartományt a pogány török pusztította, rablotta“, arra Zsoldos Lászlónak 1721. júl. 24. tett vallomásán kívül egész csapat átalánosságban tartott adatot ismerhetünk; de annak semmi valódi nyoma, hogy e részt a török komolyan belevonta közigazgatási területébe. Jó-részt egyetlen azon tény, hogy Várad elfoglalása után

¹⁾) Szalárdi: *Síralmas Krónika*, 473.

²⁾) Szabó István 1721. júl. 24. vallja, hogy „midőn Gyulánál a fejedelem megütközött a törökkel, akkoron is fegyverrel szolgálván, a színe a sarkadi katonáknak ott veszett“. Fejedeleme által Gyula alatt vívott csatának én csak Thököli Imre 1687-ki csetepatéját ismerem; de az a királyiak ellenében és a török szövetségében történt. Itt tehát minden bizonynyal Rákóczi *gyalú*i ütközetére kell gondolnunk, mely a sarkadiak hű és kitartó szolgálataira különben is méltóbban tehetette föl a koronát. Tanúnk a névben tévedhetett, — évszámot pedig nem említ.

³⁾) Kemény önéletírása, 529. — Szilágyi: *Vértanúk*, 36. — Budapesti Szemle, X., 44.

⁴⁾) Szilágyi, 291.

valami 4 évvel a Sarkad határába eső remetei erdőben egy békési ember holttestét találván, annak vérdíját a váradi pasa a sarkadiakon vette meg.¹⁾ A földesurakkal nem törődve, a jobbágyságtól szedett is valami adót és ezt 1721. júl. 18. nyilván vallja Simon János;²⁾ de ha ezen elszigetelt állításnak hitelt akarunk is adni, gyanítanunk lehetne, hogy alattok nem volt túlságos rossz dolga a jobbágyoknak; következtethetni ezt onnan, hogy a múlt század elején eszközölt számos tanúvallatásnál erre nézve sem hiányzanék a panasz, — de sejthetni abból is, hogy ha a jobbágy a Remete-háznál a Körösen átszaladhatott, az ő idejökben nem volt szabad utána menni.³⁾

Rendszeres elnyomásról szó sem is lehetett ott, hol a nép fegyverrel védhette magát. A palánk-erődítések ekkor sem hiányoztak⁴⁾ és valószínű, hogy a váradi szerencsétlenség után nemsokára ismét magyar kapitánya volt Sarkadnak⁵⁾; s erre mutat az, hogy a törökkel örökös csetepatéban állottak.

Ennek cseles, rabló támadásai annyira napirenden állottak, hogy a lakosok még téhen-fejni is alig mehettek ki a mezőre⁶⁾ s ha arattak, földbe vert fákra maguk közelében felakasztott fegyvereiket mindig kéznél tartani

1) 1724. nov. 12. tanúvallatás. Össyeké.

2) Átírta a váradi káptalan, 1845. nov. 20. — A városé.

3) Az Össeyk előbbi oklevelében.

4) Borbély Mihálynak és Püski Mihálynak 1721. júl. 18. tett vallomása. — A városé.

5) V. ö. Fábíán Gábornak 1721. júl. 24. tett, már idézett, vallomásával.

6) Nagy István vallomása 1721. júl. 18. Viszont ők gyakran elvették a töröktől a Várad felé hajtott marhákat. (Néphagyomány.)

kényszerültek.¹⁾ Mindennap megvagdalkoztak a törökkel.²⁾ Egyszer például 80 török, közte valami főbbrangú is, halálával fizette meg, hogy a sarkadiakra rontott.³⁾ Másszor, midőn a gyulai török hajókon fát rabolni jött, a sarkadiak is hajókra ültek és nagy kárt tettek a nyugtalan szomszédban.⁴⁾ Akárhányszor megtörtént, hogy egészen Sarkad alá űzte a helyőrséget, míg ez amazt gyakran a gyulai kapúig ölte, vágta.⁵⁾ — Ha a gyulai pasának — a mint akkor mondani szokták volt — „roszúl égett a pipája“, — a sarkadi határra ütött s az elfogott magyarok leütött fejeit várkapuja előtt póznára tűzte; a mint ezt észrevették a sarkadiak, legfőbb gondjuk lett keríteni egy pár törököt, hogy ők meg turbános fejjel díszíthessék föl sáncaikat.⁶⁾ Így ment ez egyre — kölcsönben. A sarkadiak nemcsak a török rabokat, hanem a török fejeket is nagy számmal vitték erősségökbe.⁷⁾ A leghíresebb csatározók közé számították az öreg Leel-Össy Jánost.⁸⁾

A török szüntelen való zaklatásai folytán sok sarkadi lakos odáig vitte az elővigyázatot, hogy maguk mellett fejenként 3—4 felföldi katonát is tartottak.⁹⁾

Ezen török korszakból egy csinos adomát tartott fenn számunkra a hagyomány.¹⁰⁾

¹⁾ Simon János vallomása 1721. júl. 18.

²⁾ Benesók Mihályé, ugyanakkor.

³⁾ Simoné, ugyanakkor.

⁴⁾ Hőgye Benedek vallomása, 1721. júl. 24.

⁵⁾ Balogh Györgyé, ugyanakkor.

⁶⁾ Dósa Mihályé 1721. szept. 12. — A városé.

⁷⁾ Lakatos Istváné, 1721. júl. 24.

⁸⁾ 1768. jún. 12. tett tanúvallatás. Az Össyeké (25. sz.)

⁹⁾ Szücs András vallomása, 1721. júl. 24.

¹⁰⁾ Ezt Szalonta élő krónikája, nagy költőnk, Arany János

Élt Sarkadon egy kalandos természetű ember, Varga Mihály; ugyanaz, kinek nevét ma egy rév viseli a Körösön s kinek utódai, Cs. Varga név alatt, ma is sarkadi lakosok.)¹⁾ Minthogy majd itt, majd ott tűnt föl egy-egy csínyjével, a nép Csavargó Vargának s összevonva: Csavargának hitta. A szomszédos Szalontán meg Bakó János hajdú-katona tetteiről beszélt a nép. Egymást érte rólok a sok dal — milyen kár, hogy egy sem jutott el hozzánk! — s az volt kettejük közt a boldogabb, a ki néhány hétre el tudta homályosítani a másiknak dicsőségét. Egyszer Csavarga sánta-koldúsnak öltözve, oda állott a Sarkadról Gyulára vezető országút szélére s egy fára feldobva mankóját, midőn a gyulai pasát szép arabs paripáján maga felé közeledni látta, elkezdett jajveszékelni, hogy ő most már nem tud tovább menni, mert néhány török katona pajkosságból a fa tetejébe dugta mankóját. — A jószívű pasa megsánta. Majd lehozza hát ő, csak fogja addig lova kantárszárát. S azzal, nekifohászkodva fölmászott a fára. — Mikor a leghegyében volt, Csavarga lóra pattant, hetykén visszakiáltva: „Tartsd meg uram a mankót, cserében a lovadért; én Varga Mihály vagyok: mankóra még nincs szükségem!”

Még az nap este Váradon 100 aranyért adott túl a szép állaton.

Bakó uram sem akart hátramaradni. Egyidőben a töröknél raboskodván, megtanulta a török nyelvet s annak és ruhájának segítségével belopózkodott Gyulára. A

---

unokatestvére, Arany Ferenc beszélte el Rozvány Györgynek, ki azt viszont szíves volt számomra leírni, sőt népies versekbe is foglalni.

¹⁾ Legalább ez valószínű. A mostani Cs. Vargák neve előtt a „Cs“ Csimbókot jelent.

város végén volt a pasa nyári lakása. Az ablakon át a pasa kis fiának magyar dajkája kifelé hintázta a síró gyereket s mikor Bakót látta, oda szólt neki:

„Fogja hajdú bácsi ezt a rosz gyereket!”

Meg is fogta, el is szaladt vele Bakó uram, gondolván, hogy ebből nagyobb dolog lesz, mint a Varga lovából. — A dajka által fellármázott katonaság s maga a pasa is a rabló után rohant, ki a száraz réteken át a Fekete-Körös-felé tartott. Midőn üldözői nyomába léptek, a gyereket Remeténél a Körös-partra tette, maga pedig hevenyében egy fölfordított csolnak alá bújt.

A pasa gyermekére akadván, parancsot adott a tovább való üldözésre; maga pedig épen a szorongó hajdút rejtő csolnakra ült s a nagy hőségben egy kis idő múlva szerencsésen el is aludt.

Bakó uram észrevette a csolnakon levő résen át, hogy a pasa csizmáján szép aranysarkantyú van. Hozzányúl nagy óvatosan s némi próbálgatás után le is csarvarja.

Mikor azután az üldözés nem vezetett eredményre, a pasa és kísérete hazament s az éj beálltával Bakó is elillant a veszedelmes helyről. — Néhány nap múlva a pasa Szalontáról levelet kapott — és két sarkantyút. Arra kérte a hajdú a pasát, hogy mivel ezt az egész dolgot pusztán Csavarga iránt való vetélkedésből s nem rosz akaratból követte el, döntsön ő maga, melyik ket-tejők közt a bátrabb.

Döntött is, ha igaz, ilyenképen:

„Én Szelím pasa bizonyítom, hogy Bakó János Csavarga Miskánál sokkal nagyobb lator; de azért, ha mindkettőjüket kezeim közé kaphatom, Bakót csak egy óráig fogom nyúztatni, de úgy, hogy bele ne haljon; Csa-

vargót azonban két egész napig — s akkor nem bánom, ha életben marad is.“

A mint látjuk, ez a néphagyomány csinosan ki van kerekítve s az azon korból fennmaradtak közül a legjobban összszefüggők sorába tartozik. — Azért engedtem meg magamnak azt a szabadságot, hogy kissé bővebben foglalkozzam vele.

Az erdélyi fejedelemség hanyatlása idejében a sarkadiak is a király hűségére kezdettek hadakozni. Az 1687—1690. Gyula tájékán is tevékeny Thököli, úgy látszik, nem volt rájuk hatással. Ez lehetett oka, hogy a Szent-Jobbon időző Hangossi ¹⁾ 1687-ben nem-kevesebb, mint 40,000 frt. sarcot vetett Sarkadra; s mivel az ezen aránytalan összeget nem fizethette meg, az elűljároból kettőt Szent-Jobbra hűrcolt s ott úgy megverette őket, hogy az egyik — Szücs nevű — bele is halt; s ugyanakkor hajdúi feltörték a sarkadi templomot, egyikök a város féltősebb íratait tartalmazó és ott őrzött ládát földhöz vagdosta, az okleveleket szétszórta és II. Ferdinándnak a város részére adott kiváltságos leveléről a függő pecsétet leszakítván, azt „diadal“ jeléül — köpenyegére varratta.²⁾

Várad elfoglalása után, mely 1692. következett be, ha addig talán-talán nem volt volna Sarkadnak magyar

---

¹⁾ Keresztnevét nem találtam. Nagy Iván (Magyarország családai, Pest, 1859. — V., 451.) az egész családból csak Imrét ismeri, ki 1706-ban Rákóczi híve és czredese volt. — Én egyébiránt tökéletesen hiszem, hogy az 1687-ki és az 1706-i Hangossi (Imre) egy és ugyanazon személy.

²⁾ Szücs András vallomása 1721. júl. 24.

kapitánya,¹⁾ ekkor bizonyosan lett. Legalább a hosszas ideig kapitányoskodó Szabó Sándor 1698. szept. 11. már mint a sarkadiak szószólója jelenik meg Biharvármegye közgyűlése előtt.²⁾

De még a király hűségében.

A mint azonban a sarkadi félhadjúk álmainak megvalósítására is annyi valószínűséggel biztató Rákóczi-szabadságharc kitört, — bennök is felbuzdult a régi magyar vér és siettek abban részt venni. Csak akkor erősítették-e meg újlag földvárukat, nem tudom; de annyira áll, hogy annak, mindamelllett is, hogy inkább passiv, de nevezetes szerep jutott. Nagyvárad elfoglalása ugyanis Erdély bírtoka szempontjából, kezdettől fogva igen előkelő feladat színében tűnt föl a kurucok előtt; körül is zárolták azt, bár erőfeszítéseiket itt nem koszorúzta siker. Mindazáltal ezen ostromló sereg hátában az az igen fontos hivatás jutott a sarkadi sáncoknak, hogy a németekkel és rácokkal teletömött labanc várak, különösen Gyula, ellenében, a Váradot vívó sereget minden meglepetés ellen biztosítsa.

Szálka is volt az az aradi császáriak szemében; és parancsnokuk, Praunstorff alezredes, a híres Rácz-Tököly biztatásaira és segélyével, ágyúkkal és hadi néppel jól ellátva, Sarkad ellen indulván, azt 1707. febr. 13. erősen megrohanta; de a sarkadi kuruc kapitány, Szabó Sándor,

¹⁾ Vizessy János 1729. Károly királyhoz intézett folyamodásában azt állítja, hogy több előde részént Jenőben, részént Sarkadon kapitányoskodott. — Erről sem a nép, mely a Csafáriaknak és Szabónak legalább nevét fenntartotta, sem Nagy Iván nem tud; úgy látszik, a hiú boeskoros nemes üres dicsekvése volt:

²⁾ Biharvármegye jegyzőkönyve, I. kötet, 933. sz., 399 l.

esúfosan visszaverte. — 18-án már Aradon volt az alezredes és jelentést tett a bécsi cs. k. udvari haditácsnak sikertelen vállalatáról, állítván, hogy Sarkad sokkal erősebb hely, mint azt vele az aradi rácok elhitették; nagyobb nyomaték kedvéért mellékelte a sáncok alaprajzát is. „Ez katonai hiteles térkép — úgymond e kor legkitűnőbb ismerője, Thaly Kálmán, ¹⁾ — a maga nemében *unicum*.“

A következő évben kamatostúl visszaadták a sarkadiak Tökölynek a kölesönt.

Bővebben is elmondhatom, hogy 1708. júl. 28. egy akkori kuruc hírlap ²⁾ ekként szól a dologról: „A sarkadi kommandáns is írja, hogy az aradi rácok ellen szerencsés expedíciója volt, úgy, hogy azoknak legderekabb colonellusát, Tököli nevűt, elfogta.“ Erre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy ezt a sikerült fogást részben Szabó Sándor sarkadi kapitány 60 kiváló sarkadi hajdúval hajtotta végre, de mindenesetre nagy szerepe volt benne a Boné ezredéből való másfél száz huszárnak is. Mint történt az egész, beszélje el báró Palocsay Györgynek Károlyi Sándor altábornagyhoz 1708. aug. 13. intézett levele. „Megtudván, úgymond, hogy (Tököli) Aradnál levő góréban lakik, főstrázsamester Félegyházi Pál uramat magam regimentembéli katonáimmal, úgy az Boné

¹⁾ Pozsonyból 1877. márc. 1. hozzám írt szíves levelében. — A levél és az alaprajz, melyet Thaly az eredetiről híven lemásolt s melyet jelen könyvhöz mellékelve, egy más fejezetben bővebben ismertetek meg van a cs. kir. hadi levéltárban, a „Krieg mit denen Hung. Rebellen“ dicsőséges című osztályzat 1707. évi február havi csomagjában.

²⁾ Magyarországi igazmondó Mercurius. Ismerteti Thaly a Vasárnapi Újságban, 1856. — 139. l. E lap a tett idejét hibásan közli.

ezredbeli katonasággal, kik töltek 150-re és hatvan sarkadi hajdúsággal elcommandéroztam Aradhoz Rác-Tököly elfogatására. Hajnal előtt azon postám érkezvén Aradhoz, elsőben Félegyházi Pál uram egynehányad magával bényargal az város kapuja elejbe, az hol az mi sáncunk volt és ottan találván hét muskatéros németet, egy német strázsamesterrel együtt, — az hét németet helyben levágattatja, az strázsamestert rabúl elhozza; most is itten vagyon. Annakutána alámenvén az víz mellett, azon górénál az vizen általkelnek, — hasig ért az lónak. A góré mellett ki volt vonva az Tökölyi sátora; gondolván, benne vagyon, körülvették az sátort; mellette levő strázsa rácot levágván, bemennek az sátorba, — egyebet nem találnak síposánál, mely mindgyárt mondja, hogy Rác-Tökölyi az góréban fekszik; azon sípost is levágván, az górénak esnek. Mivel fel volt vonva az latorja, fel nem mehettek; Rác-Tökölyit szólítják: adja meg magát, mert el nem hagyják, már annyira fáradván. De meg nem adta magát, — a minthogy most mondja Rác-Tökölyi: azért nem adta meg magát, bízott várbéli segítséghez, meghallván az puskázást; az mieink is sokat puskáztak reá, de semmit nem árhattak, mivel az deszkának vastag volta miatt az golyóbis által nem járta; hanem utoljára az katonaság és hajdúság szalmát, gazt hordván az góré alá, — azelőtt való nap nyomtatván lovai számára árpát Rác-Tökölyi: szalma az góré mellett elég volt, — azon szalmát az góré alatt meggyújtották, azonnal az góré meggyúladott; legelsőbben is az láng felcsapván azon az lyukon, az mellyen szokott feljárni: leghamarébb az Tökölyi ágyában az tűz akadott, úgyannyira égett, hogy az góré tetején jött ki az láng. Mind-

gyárt az Vice-Colonellus öcscse kiugorván, az szalmára esett; az második öcscse is kiugrott, — de igen elrontotta egyik lábát, kit *Sarkadnál* tovább nem hozhattak. Maga Rác-Tökölyi leereszkedvén az góréból, szíve iránt esett lövés rajta, de meg nem járta az golyóbis; onnét leugorván, egyik lába eltört, de már gyógyúl és így mind az hármat elhozták. Az pestistől nem kell tartani: mert jól megfüstölték az góréban. — —¹⁾

A következő 1709. évben a nagy halál jött az aradiak segítségére, mely a sarkadi őrség számát is nagyon megfogyasztotta; úgy, hogy midőn Károlyi Sándor azon gondolkozik, miszerént a szomszéd megyebeli Szarvas várát romjaiból kiemelvén, abba őrségül az aradi németek és a borosjenei rácok ellen a nemzeti ügynek sok jó szolgálatot tett sarkadi kurucok *felét* helyezze el, — a sarkadiak 1710. július 11. a vezérlő fejedelemhez többi közt ekként írtak: „Jó kegyelmes urunk, Felséged méltóságos parancsolatja ellen nem reflectálhatunk; mindazonáltal akarjuk intimatiójára adnunk, hogy az pestis miatt úgy megfogytunk, hogy magunk sáncának conservatiójára is alig sufficiálhatunk; annál inkább, ha az militia sequestráltatik, jobban debiliáltatunk és erőtlenedünk . . . Minekokáért Felségedet alázatosan instáljuk, hogy az militiának sequestratiojától desistálni kegyelmesen méltóztassék, ismervén benne az praesidiumnak nemcsak megerőtlenedését, hanem egész elfogyását, úgy az békésieknek haza szállásokban is pusztulásunkat causálni.“²⁾

¹⁾ Thaly cikke a váradi „Tört. és rég. közl.“-ben, 1875. — 5 sz.

²⁾ Szinte mondanom sem kell, hogy ez is Thaly K.-tól való adat; ő közölte azt Zsilinszkyvel, ki viszont „Szarvas-város történelme“ című munkája (Pest, 1872.) 23–24. lapján használta föl.

Rom is maradt a szarvasi kastély; de az lett nem-sokára a sarkadi is.

1710 végén látott Sarkad vidéke utóljára rendezett kuruc csapatot; az is félig-meddig vert had volt már: az a csapat, mely Gyula ostromától sikertelenül tért vissza Szalonta felé, hogy onnan is tovább vonúljon. A szalontaiak, kik különben folytonos érintkezésben állot-tak a sarkadi vitézekkel, ekkor már annyira elbátorta-lanodtak, hogy a visszavonulókat be sem merték eresze-teni városukba. Volt is reá elég ok. A fölkelés ügye rohamosan hanyatlott; s azt Biharvármegyében Löwen-burg tette tönkre. Ő, bizonyosan némi előleges megszállás után¹⁾, de mégis Váradon, Sarkadot egy szerződés elfogadására bírta, melyet az eredeti magyarról szóról szóra közlök: ²⁾

„Római Császár és kegyelmes koronás Király Urunk ő Fölsége nevel, én alább megírt, ugyan Római Császár és kglmes koronás Király Urunk eő Felsége Generalis Hadi Marschalusnak Hely-Tartója, Gyalog Németeknek Colonellusa, Várad Városa, hozzá Tartozó Apper-

¹⁾ Legalább, azt hiszem, innen datálódik a régi Sarkadról való emlékezet. Így egy 1728. nov. 30. tartott tanúvallatáskor a 70 éves Török Mihály sarkadi lakos bizonyos önérzettel állítja, hogy „úgy tudja a régi Sarkad-városának fennállását, mint a mai napot.“ A 80 éves Kölüs János tudja, „hogy a mostan (1728.) élő Leel-Össy-famíliának nagy- avagy öregatyjok Leel-Össy Gáspár a régi Sarkad-városa helyén a piacon lakott“ A 72 éves Ungor János arra is emlékezik, mikor „Sarkad kulcsos város volt“ stb. Löwenburg alább közlendő oklevelei e körülményre egyébként is világot vetnek.

²⁾ A Leel-Össy-család birtokában. — Latinúl már húsz év előtt közölte Mogyoróssy, (Gyula hajdan és most, a 238—239. lapon), de valamivel hiányosabban. Én módosított helyesírással adom.

tinentiainak Fő Commendánsa, Adom Tudtára mindeknek, hogy in Anno 1711. die 11. Januarii az Sarkadi Praesidiarius Deputatusi között, úgymint Szabó György Strása-Mesterrel, Eőssi Gáspárral és Debreczeni Sámuel Uraimékkal ez alább megírt Capitulatiót következőképen Ineáltam :

Elsőben is kívánjak az sarkadi praesidiariusok s lakosok, hogy Nemzetes Vitézlő Szabó Sándor Aradon levő Rab-kapitányunkat mellette levő Tiszteivel és az Több Váradon s Aradon levő Rabjainkat is Méltóztassék kiszabadítani.

Felelet. Valamennyi Rab az én kezem alatt vagyon, azonnal elbocsáttatik; az kik pedig Aradon vagynak, azonnal Méltóságos Hadi Marschallus és Commendírozó Generális Gróf Pálfi János úr eő Excellentiájának írok, hogy az kívánt Aradon levő Raboknak elbocsátása s helyreállítása felől parancsolni Méltóztassék.

Másodszor. Helyünkben megmaradhassunk, Feleségünkkel, Gyermekünkkel előbbeni szabadságunkban, melyben az Atyáink eő Felsége hűvsége alatt éltenek, conserváltassunk.

Felelet. Helyökben való megmaradásuk Feleségestől, Gyermekestől s jószágostól megengedtetik és az ki kgl's Király Urunk ő Felsége hűvsége alatt Fegyvert kíván viselni, úgy fog Tractáltatni, mint Vitézlő-rend; az ki pedig le akarja magát tenni, az Fegyvert letévén, Protectionalis rite Insinuálja magát, ígyen is mint Lakosember javaiban conserváltatik. Az mi pedig az praetendált régi szabadságot illeti, mivel nekem azok nem constálnak, az Ország Gyűlésire és fent említett kgl's Urunk eő Felsége Dispositiójára Relegáltatnak; de ha én Sze-

mélyemben az Fölsíges Udvarnál valamit használhatok Recomendatióm által, kész-leszek. ¹⁾

Harmadszor. Előbbeni szabadságunkban, melyben az Atyáink az ő Felsége hűvsége alatt éltenek, conser-váltassunk.

Felelet. Az második Punctumra való felelet meg-magyarázza.

Negyedszer. Az Militia propter antea acta ne Persequáltassék, sem Tiszt, sem Gregarius.

Felelet. Amnistia s Fejőknek Gratia adatik és Senkinek ez háború alatt elkövetett Hostilitási szemére nem vettetnek; kik helyben Felesígestül, Gyermekestül, Jószágostül megmaradhatnak s Gazdálkodhatnak. Ellenben kívántatik, hogy mihelyt az Császár eő Felsége Hadai odaérkeznek, az vár kulcsait Várástül, Munitióstül és mindennemű Appertinentiáiival kézhez Adják; és Profuntot, Puskaport, Ágyút etc. Resignálják és az Praesidiumot bévegyék. ²⁾

Hogy penig ezen Capitulatio mindkét részről szentül s megmásolhatlanul megtartatik, magunk keze Írásával s Pecsítünkkel megerősítettünk. Váradon, Die et Anno supra notato.

(P. H.) Fridericus Comes a Löwenburg.

(P. H.) Szabó György Estrása-Mester és deputatus.

(P. H.) Ússi Gáspár Deputatus.

(P. H.) Debreczeni Sámuel, deputatus.“

---

¹⁾ Löwenburg csakhamar Békésvármegye főispánja lett; de állandóan Bécsben tartózkodott. Igénybe vették-e a sarkadiak valaha a capitulatio e pontját, kötve hiszem.

²⁾ Minden sáncárok-féle maradványnál helyesebb képzetet alkotnánk magunknak Sarkad régi váráról, ha az itt futólag érintett

Azonban, úgy látszik, Szabó Sándor kapitány csakhamar módosítást tett ezen a szerződésen, kikötvén, hogy a bennszülött őrség, néhány ágyúval és fegyveresen, Rákóczihoz vonúlhasson. „És el is vonultak s a fejedelem Ecsed várába helyezé a hozzá váltig ragaszkodó, érette szülőföldüket is odahagyó hív sarkadi hajdúkat.“¹⁾ — Maga Szabó Sándor ha elment is Ecsedre, a szatmári békekötés után nemsokára visszatért Sarkadra s ott még huzamos ideig részt vett a község ügyeinek intézésében.

Az imént közölt január 11.-i capitulatiónak március 31.-ről van egy másik függeléke is. — Latinból szó szerént való fordításban így hangzik:

„Mindazon sarkadi lakosoknak, kik az egyezmény keltekor a várban lévén magukat ő szent felsége pártfogásába és védelmébe, valamint az én kezembe ajánlották, kiknek azonban akkor szerencsétlenségre valamennyi lakásuk elhamvadt, — mivel ott már helyszűke miatt többé nem építkezhetnek, ezennel megengedem és hatalmat adok, hogy Sarkad mezőváros helyén vagy régi alapján házakat építhessenek, ott lakhassanak, fegyvereiket megőrzés végett a várban levő kapitányuknál letévén, — úgy mégis, hogy velem kötött egyezményök szerént, akkor, a mikor és a hol csak szolgálatukat igénylem, azonnal mint tőlem függő cs. kir. katonák fegyvert fogjanak és ő szent felségét fegyverrel szolgál-

---

hadiszerek jegyzékét bírónók! — Bondár Mihály volt sarkadi főbíró állítása szerént a város őrizte is azt; de az 1866.-i tűzvészkor odaégett.

¹⁾ Thaly Kálmán, idézett levelében.

ják. Melynek nagyobb hitelére jelen menedékleveletem külön is kiadtam. — Várad, 1711., márc. 30.^a ¹⁾)

Azonban mint császári katonák jóformán csak néhány hétig szolgálhattak a hajdani tüzes kurucok; mert a szatmári béke megkötése után a császáriak jobbnak látták sorban lerombolni az e féle erődöket, honnan eshető felkelések idején az elégtűletlenek folytonosan új erőre tehetnek vala szert. Löwenburg csakugyan még ez évben leromboltatta a sarkadi várat és sikerült azt oly tökéletesen eltüntetnie a föld színéről, hogy ma merő gyanúsításokkal kell töltenünk az időt, midőn annak hol feküdtét tisztába akarjuk hozni.

A visszaemlékezéseket azonban nem oly könnyű az emberi kedélyből kiírtani. A sáncok árkait betemeték, de a szabadság védelmében kapott sebek alig hegedtek be; s az apák azok fájdalját átörökítették fiaikra, unokáikra is. Hamu alatt parázs égett; igaz, hogy méltatlan ügyért gyúladt lángra nemsokára. 1735-ben Pero ezredes az elégedetlen elemeket kezdte maga körül csoportosítani és sok más között mindjárt kezdetben megnyerte a nyilvános lázadás ügyének a sarkadi születésű Nyulak Mihályt is. Zömök, őszbecsavarodott ember, ki mindent kockáztató bátorságával vált volna a mozgalom hasznára. Ő Sarkadon számos barátot szerzett ezteleen terveiknek; a szomszédos Doboz, Békés szintén mutattak némi részvétet és Sarkad föllármázását nagyban elősegíthették a szent-andrásiak fészkelődései is, kik

---

¹⁾ Meg van eredetiben és 1727. okt. 11. kelt hiteles átiratban a Leel-Össy-családnál. Egyébiránt már Mogyoróssy is közölte id. l., 239—240. l. — Ennek eredeti szövege latin.

közé a kuruc világ elmúltával különben is számos sarkadi ember telepedett le. Ez utóbbiak 1735. ápr. 27. nyilván ki is tűzték a lázadás zászlaját.

Nyulak Mihály azután mindjárt kezdetben, 1735. ápr. 29. kitett magáért Körös-Tarcsánál. Böz János szolnoki várparancsnok ugyanis néhány embert küldött ki, egy őrmester vezetése alatt, a lázadók közt való kémkedésre. Ezek közül egy a „kurucok“ közé lőtt; s midőn Nyulak Mihály hiába szólította őket maguk megadására, nyeregbe pattant s néhányad magával utánok rohanna, kissé szétesapott köztük; az őrmestert levágtá, hármat pedig megsebzett. Míg Nyulak ezzel a kis esete-patéval némi hírt szerzett s egy pár társat szegődtetett maga mellé, azalatt Sarkad vidékén is elég össze-vissza álltak a dolgok s a kihágások napirendre kerültek. Azonban a féktelenkedőket hamar ráncba szedte a katonaság s Erdőhegynél befejezték szomorú tévelygésöket. — Sarkad nagyon a hínárba jutott. A helytartótanács ott is házmotozásokat rendelt el. A vizsgálatok eredménye az lett, hogy a sarkadi Szűcs István és Tokay György került bajba; az első, mint ki idején megtért, szabadon bocsátották. Az utóbbi a vizsgálat alatt meghalt. Hanem az elrettentő példa nem maradt el. Pero, Sebestyén János, Pásztor András és Szilassy István kerékbetört és fölnégyelt testeiből egy darabot Sarkadon is akasztófára függesztettek — a néphagyomány szerint a Szeles-mezőn.

Ezen ítéletlevél 1736. ápr. 4. kelt.¹⁾

¹⁾ Kaprinainak a budapesti egyetemi könyvtárban levő proclamatio-gyűjteményében az 2r. 7 lapra terjed. Többi forrásom: Új Magyar Múzeum, 1859, I., 193. — Mogyoróssy, 100. A békésvármegyei

Azontúl a sarkadiak külön nem-igen szerepelnek. Teljes nemesi jogokat élvező lakosai alig lévén, még az insurrectionalis seregekhez is csak ritkán jutott közlök valaki. Így a sléz háborúk idejében a múlt század derekán, az egy Vizessi János.

Katonai szolgálatokat a sorgyalodgezredben teljesítettek s mindig kedvelt katonák voltak. Az utolsó szabadságharcban, 1848-ban és 1849-ben ők is résztvettek. — 1848. aug. 16. indultak ki közlök az első nemzetőrök és másnap adták be őket Szalontán, kapván 20 váltóforinton kívül minden legény 1—1 húszas — borralalót. — Szept. 10-én ismét húszan mentek el s okt. 7. már a harmadik toborzásra is költség kellett. — 1848. aug. 17-től dec. 28.-ig az őrsereg részére összesen 2236 vfrt. gyűlt egybe.

1849. márc. 18. és 23. új csapat ment Erdélybe s júniusban ismét ki kellett állítani 20 újoncot.

Érdekes ezen viszonyokra nézve az 1849. márc. 21. kötött következő szerződés:

„Alúlírottak adjuk tudokra mindeneknek ezen kötelező levelünknek rendiben, hogy minekutána a honvédelmi bizottmánynak rendeletéből és arra keletkezett megyei határozatnál fogva a bekövetkezett szántás és egyéb mezei munkák tekintetéből a megyebeli nemzetőrök a más vidékekre és megyékbe való meneteltől oly föltétel mellett megkíméltettek, hogy maguk helyett kevesebb számban ugyan, de hosszasabb időre fogadhassanak a szolgálatok teljesítésére nemzetőröket, ezen hatá-

---

rég. és tört. társulat 1875—6.-i évkönyve, 72. s köv. l. stb. — Balla, Nagy-Kőrösi Krónika, 103. és 104. l. (Nyulakra nézve).

rozat következtében mi is, Sarkad városa polgárai, a réánk esett 33 mozgó nemzetőrököt a szabadon vállalkozó polgárokból szándékozáván kiállítani, részökre a következő fizetést állapítottuk meg:

1-ör. A maga jószántából ajánlkozó minden egyes nemzetőr a mai alulírt naptól számítván, csupán egy esz-
rendeig tartozik a mozgó nemzetőrségben szolgálatot teljesíteni; az eszterdő elteltével további szolgálatra senki által nem köteleztetnek; — ezen egy évi szolgálatért pedig tartozik a község minden egyes nemzetőrnek külön-külön és fejenként egy-egy házhelyet és készpénzben száz, Nro 100, váltóforintot fizetni, még pedig úgy, hogy ezen summából huszonöt váltóforintot most előre az induláskor, a többi pénzfizetést pedig angarianként; — a telket eszterdő elteltével, hazajövetelök alkalmával tartozik a község pontosan és minden hiány nélkül kiadni és kimutatni.

2-or. Mielőtt az elindulás bekövetkeznék, kötelesek ezen szerződést egyfelül az elüljárók a polgárok nevében aláírni, a város pecsétjével megerősíteni, — más oldalról pedig a magokat felajánlott nemzetőrök fogják nevüket aláírni. — — — —

3-or.¹⁾ Ha a háború egy eszterdőnél előbb bevégeződnék, azon esetben is tartozni fog a község a fentírt 100 frtot a nemzetőröknek kifizetni a fent írt mód szerint, vagy ha valakinek *hallomása* történnék, örököseinek is kifizetni.⁴ —

A város a szükséges pénzt kölcsön útján szerezte be. Egy márc. 18.-tól júl. 30.-ig szóló följegyzés szerént e

¹⁾ Később közbeszúrva.

célra 1530 vfrt. jött be. Mikor júniusban ismét ki kellett állítani 20 újoncot (fejenként 50 frtjával), a szükséges 1000 frt. nem telvén ki a város pénztárából, az ott levő 287 frt 30 krajcáron felül a ref. egyház adott kölesön Tokaji István főbírónak 300 forintot, — Sz. Sajti Márton és Ölyüs András módos gazdák pedig egyenként ugyanannyit ajándékoztak, úgy hogy 1187 frt 30 krajcárt teremtetek össze.

A sarkadi nemzetőrök, kik 1848—1849-ben a di-csőség munkájában részt vettek, a hogy kiböngészhettem, a következők voltak:

Almási József. — Bakó Péter, Balogh Pál, Idősb és ifjabb Bende András, Bende Lajos, Bereczki Mihály, Bertá István, Boldog Ferenc, Bondár Mihály, Borbély Ferenc, József és Péter, Buzi István. — Cseke Gábor, Csuba István, Csutha György és Sándor. — Dajka János, Dániel Ferenc, öregebb és ifjabb Debreceni János, Dóka József. — Erdőháti Mihály és Péter. — Farkas István. — Göntzi János, Győri Mihály. — Halász Sándor, Hégető József, Hire János, Horváth János és Lajos. — Illyés Pál. — Jakó János, Jenei István, Juhász Sándor. — Kalász József, Kása Benjámín, Kelemen István, Keztyűs Mihály, M. Keztyűs János, Képró Ferenc és István, Kis István, Kis József, G. Kis Mihály, K. Kis István, ifj. P. Kis János, S. Kis Mihály, Komlósi Sándor, Konta Gábor, Kovács János, Kovács Miklós, Sz. Kovács István, ifj. Kölús Pál, Krasznai Péter, Kürti Gábor. — Lázi István, Leel-Össy Lajos, Lőrincz János. — Major József és Pál, Marcsó János, József és Lajos, Mike Sándor, Molnár Mihály, Mózes József, Lajos, Mihály és Pál. — Nagy Márton, G. Nagy János, P. Nagy András, R. Nagy

István, T. Nagy István. — Pénzes István, Póti János és József, Pihavoresik Ferenc, Pribék István, Cs. Pribék István, Prodán János, Puskás Gábor és János, Püski István. — Rátz György és István. — Sajti András és István, ör. Sajti Mihály, Sárközi Mihály, Schwartz Sámuel, Szabó András és Ferenc, V. Szabó Sándor, Szekeres András, Széplaki József, Szigeti Mihály, Szilágyi János, Szolnoki Ferenc. — Tar Ferenc és István, Tokaji Ferenc, Tót Gergely, Mihály és Sándor, N. Tót János és Mihály, V. Tót Mihály, Török János. — Ungvári György. — Vadi János, Varga Ferenc, Vas István, Várdai János, ör. Várdai István, Veres János.

Összesen 119 nemzetőr.¹⁾

A mellett búzában 2085, zabban 505, szalmában 422 portiót adott Sarkad a magyar sereg részére.²⁾

A város különben kivülesett a hadműködések vonalán és csakis a nemzeti sereg lefegyverzése után jutott számára egy szomorú epizód a nagy napok történetéből. A Világosnál elfogott tiszteket és legénységet ugyanis, az előbbi terv megváltoztatásával, mely Nagyváradot vette célba, Sarkadra kísérték az oroszok. Paskievics Szolnokról ide rendelte a kellő táborig és kórházi felszereléseket s intézkedett róla, hogy az ellátás első szükségait fedezhesse. Egyre szállították az elfogott ágyúkat, fegyvereket s az önként jelentkező, vagy másképp hatalomba került honvédeket. A szerencsétlen hazafiakat, kiket különben a muszka nem valami keményen őrzött,³⁾ lassankint kiszolgáltatták az osztrákoknak; jórészt itt

¹⁾ Néhány név azonban kiszakadt az eredeti kéziratokból.

²⁾ Sarkad-város irattárának több maradék-darabjából.

³⁾ Az első örök aug. 20. este állottak fel.

vetették szigorúbb fogságba Arad 13 vértanúját is; pl. Kiss Ernő, Aulich, Meszlényi ott készültek halálra a ref. tiszteletes méhesében.¹⁾ Az altiszteket és közlegényeket csakhamar szabadon eresztették.²⁾

A muszkagazdálkodás sokba került Sarkadnak. A szállítandó kenyér- és egyéb eleségmennyiséget már az odaérkezés előtt kivetették az uradalomra. „Ne búsúljon, tisztartó uram, meglesz“, — vigasztalta az elüljáróság az öreg Zayt s a kívánt dolgokat csakugyan 1 éj alatt megsütötték, főzték a sarkadi asszonyok. — Maga a város 1850. jún. 22. Haynau tábornaghoz intézett folyamodványában azzal indokolta egy 4000 frtos kölesön iránt beadott kérelmét, hogy az orosz 8 napig lévén Sarkadon, 57,000 frtnyi kárt okozott a határban.

Ez az, igen röviden, a mit Sarkad katonai múltjáról föl akartam jegyezni.

Még csak azt akarom hozzáadni, hogy az 1851-ki beszállásolási alapkönyv szerint e város képes volt befogadni 313 lovas és 656 gyalog katonát.

Újoncokat a 37. sorgyalog-ezredhez, illetőleg a IX. honvédszászlóaljhoz állít.

¹⁾ Maga a derék tiszteletes, midőn meghallotta, hogy a haza elveszett, épen halottat prédikálván, a bibliát e szavakkal tette le: „Isten veletek, hűveim, — én megyek meghalni; legyetek jó remény-ségben.“ Pár nap múlva el is húnyt. *Négyen* kísérték azt sírjába, ki életében annyi száznak adta meg a végső tiszteletet.

²⁾ Rüstow: Az 1848—1849. évi magyar hadjárat története. II., 406—407. — Egyes íratok (számozás nélkül) a városházán. — Kortanúk elbeszélései. — Jegyzetképen megemlítem, hogy a forradalom leverése után Sarkadon 17 puskát és 1849. okt. 15. kelt összeírás szerint 3255 frt. 45 p. kr. értékű Kossuth-bankót koboztak el.

V.

A magyar községek élete meglehetősen önállóan fejlődött; legnagyobb befolyást gyakorolt annak miként való alakulására a katonai és egyházi szervezet. Egy-némi fölfogást a városi ügyek kezelésében csak úgy érthetnénk meg tökéletesen, ha e község hajdúkorbeli történetét apróra ismernők. Viszont egyben-másban oly világos nyomaira akadunk a vallásos, főleg a reformáta hitelvek szemelőttartásának bizonyos intézményekben, hogy mielőtt Sarkadról, mint községről szólnék, jónak látszik előrebocsátanom egyházai múltjának rajzát.

Már hogy a kereszténységnek itt jókorán volt szent-egyháza, azt adatok híján is nem kevés határozottsággal állíthatnók. 1217-ből való emlékünk is támogatná valamennyire ezt illető „merészségünk“-et; mert a mondott évről a váradi tüzesvas-ítéletek jegyzőkönyvében e félet olvasunk: „Mátyus, Sarkadról (de Surcud) vádolta *pap fiának* rokonait, t. i. Mátyást és Teklát,¹⁾ feleségének szabadosai dolgában Dezső csanádi püspök előtt, ki azokat megítélés végett átadta Szömcső²⁾ ispánnak, jószágai ügyigazgatójának. Minthogy azonban nevezett Mátyus magábatért, lemondott mindarról, mit a nevezett gyermekek iránt követelt, minden tőlük származandó utódokkal együtt.“³⁾

De fontosabb három tanúbizonyság erre nézve három sarkadi helynév. E szerint a határban van két „Klas-

¹⁾ Mátyus = Mattheus; Matthias = Mátyás; Texas = Tekla. (?)

²⁾ Seumchō?

³⁾ Endlicher, Monumenta, 727. l. — 344. §.

trom“ nevű tér. Az egyik a Favágófok mellett, a bérsoki foktól délkeletre, a sarkad-gyulai országúttól jobbra esik; s ezt sarkadi öreg emberek „Szarka-templom-név“ alatt ismerik; a másik pedig a sarkad-szalontai posta-úttól jobbra, az ú.-n. pálszegi telekben, a vasútfelé levő szőlőktől keletre, csaknem szemben a „Sánc“-cal. Talán a pálos szerzeté volt. Harmadik ilyes név: „Egyházmegi.“ Ez, délfelé a Miső-ér, északi végén pedig a Csib-ér által közreszorítva, a sarkadi határnak a kereszttűriba ékalkakúan befűrődő tagja; egyébként Peckesvártól keletre fekszik. A bencéseké lehetett; mert déli részén a Miső-érből kiszakadó fok az 1801-ki térképen mint „olim Benedekfok“, — „egykor Benedekfok“ van megjelölve. Egyéb-iránt szinte hihetetlen, hogy a várad-hegyfoki prépostság melynek itt birtoka is volt („Prépost-Össy“), valamely zárdával nem bírt legyen. A mellett a legközelebbi (1866.) nagy tűzvészig a sarkadi ref. toronyban egy állítólag kath. eredetű harang állott, melyen a „Sarkad“ név előfordúl; s így a reformatio előtt folyt korból származhatott.

Kétségbevonhatatlan, hogy e nevek történelmi reminiscenciák; a két monostor és az az egyház a török idők előtt mindenesetre működött; nem is lehet az más-képen ily nagy vidékű városnál. Mikor szűntek meg, még találgatni is fölösleges, mert célra nem vezet: az időpontot meg nem határozhatnók. Való azonban, hogy e tájon a megújított hit már fogékony kebelekre talált és Sarkad csakhamar a legderékabb helvét hitvallású községek sorába emelkedett. Mint „hajdan jeles“-t említi azt egy XVII. századbéli emlékirónk, ¹⁾ ki azonban már a múlt

¹⁾ Kocsi Cs. Bálintnak 1647—1676. évről szóló kéziratosa mun-

(XVI.) század óta a reformátusok elveszett egyházai közé számítja. Lehet, hogy a törökök első dühökben fölforgatták a templomot; de őket különben ilyes vallásbeli türelmetlenségről nem szokás vádolni s így szinte csodálkozom ez adaton, bár kénytelen vagyok elhinni. Azonban nagy valószínűséggel mindjárt az ellenség kiűzése után hajlékot emeltek az istentiszteletnek; hiszen Sarkadnak egyik legnevezetesebb kora épen a XVII. század hajnalával kezdődik. Csakugyan maradt is fenn a ref. ecclesia szent edényei között egy felül megaranyozott ezüst pohár, ezzel a felírral:

Szabó I. Ano S: A. 1638.; vagyis:

Szabó János: A(nno) 1638.

Nincs ugyan kitéve a templom neve, melynek ajándékozta; de bizvást megnyúgodhatunk benne, hogy az nem más községeknek volt szánva. Egyébiránt ezen század elején, Szalontával és Belényessel együtt Sarkad is a zarándi ref. egyházmegyéhez tartozott. Történetéből alig adhatok itt valamit; mert a régi prédikátoroknak meg volt az a rossz szokásuk, hogy mihelyt máshol kaptak papságot, magukkal vitték illető egyházaiknak följegyzéseket is tartalmazó anyakönyveit. Csupán egy *Kis-Marjai* nevű prédikátorról találok annyit följegyezve, hogy ő volt akkor Sarkadon, midőn ennek templomát 1687-ben Hangossi hajdúi fölverték s állítólag ő vette át megőrzés végett II. Ferdinándnak Sarkad részére kiadott kiváltságos levelét.¹⁾ Hova lett azután, nem tudom. —

kája. Ismerteti Rácz Károly „Értesítés a reformátusok ménesgyoroki gyülekezetéről“ címmel 1875. megjelent füzete 5. és 6. lapján.

¹⁾ Szücs András tanúvallomása 1721. júl. 24. — A város gyűjteményében.

Egyáltalán hogy létezett, élt és hatott a hitközség a XVIII. század első felében is, az kétségtelen ugyan; de csakis a templomi felszerelvények némely részével igazolhatom. Ezekben adom azok jegyzőjét: 1)

Egy 1714-ből való úrasztali kanna tálcájára nagyon vékony betűkkel ez van bekarcolva: „N. Csuba Sándor Úr ajándékozta Anno Dni 1714. 11. Marcy.“ A most e tálcán használatos kannán ez van vékonyan bemetszve: „Kis Miklós vette a sarkadi ecel. számára 1721. maga költségén.“ — Két évvel fiatalabb ennél egy úrasztalhoz való magas cínkanna. Ez áll rajta:

.: N.: és N: 2) Szűcs András Úr: Istenes Szándékából az .: sarkadi eccles: csináltatta ez kannát 1723.:“

Az 1736-ki úrasztali poharon:

„N. Biharvármegyében sarkadi reformáta ecclesia pohara * Anno 1736.“

Végre egy ezüst hímzésű fehér takarón:

„Isten dicsőségébe a sarkadi r. sz. 3) ekklesiához való buzgóságából Tóth János ajándékozta MDCCXLVII.“

És ezen 1747-ki kegyes ajándékon túl már biztosabb kora kezdődik a ref. egyháznak. 1765 óta ugyanis évről évre pontosan vezették a lelkészek az anyakönyveket 4) s ezekben egyéb érdekes adatokra is bukkanunk. Úgy látszik, ez a kor mindenképen fordulóponthoz képez a hitközség életében.

1) A feliratokat a mai helyesírással közlöm.

2) Nemes és nemzetes.

3) Reformáta szent —.

4) Címe: A Sarkadi Reformáta Sz. Ekklesia Lajstrom Könyve. Az egyháza vonatkozó alábbi adatokat jobbra innen vettem.

Így 1764-ben új temetőt nyitottak meg, túl a malomgáton, melybe elsőnek egy Hégető Pál nevű öreg embert helyeztek nyugalomra. 1767-ben új fatornyot építettek, melybe a következő évben a város, saját költségén, órát csináltatott. 1795-ben kezdték építeni a kőből rakott és bádoggal fedett tornyot, mely 1797-ben készült el, midőn is a régi órát 160 rénes forintért állították föl benne, a régi fatornyot pedig S.-Keresztúrra szállították. Ezen 1857-ben megújított 9 ágú toronyra nagy büszkeséggel szokta volt mondogatni a sarkadi ember, hogy „Lincben volt a párja: azt is megütötte az istennyila.“ Hanem az igazán csínos építménynek az a szomorú vége lett, hogy az 1866. máj. 1. kiütött nagy tűzvész őt is megfosztotta minden ékességétől. Ekkor olvadt el azon közel 400 kilogramm (398, = 7 mázsa 12 font) súlyú öreg harang, melyet a község 1799. augusztusában 656 ft 12 krajcárért saját költségén öntetett; itt semmisült meg az a kis harang is, melyet a Gyepes iszapjában találtak volt s melynek körírata, a mint nekem mondták, katolikus eredetre vallott. Mily kár, hogy ama körirat lemásolására annak idejében senki sem gondolt!') Igen érdekes ama korból a sarkadi prédikátornak 1797. október 17. megállapított fizetése. Ennyire ment:

1. Késpénz	70 rénes forint.
2. Búza	32 köböl, 2 véka
3. Árpa	23 „ 2 „

’) Egy öreg ember beszélt, hogy az ő apja e század elején a várkert keleti oldalában levő Gyepes nevű vizen egykor halászatván, egy harangra bukkant. Másokat is hívott segítségül, de akkor is, azután is hiában bajlódta kihúzásával; sok méternyire sülyedt az az iszapba. — E harang nem azonos az előbb említettel.

4. Széna . . . . . 7 szekér.
5. Faggyúgyertya . . . 30 font.
6. Elég tűzifa.
7. Kender- és dinnyeföldjét bevetik.
8. Tengeri- és árpa-földjének felét bevetik.
9. Nagy halottól 3 máriást kap.
10. Esketésért ugyanannyit.
11. Keresztelésért 12 krajcárt.
12. Kaszáló, } a prédikátor költségén művelve.
13. Szőlő, }

A prédikátorok ezek voltak:

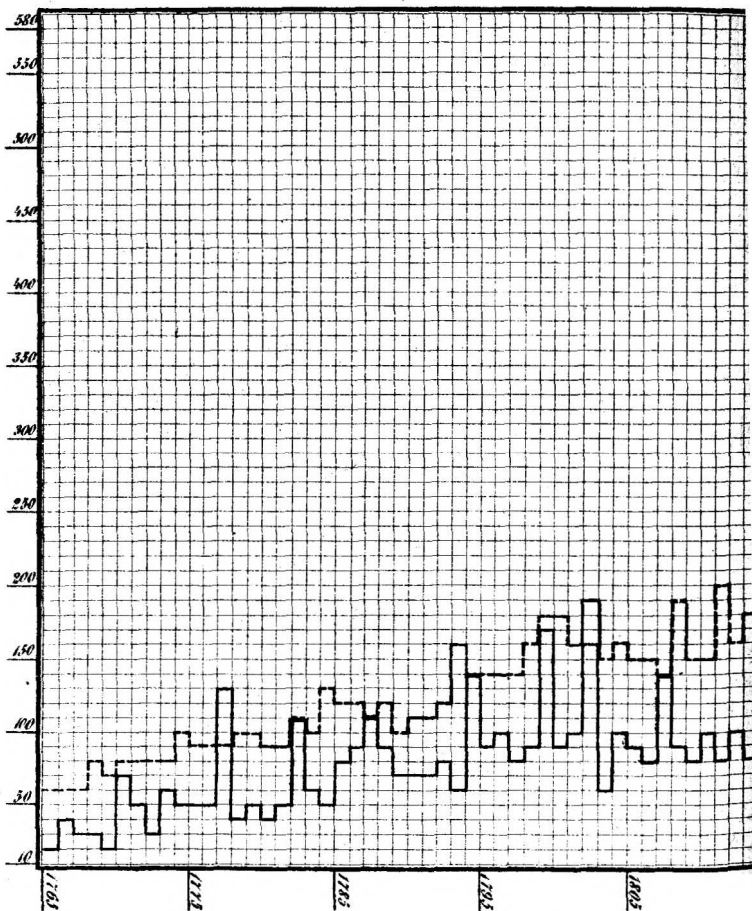
1. Szelek György 1765—1766.
2. Tóth István 1767—1769. máj. 25. († Sarkadon).
3. Szathmáry István, 1769—1773.
4. Hétyi Ferenc, 1774—1777.
5. Takáts János, 1778—1784.
6. Tordai Illyés János, 1785—1798.
7. Szakáts Mihály, 1799—1808. ¹⁾
8. Szikszay József 1809—1821. ²⁾
9. Fekete József, 1822—1823.
10. Veress Ferenc, 1823—1849. aug. († Sarkadon).
11. Osváth Imre 1850-től máig, mint egyúttal kerületi esperes, ki mellett jelenleg káplán is van alkalmazva. Azok, kik Osváth Imrének ez évben ült papi jubilaumához szerencsét kívántak, — egy Sarkad-város haladása körül nagy érdemekkel bíró munkás embernek nyújtották a koszorút.

¹⁾ Ő 1798-ban Jénában tanult. Haan Lajos (Jena Hungarica. Gyula, 1858. — 118. l.) gyanítása szerint egy azon Szakáts Mihálylyal, ki Szalontán is lelkészkedett s utóbb helyettes superintendens lett.

²⁾ 1821-ben mint káplán Veress Ferenc vezette az egyház ügyeit.

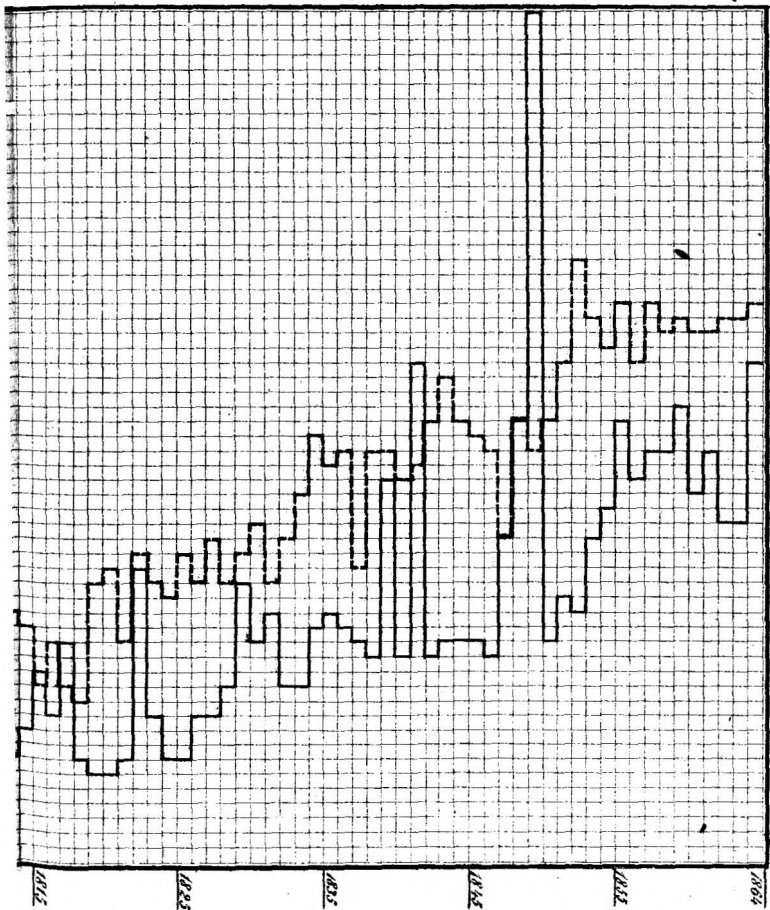

Születés és halálozás

Sarkadon, 1765-1864. —

Az első prédikátor idejében még oly gyöngye közösség a köztisztéletben most működő esperes idejéig számban, erőben, nagyot gyarapodott; akkor, 1765-ben csak 49-re ment a szülöttek száma, 11-re a halottaké; 1871-ben ¹⁾ már az amazoknál 317-re, emezeknél 251-re. S az általam ismert, 1765-től 1871. végeig terjedő 108 év alatt Sarkadon

született .	9943	fiú,	9364	leány;	együtt	19307
meghalt .	6792	„	6438	„	„	13230.

Az első száz év alatt pedig:

született .	8878	fiú,	8428	leány;	együtt	17306
meghalt .	6062	„	5664	„	„	11726.

S így az első esetben 6077, a másodikban pedig 5580 egyénnel szaporodott a sarkadi ref. egyház híveinek száma.

A reformátusok temploma nagy, tágas épület, kettős karzattal ellátva, és mindennel jól felszerelve; a vidék legkiválóbb egyházai közé tartozik. A torony még azon-kormos, ahogy leégett, egyszerű ideiglenes zsindefedél alatt. Reméljük, hogy a sarkadi ~~melvét~~-vallásúak úgy hitbuzgalmuk, mint városuk csinosítása iránt való előszeretetek által serkentve, mielőbb visszaadják annak régi kedves külsejét.

Lassan-lassan tömörülni kezdtek a vidék katolikusai is, kik egyházi ügyekben eleintén Tamásdához, majd Gyulához tartoztak. A gyulai plébánosoknak azonban nagy alkalmatlanságukra szolgált tél-víz idején, kivált a Fehér- és Fekete-Körös, sokszor két hónapig is

¹⁾ Megvallom, azóta nem néztem meg azon anyakönyveket. De ez nem csökkenti a számok értékét!

tartó áradásai miatt biharvármegyei filialeikat ellátni s így fogamzott meg Hidasy Jakab gyulai lelkipásztor fejében azon életre való gondolat, hogy biharvármegyei híveit külön hitközségbe egyesítse. Az első lépés volt ehhez, hogy Sarkad-Keresztúron 1790-ben egy kis kápolnát rendezett be; a második, még fontosabb, hogy 1797. január 1. négyezer forintot tett le, hogy azt egy Keresztúron, vagy Sarkadon állítandó parochia gyámlítására fordítsák, ha t. i. nemes eszméje a kivitelre mégnérnek. — Utóda, Spiegel Ignác, a szépen kezdett úton óhajtván haladni, e tárgyban 1804. január 30. fölterjesztést tett Miklósy püspökhöz, ki az ügyet szintén gondjaiba fogadta. Ide járúlt, hogy az az iránt megkérdezett keresztúri nemesek 1806. szept. 16. maguk is a plébániának Sarkadon való föllállítására mellett nyilatkoztak. Viszont a földesúr, gróf Almásy Ignác, telkeket és 100,000 db. téglát ajánlott meg. Ily körülmények közt a püspök 1806. nov. 8. a vallásalappból veendő segítség iránt is fölterjesztést tett a királyhoz, kinek a helytartó-tanács útján 1807. febr. 24. kiadott válasza csakugyan kedvezően hangzott*— s három évvel később, 1810. febr. 13., a bekívánt tervek alapján, a templom és a pap lakásának fölépítésére engedélyezett is 18,547 frt. 47 krt.¹⁾

¹⁾ A templom alapításának történetéről szóló, több ivre terjedő, Lajesák püspök nevében kibocsátott oklevél I. fejezetének 1. §-jából (Origo parochiae). Ez többi közt azzal is ügyekszik bizonyítani, mily régi lehet Sarkadon a ker. hitélet, hogy neve is S(anctus) Arcadustól jön. Szójátéknak megjárja; de ép. úgy nincs alapja, mint a hogy a szintén megyénkbeli Szalárd nem Sanctus Alardustól és Siter nem Sancta Itertől kapta a maga mai nevét. Jobb az, hogy a néphagyományokra hivatkozik; különben a reformatio előtti korról már a fejezet élén szoltam valamit.

Azonban ha ekként kedvező fordulatot vettek is az ügyek, a következő évek mégis némi tétlenségben töltek el, s a sarkadiak a keresztúri kis kápolnát kényszerültek látogatni. Ekkor határozta el magát gr. Almásy, hogy Sarkadon urasági kastélyt s abban egy kápolnát emeljen. Mindkettő elkészült 1829-ben s a püspök e tekintetből már 1829. okt. 28. kinevezte a még csak tervezett parochia első papjává Király Antalt (szül. 1799. szept. 1.). Paplak, természetesen nem volt s ő nov. 7.-én, midőn Sarkadra érkezett, vendéglőbe kényszerült szállni. Másnap a grófi család és sok előkelő népség jelenlétében a kápolnában ünnepélyes misét mondott. Katholikus módra Sarkadon századok óta ez volt az első áldozat. — Nov. 29.-én azután átment Gyulára, hogy Bieskos János esperestől átvegye a Biharvármegyétől úgy szólván elidegenített leányegyházakat. Ezek száma most már 27. — Közte 8 nagyobb község, pl. Tamásda, Sarkad egykori anyaegyháza is. ¹⁾ A tamásdai régi templomi felszerelvényeket csak 1853-ban vette át a sarkadi lelkészség, azonban a visszatérítés kötelességével, ha a tamásdai parochiát valaha fölláltánák.

Okányt a püspök 1833. okt. 29. bízta a sarkadi lelkész vezetésére, ki még 1831-ben építeni kezdett lakását csak 1832. okt. 2. foglalhatta el.

Végre sort kerítettek a templomépítésre is. Már tető alatt állott az, midőn alapkövéit 1836. jún. 19. Fejes József gyulai plébános ünnepélyesen letette. Nov. 5.-én

---

¹⁾ Tamásdán kívül hajdan lelkészség volt még Kötégánban és Remeteházán is.

a harangokat is fölhúzták¹⁾ s 13.-án meg lőn koronázva a mű: Loeffler János váradi kanonok a templomot egyházilag megáldhatta. Maga a püspök az első canonica visitatiót 1837. aug. 27. végezte benne, midőn egyúttal 58 egyént bérmált meg.

Nagyot segített a templom ügyén, hogy Hidassy-nak említett szép alapítványát az 1840. máj. 1. eszközölt sorshúzás után a kincstár folyóvá tette a kikötött célra; de mégis csak nagyon szegényesen ment a dolog. A templomnak 1857-ben is csak 50 frt. alaptőkéje volt; annálkább ki kell emelnem a mostani lelkész buzgalmat, melylyel azt, hitközségének minden megerőltetése nélkül, 1728 forintra szaporította. A mellett a templomot, paplakot és iskolát esínosan megújíttatta, kifestette, a zsindeles tornyot bádog alá vétette, a felszerelvényeket tökéletesen kiegészítette stb.

Egyébiránt a hívek száma is növekedett. 1813-ban csak 96-ra, 1814-ben 98-ra, 1816-ban 103-ra, 1817-ben 105-re, 1829-ben, midőn mint önálló község alakult meg, 131-re, 1836-ban már 220-ra, 1853-ban 401-re rugott az.²⁾ Most többre megy félezerrel.

---

¹⁾ A két nagyobb harang, melyek közül az egyik 280¹/₂, a másik pedig 179¹/₁₀ kilogrammot nyomott, a püspöknek együtt 614 forintjába került. Ezek egyikét Lipovniczky püspök, új szerkezet szerint, átöntette. A legkisebb harangot gr. Almásy Ignác ajándékozta. Az csak 56 kilogrammos.

²⁾ A schematismusoknak ezen egyébiránt megbízhatatlan adatait a váradi püspökség könyvtárában is csak hiányosan meglevő példányokból Radnai Farkas püspöki titkár, — a Biharvármegyei történelmi társulat kiegészítő darabjaiból pedig ifj. Bölöni Sándor volt szíves számomra kijegyezni.

Lelkipásztorainak névsorát a következőkben állítottam össze :

1. Király Antal, 1829—1840. (Ez évi ápr. 15. Bárándra tették át.)
  2. Göndöcs József, 1840. máj. 11.-től. Meghalt 1842. jan. 24. (34 éves korában.)
  3. Nyáry Ferenc, 1842. jan. 31.-től 1843-ig, midőn palotai plébános lett.
  4. Zay János, 1843. okt. 31.-től 1852-ig. Ő Sarkadon született (1818. szept. 29.); első miséjét is itt mondta el (1841. okt. 10.) Most nagyváradi kanonok és gajdobrai c. prépost.
  5. Zimmermann Károly, 1852. aug. 12. óta 1855 végéig.
  6. Kubovich Antal, 1856. jan. 22.-től 1857-ig. Ekkor lemondván, egyideig Vidovich György, ki utóbb Istvánfinak Magyarországról írt történetét fordította, vitte a plébánia ügyeit.
  7. Püspöky Alajos, esperes, 1858. febr. 28. óta.¹⁾
- Az *izraeliták* sarkadi hitközsége már 1838-ban megalakult, a mikor is egy rozzant házban rendeztek be imahelyet; ugyanazon telken, melyen 1862-ben csinos és ízléses, de azóta kissé elhanyagolt egyemeletes zsinagógát emeltek. A község anyakönyvei csak 1851-ig mennek vissza; 20 év alatt, annak teljesen megbízható adatai szerint, egyedül születések útján 336-tal szaporodott a sarkadi izraeliták száma; nevezetes e számban, hogy a szaporulatnak épen fele a fiúkra, másik fele pedig a

¹⁾ Sarkad jelenleg egy róm. kath. és egy ref. ker. esperes lakónhelye.

leányokra esik. Született összesen 556 egyén, meghalt 220; ez utóbbiak az átalai szőlők mellett kihatított temetőben nyúgosznak.

Első rendes rabbijok Schönfeld Mózes volt, ki Simándon húnyt el 1869-ben; a második Silberstein Salamon (szül. 1814.), kinek ez adatokat köszönöm.

Ezek szerint Sarkadon három hitközség közt oszlik meg a lakosság. Legnépesebb a reformáta, az egésznek 85°/_o-át igényelvén; a katolikusokra 7°/_o marad, a zsidókra 4°/₄^o/_o; a hátralevő 3°/₆^o/_o-ot 1 gör. kath., 73 görög nem-egyesült és 166 ágostai hitvallású egyén veszi igénybe.¹⁾

A mi kiválóan az izraelitákat illeti, meg kell jegyezni, hogy a rájuk eső 4°/₄^o/_o tisztán az utolsó 40 év eredménye; mert bár fentebbi közleményem szerint egyházközségek még 1838-ban alakult, 10 évvel azelőtt oly kevesen voltak, hogy a váradi róm. kath. püspökség névtára meg sem emlékezett — és csak 1831-ben hozott róluk először közleményt, midőn számukat 35-re tette.

A *temetőket* illetőleg szintén e fejezetben akarom megjegyezni, hogy első biztos tudomásom az ú.-n. malomgáton túleső sírkertről van, melyet 1764-ben nyitott meg a reformata ecclesia.²⁾ Ez azon terület, melynek helyén most az uradalmi tiszttartó lakása (a kastély) áll. Már

¹⁾ A lakosság összes száma az 1870. összeírás szerint 7333; e számításban az 1873.-i r. kath. egyh. névtárt vettem alapul. — A gör. nem-egyesültek többnyire cigányok, — az ágostaiak a tót dohánkertészek.

²⁾ Az a hely, hol most a ref. templom áll, továbbá az urasági „gazdá”-nak lakása mellett levő hatasabb rész szintén temető volt valamikor.

a század elején fölhagytak vele, midőn a tért szilvaskertté alakították. — 1804. jan. 16.-án a város északi részén levő „Átali kert“ mellett levő földet kezdték használni temetőül s ezzel utóbb párhuzamosan, hogy a gyász-kíséreteknek ne kelljen gyakran az egész terjedelmes városon keresztül vonulniok, az ellenkező déli oldalon fekvő Kistelket. Amott, elkülönítve, az izraelitáknak, emitt a katolikusoknak is van kiszakítva egy rész. Az utóbbiak a Bakrét táján is nyertek egy darabot.

VI.

• Régi dolog, mindenki tudja, vagy legalább állítja, hogy a magyar nem szapora-faj; sőt egy pár jó barátunk már készen tartogatja azt a halotti cédulát, mely az utolsó magyarnak egy-két század múlva e világból okvetetlenül való elköltözése után hírül adja a németeknek és szlávoknak, hogy „finis hungarorum!“

Egy kis város történetének VI. fejezetéhez, gondolom, elég hangzatos ez az ország-világ bajával foglalkozó bevezetés. — Hanem hát én onnan indultam ki, hogy az *egészről* szóló állításból a *rész* is megköveteli a magáét; mert Sarkad épen nem hajlandó igazságot szolgáltatni a cseh professoroknak. Sőt a hogy a számok logikája mutatja, a most 7300 főből álló magyar telep, ha úgy halad, mint a hogy haladt a legközelebb múlt száz év alatt, aligha azzal nem ront el minden tudós calculust, hogy közel 30,000 lelket tápláló alföldi várossá növekedik; kétszáz esztendő eltöltével pedig gázzal világítja meg utcáit, — a minthogy ez egy 120,000 lakost számláló nagy helyet meg is illet.

Pedig Sarkad mindössze is csak oly szolid tőke, mely 7—8°/_o-nyi évenként való haszonnál nem-igen hajt többet. Mégis alkalmas, hogy kis hely létére egy-maga tönkre tegyen egy ellenséges elméletet, mely az egész ország ellen irányúl Hanem az bizonyára szörnyű gyengeség, hogy én belekontárkodom a dr. Veszeloovszky dolgába, mikor ő vállalta magára a sok mende-monda megcáfolását. Fogjunk tehát egy szerényebb vállalatba; elégedjünk meg azzal, hogy csupán adatot szolgáltatassunk ahhoz a cáfolathoz.

Sarkad városának van 3735 férfi és 3648 nő lakosa. Legalább így mondja az 1870.-i népszámlálás hivatalos könyve. Ötven esztendővel ezelőtt, 1827-ben, a lakosságból a férfiakra 2008, a nőkre 2005 esett. — Ezt meg a reformátusok egyházi összeírása mondja így. Már ha a két tételt összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy a mostani összeg az előbbihez képest épenséggel 45°/_o növekedést mutat; ez alatt a fél század alatt tehát nem kétszereződött meg a népesség. Hanem fentebb egy egész század eredményéről beszéltem; erre nézve jöjjünk tehát mindenelőtt tisztába.

Csak kombinálnunk lehet; nem tényekkel állunk szemben. Mert igaz ugyan, hogy a megelőző 50 évre bírjuk az egyházi anyakönyvek évről évre szóló tudósításait; de végre is nagyon szomorú volna, ha a népesség szaporodásánál csupán belterjés növekvésre kellene számolnunk; növekszik az beköltözőkkel is. S ez utóbbi körülményekre nézve én nem világosíthatok föl senkit. Mindazáltal a valót nagyon megközelítem, ha állítom, hogy 1777-ben Sarkad összes népessége nem rúgott többre 1800—1900-nál, lévén az 1827-et megelőző

50 év születés által való többlete 2149 lélek, mit levonva az 1827-ben talált 4013 lakos-számból, a jelzett 1777-re 1862 lélek esik. Némileg vág ezzel, hogy a két szélsőséges évkör első felének vége felé, t. i. 1796-ban tett fölvtétel szerint, a jobbágyházak összes száma 336-ot tett. Sarkadon az újabb népszámlálás nyomán egy házra átlag 5—6 lakó jutván, ha a kedvezőbb arányt, a 6-ot, vesszük, 1796-ban a népesség 2016 lelket tőn; és — de bizonyosan csak igen nagy kedvezéssel, mert robottól mentes ház akkortáiban aligha volt e városban — idecsatolhatjuk azon 61 praetendens nemescsaládot is, mely itt a XVIII. században létezett; ismét megnyúgodván abban, hogy minden ilyen család legalább 6 tagot foglalt magában, végeredményül 2392 — kerek-számban, mondjuk, 2400 — főnyi népességet találunk. Úgy gondolom, ez a természetes fejlődésnek meglehetősen megfelelő állapot.

Az esketések számát évről évre nem kísértem figyelemmel; átlag az egész városban mintegy 80 pár kél egybe s így a lakosságnak 2°/_o-a alapít új meg új tűzhelyeket. Ez igen kedvező arány, ha meggondoljuk, hogy hazánkban rendesen csak minden 110-ik lakóra esik egy esketés, míg Sarkadon minden 92-ikre. Már ez a körülmény is arra utalhat bennünket, hogy jobbára földműves néppel van dolgunk, mely hamarabb elszánja magát a házasság nagy felelősséggel járó megkötésére, mint az e részben sokkal aggodalmasabb iparos osztály. A koraházasságok gyakoriak, de a nép erős szervezeténél fogva, úgy látszik, nem veszélyesek.

Még ékeesebben szól az a kis graphicus táblázat, melyet az 1765—1864. közt levő 100 évről állítottam

össze s melyet mellékletben kap az olvasó. Tégeit összevonva itt ismételem: ¹⁾

1765—1774-ig	született	652,	meghalt	310 ;
1775—1784-ig	"	902	"	542 ;
1785—1794-ig	"	1086	"	817 ;
1795—1804-ig	"	1529	"	930 ;
1805—1814-ig	"	1546	"	891 ;
1815—1824-ig	"	1554	"	1056 ;
1825—1834-ig	"	2169	"	1252 ;
1835—1844-ig	"	2675	"	1786 ;
1845—1854-ig	"	3252	"	2215 ;
1855—1864-ig	"	3582	"	2897.

Ha idevesszük az 1871-ig még lefolyt 7 év eredményét, úgy az egész időkör alatt

született	21435 ;
meghalt	14495 ;
összes szaporulat .	<u>6940.</u>

Természetes, hogy ez adatok a valóságban kissé módosúlnak. T.-i. a katolikusoknál nem 1835, hanem 1829, — a zsidóknál ismét nem 1855, hanem 1852 óta vezetik az anyakönyveket. Ez idő alatt

született	99	kath. és	73	izr. ;
meghalt	31	" "	19	"
szaporodás	<u>58</u>	" "	<u>54</u>	"

s így az előbbit is ideértve, összesen 7064.

Mindebből első sorban is az tűnnék ki, hogy Sarkadon mindig több ember születvén, mint a mennyi meg-

¹⁾ A reformátusok, katolikusok és izraeliták eredeti anyakönyveiből.

hal, a lakosság beköltözködések nélkül is képes volna gyarapodni. Tehát erős nemzedék. S mivel ennek egyik nyilvánulását szokás abban keresni, hogy melyik nem a túlnyomó: a férfi-, vagy a nő-e? helyes lesz ide beszúrnom, hogy e városban a férfiakra 3735, a nőkre 3648 fő jut. És a hány évről van részletes kimutatásom — van pedig az 1823-tól 1843-ig terjedő időről — ez az arány meglepő következetességgel ismétlődik, úgy, hogy körülbelül minden nemre 50—50% esik. Van valami 5—6 év, a hol a nők túlsúlyllyal bírnak; de a különbség általában véve feltűnőleg csekély. Némán is tanulságosabb ennél a születésekre és halálozásokra vonatkozó adat. E szerint *százalékokban*

	<i>született</i>	<i>meghalt</i>
a reformátusoknál	51% fiú, 49 leány,	51 fiú, 49 leány,
a katolikusoknál	52 " 48 "	54 " 46 "
az izraelitáknál	52 " 48 "	43 " 57 "

A reformátusoknál tehát legsértetlenebbül mutatkozik az az arány, melyet a két nemnek egymáshoz való viszonyában egyáltalán tapasztaltunk; kedvezőbb a születésre nézve, a katolikusoknál; de ez voltaképen csak oda mutatna, hogy a szülők jobbak fiaiknál, mert ezek nem fejlődnek azon mértékben, melyet ők kölcsönöztek nekik; satnyulást bizonyítanak tehát náluk a születéseknek a halálozás eseteivel szembeállított adatai. Ellenben hinnünk kell, hogy — életkörülményeik javultával — a zsidóknál egy életrevalóbb nemzedék kezd fölserdülni; mert fiaiknál a születéseket illetőleg tiszta 7%-nyi előnyt képesek fölmutatni, míg ez a reformátusoknál 0, a katolikusoknál pedig éppen 2% — de már

nem előny, hanem hátrány. Mindazáltal a halálozásra eső kisebb százalékokat sokban mégis inkább az öregek erősebb-voltának róhatjuk föl; pezsg-e oly romlatlan vér utódaik ereiben is, — azt a jövő mutatja meg; húsz év, a mennyiről a velem közlött hivatalos adatok szólnak, erre nem nyújt biztos támasztópontot.

Talán kelletén túl feszegettem a különbséget; de az első két vallás hívei csaknem kizárólag magyarok lévén, föl kellett azt állítanom; mert, a nemzetiségekre vonatkozó tekintetből, az izraelitákat, fájdalom, még mindig nem tarthatom oly magyaroknak, hogy ne keljen félnem tőle, miszerént a rájuk eső százalékot is a magyarok számlájába írván, ezt meghamisítom. Ily megkülönböztetésre, hiszem, egy-két évtized múlva nem lesz ok. Ne is legyen.

Egyébiránt az itt elmondottak jócskán relativ érvényűek. Ha a táblázatokból egyes éveket kapnánk ki, egészen eltérő következtetésekre jutnánk. Vegyük pl. 1870-et. Akkor az összes lakosság $4\frac{1}{10}$ -kal szaporodott; legrosszabbul állottak az izraeliták; mert míg a reformátusok $5\frac{7}{8}$, s a katolikusok $3\frac{8}{8}$ százalékot tudtak fölmutatni, ő náluk az egész csak $3\frac{0}{10}$ volt.

Egygyel több ok, hogy szigorúbb kritikát gyakoroljunk adataink megválasztásában.

Erősen hiszem, hogy az árvaügy nagyobb figyelemben tartása a százalékokat, legalább a „tizedes“ jegyekben, módosítani, javítani fogja. Szép kezdet előtt állunk. A tagosítás létrejötté után ugyanis a maradvány földekért járó váltságösszeg felét, 10376 frt. 50 krt. gróf Almásy Kálmán Sarkad árvái és szegényei javára ajánlódokozta; ez összeget, míg az árvaház létrejön, takarék-

pénztárban fogják kezelni. S a mint a nemeslelkű emberbarát fölkarolta az árvák érdekeit, úgy nem feledkezett meg a szegényekről sem s az említett összegben számukra fenntartott részleten kívül együtt már 8250 frtot alapított, olyképen, hogy azok kamatait félélvenként a város szegényei kapják. ¹⁾)

Mily nagy befolyással van az árva- és szegényügy ápolása a népesség létszámának kedvezőbbé tételére, feleljen rá akármely statisztikai kézikönyv. Én csak le-másolom Biharvármegye közgyűlésének szavait, melyek szerint „a nemeslelkű adományozó ezen, a korszellemtől áthatott, a polgárosodás és népnevelés előmozdítása tekintetéből megynk anyagi és szellemi előhaladására s boldogítására és így közvetve hazánk felvirágzására tett alapítványáért“ magának polgári érdemeket szerzett.

Igen tanulságos volna ismernünk az egészségügy koronkint való állapotát, melynek kétségkívül nem bíz-tos mérlege a halálozások száma. Nagyjában tudjuk is, hogy a lakosságot többnyire a váltóláz (hideglelés) szokta gyötörni s hogy ez 1871-ben 5475 egyént fogott elő ²⁾); hajlama, mindenesetre a helybeli körülmények, nevezetesen a gyakori áradások miatt való mocsári párolgások stb. által fejlesztve, főleg tehát erre volna; de a mennyiségtan x-e, y-ja sem rejtélyesebb, mint, a kellő orvosrendőri adatok hiánya folytán, a népesedés mozgalmainak e tényezője. Ennek egyrészt maga a nép az oka, mely az orvosok segélyét még mindig csak immel-ámmal veszi igénybe.

¹⁾ Biharvármegye közgy. jegyzőkönyve 1870. júl. 20.-ról, 750. sz.

²⁾ „Bihar“, 1872. — 9. sz. — Dr. Kiss jelentése. Másik uralkodó baj a széküdülés, mely néha 2 hétig is eltart.

Erre a 30-as évek előtt nem is nyílt alkalmá; mert addig Kupai Mihály borbély uram, ki aligha ment tovább Abenzoár tudományánál, volt élet-halál ura; azután két sebész következett; míg most végre két orvostúdor működik e városban, — az egyik egyúttal mint községi orvos.

A betegek nyilvántartása ma még keresztül nem vihető feladat; pedig e nélkül helyesen egy generatiót sem lehet megítélni. Oly orvosrendőri baj, mely egész hazánkkal közös. De majd csak vége lesz; kell, hogy vége legyen. A közvetetlen szemlélet meggyőz, hogy *kicsinyben* is mily roppant ártalmára van ez a népességben rejlő tőkének; az elsatnyulás, vagy épen halál annál megdöbbenőbb mérvben lép föl azután az összesnél! —

Azonban ne gyötörjük magunkat rémképekkel. Itt van kezünkben a katonaállításról szóló kimutatás, mely arra tanít, hogy az egyszer fölserdült ifjúság végre is megtermett legényekből áll.

1876-ban összesen 225 sarkadi ifjú került sor alá. Ebből esett

az I. korosztályba	70 ;
a II. „ „	53 ;
a III. „ „	46 ;
elő nem állott . .	56.

A tulajdonképen való veszteséget tehát csak ez utóbbi tétel jelzi; azonban ha nem mondom is, világos, hogy az nem egy értékű a halottak számával; ismeretlen tartózkodási hely, az illetőség helyének változtatása stb. mind képviselve van abban. Fontosabb az, hogy bevált, illetőleg azonnal ténylegesen kezdett szolgálni 23; míg a többi a szabadságolt állományba jutott, néhány felülvizsgálatra került, egy-kettőt, családi tekintetéből,

fölmentettek s így a kitörlendők nem lehettek feltűnően számosak; a talán leggyöngébb I. korosztálybelieknél is csak valami 8°/₁₀₀. Az egész szalontai kerületre eső, tényleges szolgálatra behívott katonáknak $\frac{1}{4}$ -ét, sokszor nagyobb részét is, Sarkad izmos fiatalai szolgáltatják. Átálán kedvelt katonák.

A nép erős-voltának egy más alapját a helybeli körülmények által kijelölt foglalkozás-módban kereshetjük. Sarkadnak szép nagy határa van, olyan nagy, hogy átlag minden lakosra másfél hektárnyi birtok esik. Igaz, hogy ha az egy kézben levő nagy birtokot e számból kitudjuk, az arány gyorsan változik és pedig körülbelül akként, hogy most már csak minden 2.-ik lakosra jut egy hektár. Azonban végre is egy nagybirtok jelenléte már mintegy involválja azt, hogy azon a helyen a földművelés fejlődött legyen ki. Valóban, az őstermelésből élők száma a többi bizonyos foglalkozásúakhoz képest még kedvezőbben áll, mint 7 : 3. Az igaz, hogy e számban a tisztán földművelőknek jelzett egyének csak 45°/₁₀₀-kal szerepelnek. Azonban ott vannak a többi százalékkal a napszámosok, pásztorok, juhászok, szolgák stb., a kik a nagyobb birtokok művelésének megannyi tényezői. A nép tehát részént mint tulajdonos, részént mint bérben álló, a földre utalva, Antaeusként erőt kölcsönöz abból magának; és az a kedvező viszony születés és halálozás közt, melyet az imént oly örömmel tüntettem föl, kivált e veleszületett életmód eredménye. Másrészt azt is a földművelés könnyűsége magyarázza meg, hogy igazán röghöz tapadt szegénység, hála istennek, a ritkaságokhoz tartozik; az „ex professione“ koldúsokból csak minden 520-ik lakosra jut egy s e boldogtalanok is testi

vagy lelki nyomorékok. Ügygyel-bajjal mindenki fenntarthatja magát, mert a munkaadók és munkavevők közt nincs épen kedvezőtlen arány, — annyira nincs, hogy a sarkadi ember ritkán megy más határba dolgozni, míg ide máshonnan is messzeföldről jönnek napszámosok.

Átalán a sarkadi magyar ritkán mozdul ki szülőhelyéről, annak elhagyására pedig csak igen ritkán határozza el magát. Így költöztek a múlt század elején néhányan Szalontára,¹⁾ — úgy, 1727-ben, Mező-Berénybe, Szent-Andrássra,²⁾ rövid időre az Óssyek is így telepedtek át Gyánba stb. Viszont már a régi időben több vitézt esalt a hadiélet Sarkadra s ezek itt részben ma is meglevő családokat alkottak. Ily beköltözött volt a Koncz-, Varasdi-, Szalontai-, Bán-, Osvald-, Városey-, Tóth-, Jakó-, Elek-, Borbély-, Csutha-, Sárosey-, Gellén-, Pecz-, Horogh-, Illyés-, Szoboszlai- és Kántor köznemes-család.³⁾ E betelepülőket azonban a régi lakosság, volt rá példa, nagy ellenszenvvel fogadta. Vizessi János más fejezetben közlendő esete elég világos magyarázata ennek.

Azonban minél inkább emelkedik egy város, annál kevésbbé őrizheti meg magát a törzs-népességnek illeten való szaporodtától. Így Sarkadon a század elején még nem voltak izraeliták. A mint láttuk, számukat még 1831-ben is csak 35-re tette a váradi kath. püspökség névtára, míg a Biharvármegyének különben minden zegezugát ismert boldogult Fényes Elek nem is tudott róluk. Az izraeliták száma 1870-ben már 367 s így az előbbi-

¹⁾ Rozvány, Szalonta tört., VII. l. — 1725. aug. 30. jegyzőkönyv tanúvallatásról.

²⁾ Haan, Békésmegye hajdana, I., 56. és 135.

³⁾ A Leel-Óssyek birtokában levő jegyzékről.

nek tiszszere. Ha már most elfogadjuk, a-minthogy — az anyakönyvből lévén merítve — el is kell fogadnunk azon adatot, hogy az 1870-et megelőző 20 év alatt a zsidók egyesegyedül születés által 336-tal szaporodtak; s ha tudjuk azt is, hogy hitközségek újabb beköltözések által nem-kevésbé gyarapodott, — már a hivatalos kimutatás számai nélkül is beláthatjuk, hogy Sarkad távollevő népességében egy tekintélyes összeggel az izraelitákat találjuk feltüntetve. Ez kereskedő-voltuk mellett tanúskodik, — s évenként csakugyan több zsidófiú hagyja el a várost, mint kereskedőseged, — míg itthon is a 39 boltos, egy-két magyar szatócs és kereskedő kivételével — egyáltalán az ő sorukból való.

Nem megvetendőleg emelte a város lakosságának számát azon 61 tót család sem, melyet gr. Almásy Kálmán 1866-ban telepített le nyéki dohányföldjének művelésére. Az 1870-ki összeírásban ennek folytán kellett bejegyezni 143 hívővel az ágostai vallást, melynek Sarkadon a XVI. századbéli vallástétel óta jóformán híre sem volt. — Egyébiránt a jövevények némileg magyarosodni kezdenek, mire a békés-csabaiaknak, kik közül valók, különben is nagy hajlandósága van.

Czigányok szintén jócskán találkoznak; a 82 g. n. e. lakos az ő fajtájokból való. — Többnyire megtelepedtek, és rongyos viskóikban némi rendszeresebb élethez kezdenek szokni, sőt van rá eset, hogy magyarok is összeházasodtak velök; a mellett azonban egymás közt még bizonyos bíróságot gyakorolnak. A nomádok száma mindinkább ritkúl.

Most már *magyar létökre*, az izraeliták is észreveték, hogy eddig túl a rendén sokat beszéltek németül s

a családban és iskolában, mindnagyobb buzgalommal kezdik tanulni nyelvünket, melyet a néppel való közlekedésükben, eddig is kellett törniök.

A lakosság többi része, tehát legalább is minden 100 ember közül 92, tősgyökeres magyar; a mint láttuk azonban, az a fennmaradó 8% is tud magyarul. Sokan régiebb nemességgel dicsekednek s pl. a Leel-Őssyek Lehel vezértől származtatják a maguk eredetét. — A történelmi múltra való ezen visszaemlékezés erős tápot nyújt nemzeti büszkeségök ébresztésére, mely itt csakugyan szépen is kifejlődött. Akárhányszor hallottam, hogy tömegben egymást csak *magyaroknak* nevezték. E részben a református köznép annyira megy, hogy más vallású embert nem-is-igen acceptál magyarnak. Adja isten, hogy ez legyen legkisebb gyöngesége!

A nyelvet azzal a tájszólással beszéli, melyet, bár nem eléggé sajátosan, biharinak nevezhetünk. Mindazáltal Sarkad Szalontáival együtt némileg külön vidéket képez. Kiejtését bizonyos vontatottság jellemzi, melyet a hangzók meghosszabbítása okoz és az, hogy a tompább ejtést kedveli. Így mond *é* helyett gyakran *í-t*, *ó* helyett *ú-t*; pl. szép = *szíp*, ló = *lú* stb. Feltűnő a középi *é* divatozása, — a kettőshangok önkéntelen szeretete, a számos elisio, — a fél- és régmúlt időalakok kedvelése, az ikes igék szabálytalan használása és több ilyes, mi a nyelv régies állapotának megőrzésére mutat.

S az ősiekhez viseltető eme ragaszkodását ép úgy észrevehetjük szokásainak és életmódjának szemléletében is. — A lakodalmak, keresztelők, temetések, — a névnapok, disznótorok, fonókák stb., többé-kevésbbé a hagyományok ösztönszerű szeretetére vallanak. Positiv tör-

téneti vonatkozása azonban a népnek alig van; nincs hely, a melyről regélni tudna s még a régi hajdúvilágról sem tud egyebet mondani, mint hogy — volt. Nemzeti hősei csak annyiban vannak, amennyiben egyikről-másikról az iskolában tanult valamit; a család maga nem terjesztője a múltak emlékezetének. Meséi sárkányokkal és minden képzelhetetlen szörnyekkel bajlódnak; üresek és szellemtelenek, melyeknek csak az előadás ad némi érdeket. Még a „kincskeresők“ együgyűsége mutatna némi történeti reminiscentiákra, kik a század elején és 1863-ban keresték a sok pénzt a régi sáncok helyén; de ez sem forog egy határozottan körvonalazott tárgy körül, s aligha látna benne valami összeegyeztethetlent, ha Darius aranyait Rákóczi libertásaival egy fazékban emelhetné ki a földből. Azonban emlékezéseinek e korlátoltsága csak a régiebb időkre vonatkozik; az egy nemzedék alatt törtétekről akármelyik némi élénkséggel beszél. És hogy az a tájékozatlanság nem merőben a közöny kifolyása, mutatja azon, magában véve csekély körülmény is, hogy házaikat, ha csak valamire valók, évszámmal látják el. Egy rozzant viskón is ott szemléltem az „1822.“-öt kikapasztva. Hanem sok öreget zavarba hoznánk vele, ha azt kérdeznők, mikor született? Figyelemmel kísérve a múlt századbeli tanúvallatásokat, a tanúskodók évszámát rendszeresen csak „körülbelül“ tudták meghatározni. Pedig némelyik csakugyan szép kort élt. Pl. Óssy István, ki a XVII. században a török ellen csatázott, elmúlt száz esztendő, mikor meghalt. Nemrégiben húnyt el egy napszamos, ki 100 éves korában még javában kaszálgatott.

A határ néhány helyneve szintén történelmi vonatkozásokat gyaníttat; de maga a nép megállapodik annál

a puszta névnel és semmiféle emléket nem ügyekszik benne keresni. A sarkadi tónak, melyről minden német kozmographus tud, itt Sarkadon semmi nyoma, — sem a természetben, sem az emberek memoriájában.

Azonban — ne szerkeszszünk vádoló levelet. Mert akármédig jutnánk panaszunkkal, végre is észre kell vennünk, hogy — ha ösztönszerűen is — működik e népben a történelmi tudat, mert nemzeti önérzetét csak ennek észrevétlen jelenléte magyarázza meg. Ezt tehát minden alkalommal a tényezők közé sorolhatni.

A *közerkölcsiség* átalában véve kielégítő; a vallássság, mely annak legbiztosabb támasza, nincs megtámadva s ha ösmerek saját emlékezetemre is időt, midőn a bűnesetek aggasztó mértékben megszorodtak és rablás, gyilkolás; kiváltképen pedig gyújtogatás és verekedés épen nem tartoztak a ritkaságok közé, — örvendve jegyezhetem meg, hogy az e féle bajok ma csak nagyon elszórtan jelentkeznek. Egyébiránt e viszonyokról a város iratai között kevés adat van s azok sem tartoznak még a nyilvánosság elé.

Viseletök régi magyaros jelleméből veszíteni nem sokat veszített; legfeljebb „módosabb“ lett egy kissé. E század elején a tehetősek is beérték egy „lájbi“-val, egy ünneplő bő szájú inggel, gatyával és panyókára vetett szűrdaróccal vagy ködmönnel; télen csizmát, nyáron kerek orrú, vagy pedig fejes boeskort és munkaközben rövid inget viseltek, mely a gyomort szabadon hagyta. Azután nagyszélű kalap, mely esernyőnek is megjárta s mely annál jobb volt, minél vékonyabb posztóból készült — s ezzel kész volt a férfiaknak is az ünnepi parádéja. „Hejh, uram, sohajtozott egy öreg földműves, ma még a

szolgalegény sem menne úgy a templomba.“ Fiatal emberek vállra omló hosszú hajat, az idősebbek üstököt hordtak.

A lányok nagyon kirukkoltak, ha posztó-galléros „rekli“-t vettek föl; tehetősebbek zöld posztó rokolyát, rendesen azonban egyszerű vászonkötős rokolyát használtak. A szegények néha úgy eszközölték ki, hogy egyszerű alsó-ingnek ne nézzék a szoknyájokat, hogy égerfahéjjal sárgára festették. Rendesen olyan kucsmájok volt, melybe bele kellett fújniok, hogy a fejökre húzhassák. Egyébiránt vasárnapokon rengeteg bodros fejkötővel jelentek meg. —

A régi egyszerűség eltűnt; a jobbmód, vagy a nép-nél is lábrakapott fényűzés okozza? Talán mindkettő; csak a jellemet ne változtassa meg!

VII.

Szinte múlhatatlannak vélem, hogy előlegesen is védő beszédet tartsak azon szándékom mellett, miszerént a műveltségbeli viszonyokról szóló fejezetben beszéljek valamit a sarkadi *írókról*. Csak irodalomtörténetet ne várjunk. Ez a szó csupán szerves egészlet illehet. De az életrajzírónak meg van a maga jogos helye mindenütt, hol egy-egy írónak neve bármi tekintetben összekötésbe jutott az illető várossal.

Sarkadon három, e nevezetre méltó, író született; négy pedig hosszasabban működött benne.

Amazok közt az első *Csathó Pál*.

Ő 1804. január 7. támadt nyeresége lón a magyar irodalomnak; harmadnapra Gyulán, hova azon időben Sarkad katolikusai tartoztak, keresztelték meg. Apja, Csatószegi és Szentsimoni Csathó Mihály gr. Almásy uradalmi tiszttartója volt (szül. 1767., mh. 1837.), anyja pedig Visontai Kovács Róza. Csak a gyermekkor legelső benyomásait vihette az életbe magával e helyről, honnan valószínűleg ő sem előbb szakadt el, mint midőn apja, kit a gróf 1811-ben nyugalomba helyezett, Nagyváradra költözött. Úgy látszik, itt nyerte első neveltetését. A gymnasiumot jó eredménnyel befejezén, Egerbe, majd Pestre ment kispapnak; hanem valami gúnyíráttal borsot tört elüljárói orra alá s az intézettől s ezzel együtt pályájától, melyhez annyi szép remény fűződött, válnia kellett. Eleintén egy sokban rokon téren keresett kárpótlást: nevelő lett; s mint ilyen megfordult Bécsben, Grácban és Budán. Egész komolyan vette a dolgot; neki feküdt a tanulmányoknak s az elemi oktatás elveiről egy nagyobb könyvet kezdett írni; aligha maga is nem hitte, hogy ő belőle még paedagogus lesz. De nem lett. Abból a munkájából csak töredék jelent meg; nevelőségével is fölhagyott, melyhez 1834-ben tért még egyszer vissza; hanem akkor is csupán rövid időre. 1831-ben a tudós társaság írnoka, 1832-ben pedig a „Jelenkor“ szerkesztője s az akadémiának még azon évben levelező tagja lón. Pedig akkor irodalmilag még alig működött; de a jövőjéhez kötött várakozásoknak mindenképen ügyekezett megfelelni. Már 1833-ban jutalmat nyert a magyar ragokról és képzőkről készített dolgozatáért; ¹⁾ szépiészeti

¹⁾ 1834-ben egy kötetben jelent meg Nagy János hasonló tárgyú értekezésével. (8-r., X és 176 lap).

eikkeket kezdett írni a „Társalkodó“-ban — s itt és másutt kifejtett munkásságával egyik nevezetes előzője lett a mai-napság annyira fölkapott tárcaíróknak. Élénk, nem-ritkán szikrázó szellemmel karolta föl a közönséges élet minden jelenetét, sok finomsággal csevegett tanulmányozott és kevésbé tanulmányozott kérdésekről egyaránt s hol a gúny, hol az élc fegyverét használva, része volt benne, hogy a magyar közönség főleg a könnyebb olvasmányokat a harmincas években szinte rohamosan megkedvelte. A „Jelenkor“ szerkesztéséről lemondva, egyideig a „Rajzolatok“ munkatársa volt; majd (1836.) a „Tudománytár“ vezetését vette át; midőn pedig (1837.) Pozsonyban a „Hírnök“ megindult, Orosz József fölszólítására ahhoz csapott át segédszerkesztő minőségében. E lapnak főleg az ő csinos prózája s hírlapírói ügyessége adott élénkséget; kár, hogy ő sem volt jobb, mint utána annyi kollegája, sokszor személyes támadásokra pocsékolván a hasábokat. Az ú.-n. „lapszemlék“-et hazánkban körülbelül ő tette otthonosakká.

Közben előszeretettel művelte a színirodalmat is. Már 1833-ban tagja s egy darabig jegyzője volt az akadémia színügyi bizottságának. Mint író pedig a következő művekkel lépett föl: 1) Fialtal házasok. Vígjáték 3 felvonásban. — 2) A tolvaj. Vígj., 1 felv., — 3) A neslei torony; dráma 5 felv. — 4) Örökké. Vígj. 2 felv. — 5) Angelo; dráma, 4 felv. — 6) Garrick Bristolban; vígj., 4 felv. — 7) Ligeti Kastély; melodráma, 1 felv. — Az 5 utóbbi fordítás s a magyar akadémia színműtárában jelent meg. A mellett néhány beszély, útleírás stb. Sőt a kézikönyvíráshoz sem maradt hűtelen; mert még 1834-ben bocsátotta közre kedvelt magyar-német beszélgetőjét (Lev-

rault rendszerében), valamint gyermekek számára németül írt magyar nyelvtanát (Ife után).

Azonban megtört, mielőtt igazán nevezetést alkotott volna. Idegessége által magától sok barátot elriasztva, nyomorban, betegségektől elgyötörve húnyt el Pozsonyban 1841. febr. 11. Csak egy leánya maradt; férfiágon sírba vitte a magyarországi Csathó-családot.

A Sarkadra való másik két író pályájának még csak kezdetén áll. Az egyik Rácز Károly. A másik Márki István.

Rácз Károly 1842. július 29. született. Sarkadon, Békésen, majd Debrecenben s végre Bécsben tanult. Elvégezvén hittanúlmányait, 1867. okt. 5. szülőföldjére jött ref. segédlelkésznek, hol 1868. ápr. 16.-ig maradt. Itt mondott két egyházi beszéde külön füzetkében is megjelent. Sarkadról Debrecenbe költözött s ott tartózkodása idején nyerte el a pappá-avattatást (1869. aug. 13.) Albrechtfalvára. Onnan 1872. szept. 1.-re a debreceni főiskola könyvtárához segédkönyvtárnoknak távozott, míg ismét lelkészséget vállalt s 1873-ban máj. 9. Bánfalvára, 1874. szept. pedig Ménes-Gyorokra ment. Önállóan megjelent munkái a következők: 1) Kis káté, vagy a hittan rövid vázlata a heidelbergi káté szerént. Dr. Kohlbrügge után. Elberfeld, 1867. — 2) Székfoglaló egyházi beszéd, Sarkadon 1867. okt. 6. — Elberfeld, 1867. — 8-r., 7 lap. — 3) Ünnepélyes egyházi beszéd a hitújítás 350. évnapján. Sarkadon, 1867., okt. 31. — Elberfeld, 1867. — 8-r., 8 lap. — 4) Egy hívő szavai. (Paroles d'un Croyant.) Írta de la Mennais F. Róbert. A negyedik kiadás után fordítva. Debrecen, 1871. — 5) A pozsonyi vértörvénszék áldozatai 1674-ben. Sárospatak, 1874. — 8-r., 259 lap. — 6) Mennyei lépeső. Egyházi

beszédek. Írta Dr. Kohlbrügge F. H. Sárospatak, 1874 — 1876. — 1—3. füzet. — 7) Beszéd, melyet új harang toronybatételekor tartott Bánfalván július 12.-én 1874. — Sárospatak, 1874. — 8-r., 15 lap. — 8) Értesítvény a reformátusok ménes-gyoroiki gyülekezetéről. Első évfolyam. — Sárospatak, 1875. 8-r., 42 lap. Valamenyi közt legfigyelemreméltóbb 5. szám alatt említett történeti műve. Igaz, hogy az abban fölhozott adatok földolgozásával nem-igen bíbelődött s hogy ekként az olvasó-közönség helyzetét meglehetősen kényelmetlenné tette; azonban annyi nála az új, az ismeretlen közlemény, hogy a kutatásnak e téren ma már alig akad sok tennivalója s a rendezés-höz jólértő kéz azokból bízton felállíthatja ama kor történetének épületét. Ott pedig, hol az adatokból kissé kibontakozni tud, iránybeli ügyességet is mutat. Nagy baj azonban, hogy a történetet túl a rendén protestáns színben tárgyalja, — mintha felekezetszerű történelemnek egyáltalán volna helye és jogosultsága. Annyiban menthető, hogy az egész mintegy alkalmi mű, 1874-ben ül-vén a prot. egyház kétszáz év előtt vérig zaklatott papjainak emlékezetét.

Márki István 1842. aug. 6. született. Gymnasiumi és jogitanúlmányait (1865.) Budapesten végezvén, 1867. május. 3. Bihavármegye közgyűlése őt a szalontai járás egyik esküdtjévé választotta. 1871. dec. 18. Gyulára nevezték ki törvényszéki bírónak s mint ilyen, jelenleg főképen a bűnügyekben előadó. Irodalommal nyilvános lapokban 1856. óta foglalkozott; 1872-ben adta ki a sakkjáték tankönyvét, mely e nemből nálunk az első figyelemreméltó szakmunka.) Győry Vilmos így nyilatkozik

1) Címe: A sakkjáték tankönyve. Elméleti és gyakorlati kalauz

róla: (Pesti Napló, 1872., 83—84. sz.): „— ez önálló, belbecsrel bíró szakkönyv, mely becsületére válik irodalmunknak. Újabb combinatiók, még eddig senki által fel nem fedezett változatokkal nem viszi ugyan előbbre a sakkelméletet; azonban alapos és gondos összeállítására folytán egy színvonalon áll a külföldi, hasonló terjedelmű bármely sakktankönyvvel, úgy hogy ezeket a magyar olvasó, kezdő tanulmányozó Márki István műve mellett teljesen nélkülözheti.“

Most Szén, a híres magyar sakkozó, munkáit rendezte sajtó alá, s Corneille némely darabját fordítja. Szülővárosának azzal tett kedves szolgálatot, hogy az ottan divatos népdalokat és mondákat összegyűjtötte; Gyulai Pál azokból 1872-ben néhány mutatóványt olvasott föl, melyet a „Kisfaludy-Társaság“ nagy tetszéssel fogadott.

Még négy egyénről kell megemlékezni e fejezetben, mint kik életöknek egy szakaszával Sarkad történetéhez forrtak.

Az első *Trajanovits* Ágoston. Született Erdő-Bényén (Zemplén), 1828. január 28. Elemi iskoláit szülőföldén végezte s innen 1837. a sátor-alja-újhelyi gymnasiumba került. Tanulmányait az V. osztálylyal megszakítva, szülői a mádi gyógyszerész, Sztyavnitzky János oldala mellett adták (1842.), hol nagy szorgalmat tanúsítván, már 1846. segéd lehetett s mint ilyen, előbb Nyíregyházán, majd Nagyváradon nyert alkalmazást. Ez utóbbi helyen a derék Matta László, pesti gyógyszerész-szel ismerkedett meg, kinek ösztönzésére a pesti egye-

---

a sakkjáték megtanulására. Kezdők és haladottabbak számára. Gyula, 1872. — 8-r., VI és 331 lap.

temen megnyílt gyógyszerészeti kétéves tanfolyamot kezdte látogatni. Ezt sikerrel végezvén, meg egy évet töltött nemes barátja és jótévője lipótvárosi intézetében; s azután, tapasztalatainak öregbítése céljából, Tordán fogott munkához.

Nagyapját még 1847-ben, apját pedig 1854-ben elvesztvén, most egészen magára maradt a szűkebb anyagi viszonyai folytán előhaladásában sokféleképen gátolt ifjú. Betegen, csüggedve tért vissza szülőföldjére, hogy annak híres timsóttartalmú vasgálicos fürdejében veszendőnek indúlt egészségét helyreállítsa. Csakugyan visszanyerte azt s ezzel megjött munkakedve is. Barátja, Karátson Sándor nagyvárad gyógszertárában találkozunk vele újra, majd Nagy-Szalontán, hol előbb az odavaló gyógyszerésznek halála folytán rábízott tárt vezette; majd, 1857-ben, annak egész bérletét is átvehette. — Szalontán nem sokáig maradt; mert 1859. egy Sarkadon önerejéből fenntartandó gyógszertárra nyert engedélyt s ezt ugyanazon évi szept. 6. törvényes vizsgálatnak alávetve, csakhamar meg is nyithatta.

Meglehetősen virágzó intézete fölmentvén őt az anyagiak felett való túlságos aggodalmaktól, ezentúl szakmájának elméleti és irodalmi részével is bővebben foglalkozhatott. A lapokba csak 1862 óta kezdett dolgoztatni; de első (kéziratban maradt) kísérleteit még 1847-ben tette. — Önállóan és határozott sikerrel 40. nevenapján, 1868. jan. 28. lépett világ elé, midőn kiadta az 1877. óta a budapesti egyetemen is kézikönyvvül szolgáló »Gyógyszerészeti kettős könyvvitel«-ét.¹⁾ E téren

¹⁾ Sarkad, 1868. — N. 8.-r., IX és 152 lap.

ő a legegyszerűbb módot ügyekezett felkutatni, de e nélkül, hogy a „semmit be nem írás“-nál is rosszabb túlegyszerű könyvvezetést megengedné. Az első részben a kérdés elméletét és a gyógyszerértári üzlettant, a másodikban a könyvvitel gyakorlatát adja elő, — szabatosan és érthetően. Hasonló tárgyú cikkeket írt a „Gyógyszerészeti Hetilap“-ba. (Viszhang a könyvvitelre. — Szövétnéke az olasz kettős könyvvitelnek. — Némely észrevételek a könyvvitelre. — Eszmecserék a gyógyszerészi könyvvitelről stb.) Szakkörökben főleg e művével szerzett magának jó nevet; s ezt csak öregbítette, midőn a magyar orvosok és természetvizsgálók 1871. évi nagygyűlésén felolvasta önállóan is megjelent s bennünket oly közehről érdeklő ily című értekezését: „A Bihar- és Békésmegyék véghatárán érülköző Sarkad-mezőváros földtalaja és kútvizéről.“¹⁾ — 1874-ben két kis munkát adott ki: 1) Az orvos-gyógyszerészet ó- és új-kori fejlődése és hanyatlása²⁾ — és 2) A korhanyról.³⁾ Amott történeti adatok nyomán a fölött elmélkedik: szükséges- és kívánatos-e, hogy a gyógyszerészet üzleti korlátozását vagy szabadságát nálunk is behozzák, vagy tudományosan továbbfejlesztzék; emitt a humust előbb a mezőgazdaság és vegyészet, azután azon módok tekintetében vizsgálja, melyek szerént a megfogyatkozott korhanyt a talajban pótolhatjuk. — Tevékeny részt vesz ezenkívül az országos gyógyszerészeti gyűlésekben, melyeknek többnyire jegyzője, — a biharvármegyei természettudományi

---

¹⁾ Pest, 1871.

²⁾ Budapest, 1874. — 8.-r., 34 lap.

³⁾ Budapest, 1874. — 8.-r., 26 lap.

társulat mozgalmában s a sarkadvidéki takarékpénztár vezetésében.

Második írónk berzéki *Paulikovics* Lajos. Ő Huszton (Mármaros) született 1832. febr. 10. Iskoláit a m.-szigeti ref. collegiumban végezte (1851.) S alig volt ezzel készen, az a hármás szerencsétlenség érte, hogy egy évben — 1852. — elvesztette anyját, fivérét és szemei világát, melyet utóbb Schöfft Károly adott vissza. Vaksága éjjelében sem veszítette el szelleme rugékonyságát: az akkori divatlapokban s máshol történeti elbeszéléseket közölt, melyeket gyöngéd nővérének, Ceciliának, mondott tollba. — 1854-ben Bethlen Gábor idejéből vett mesével írta meg „Hétvár“ című történeti regényét, melyet történeti elbeszéléseinek és regéinek gyűjteménye („Rajzok a hajdankorból“) követett. — 1858-ban jelent meg „Nefejejtsek a történelem mezejéről“ című könyve, melynek második kötetéből azonban a rendőrség 800 példányt elkobzott, nem lévén ínye szerint az a hazafias szellem, mely „Pál vitéz“ című beszélyében különösen lengedezett.¹⁾ A törvényszék elé való idéztetgetés stb. kellemetlenségeitől szerzőnk csak egy év múlva szabadult meg. — Ezalatt a maga is sokat szenvedett ifjú a szenvedő emberiség szolgálatába állott: orvos lett; — s 1859. dec. 17. nyert képesítő oklevelével először *Sarkadon* talált alkalmazást; s innen akkor sem távozott, midőn 1861-ben Biharvármegye őt szalontai járásorvossá választotta. Barátainak és az irodalomnak akart élni megszokott otthonában. És képzeletének tápot Sarkad történeti múltja nyújtott. Kétségen felül álló hitelű adatokkal nem rendelkezvén

¹⁾ Ez csak 10 év múlva jelenhetett meg a „Felvidék“-ben.

e tekintetben, követte azt a módot, a melyet Kisfaludy Sándor szentesített a maga „regéi“-ben: költői háttérrel látta el a történelem néhány sovány adatát, mely reá e város régi korából maradt. Így írta meg phantastikus „Sarkadvár“ című regényét, melynek hősnője Sarkady Ilona. ¹⁾ — Később barátja, Püspöky Alajos, most sarkadi kath. esperes, elbeszélései alapján, ennek nagybátyja, Püspöky János huszárőrnagy életét költőileg kiszínezve, elkészült másik regényével, a „Püspöky őrnagy“-gyal is, mely 1862-ben került ki sajtó alól. ²⁾ Írt több kisebb beszélyt a Családi Lapokba is, néhány kóresetet a Gyógyászatba és több vidéki levelet, különösen a „Pesti Napló“-ba.

1861. végén az alkotmányos megyei tisztviselő-kar egyetemesen lemondván hivataláról, ő is állás nélkül maradt s így örömmel fogadta azt a meghívást, mely őt Akna-Sugatagra szólította kincstári orvosnak. De bár távozott Sarkadról, szeretetét íranta szentül megőrizte. Egy jóval utóbb írt terjedelmes beszélye („Lehel Júdit“) szintén sarkadi tárgyú. Itt azonban pályát cserélt. A tanárkodásra hivatást érezvén magában, 1865-ben szívesen elfogadott a kassai állami főreáliskolánál egy helyettes tanárságot, melyet azután véglegesen is betöltött, midőn 1867-ben a szabályszerű vizsgálatot letette. Egyúttal azonban orvosi tanulmányait is óhajtván kamatoztatni, a kassai kir. jogakadémiában ingyenes előadásokat kezdett tartani a törvényszéki orvostanból s így a magyar akadémiákon ő volt e tanszék első meghonosí-

¹⁾ Pest, 1861. — 8.-r., 241 lap. Ajánlva gróf Almásy Kálmánnának.

²⁾ Történeti regény, I. Napoleon idejéből. Pest, 1862. — 8.-r., 377 lap; ajánlva Püspöky Alajosnak.

tója. — Most egész szenvedélylyel fordulhatott ismét a történelem felé — s tanulmányainak eredménye egy „Balassa Bálint“ című *irodalomtörténeti* regény lett, melylyel e műfajnak nálunk is jogosultságot akart szerezni. A kezdemény érdemét bajosan lehetne tőle elvitatni. — A kassai hírlapoknak, nevezetesen a Felvidéknek s a Kassa és Vidékének, általában szorgalmas munkatársra volt és pedig ez utóbbinak „Turul“ név alatt. Tudományos értekezései (Kassa, mint a magyar irodalom egykori Athénje Baróthy, Kazinczy és Bacsányi korában. — Az ősmagyar vallás és ősköltészet stb.) jobbára szintén itt láttak napvilágot. Kéziratban van tőle „Botond és Toldy ugyanazonossága“ és „Bém utolsó órái.“ Mindkettő nemsokára sajtó alá kerül.

Ily nagyobb részleteket megengedő helyrajzban meg kell emlékeznem *Sohlya* Antalról is. Ő 1821. júl. 20. született Kis-Kún-Majsán. Magánszorgalomból két deákiskolát végezvén, iparos, majd segédkántor lett s mint ilyen, 1838-tól kezdve, fölváltva Szegeden, Csányon, Szegváron, Hód-Mező-Vásárhelytt és Makón működött. — 1842-ben békés-gyulai altanítónak tették meg s 1843-ban, mint már megvizsgált tanító, *Sarkadra* ment, hol 2 évig közszeretben végezte kötelességeit. 1845-ben Várad-Velencére távozott kántortanítónak s 1846-ban nagyvárad-újvárosi éneklővé választatván, e helyütt 15 évig maradt s 1855-ben az ott felállított r. kath. kir. tanítóképző-intézet egyik tanárának nevezték ki. Végre 1860. augusztus 25. Csongrád város hitta őt meg s azóta, mint egyébként is tevékeny polgár, e jó magyar helyen munkálkodik. — A hírlapirodalomban először Táncsics forradalmi „Munkás-Újság“-ában lépett föl s azóta az időszakos közlönyök

egyik legszorgalmasabb levelezője; az 50-es években visszautasította a bécsi „Presse“-nek a levelezőség iránt tett ajánlatát. Ezzel egyidőben adta ki „Temetési gyászénekek tára“ című, hangjegyekkel ellátott gyűjteményét. Szerkesztőtársa Garay Alajos és Engesszer Mátyás volt. Az énektannak az iskolákban való kezeléséről ekkortájt írt nagyobb értekezése oly elveket állított föl, melyek több tanintézetnél csakugyan bemenetelre is találtak. A hatvanas években a képző-seminariumok alkotása tárgyában írt tanulmányával a „Népnevelők Kalaúzá“-tól pályadíjat nyert. A Fekete Ferenc által e század második tizedében készített „Útmutató kántorkönyv“-et újra átdolgozta, bővítette és az egészet hangjegyekkel látta el. 1873-ban előfizetést hirdetett „Egyházi éneklészeti (!) közlöny“ címmel tervezett hetilapjára; de nem indíthatta meg. Egyházi szertartástana és népénekes könyve kéziratban hever. Szerény, nyomot alig hagyó irodalmi munkásság mindez; de legalább azon érdeme van, hogy egy nagyon siralmas állapotban tengődő szak föllendítését vette célba.

Jelenleg Sarkadon él dr. *Nasér* Ede. 1853. május 24. született Bródban (Morvaorsz.). A gymnasiumot Baján, — és külföldön kezdett egyetemi tanulmányait Prágában végezte; bölcsészettudori címet nyervén, Nyugat-Európát beúta. Eleintén lekipásztornak készült s nemcsak a prágai zsinagógában tartott nyilván. hitszónoklatot, hanem Schüttenhofból papságra való meghívást is kapott; de korábbi terveivel szakítva, tanárságra képesítette magát — s most Sarkadon nevelősködik. — Számos nyelvet beszél s magyarul és németül irodalmi kísérleteket is tett. Már 16 éves korában megpróbálkozott

„Címnélküli emberek“ nevű darabjával, melyet néhány német színpadon „Auf dunklen Pfaden“ és „Gelungene Kur“ című színműve, illetőleg vígjátéka követett. — Jelen füzettel egyidőben bocsájtja közre (Stuttgartban, Cottánál) „Die Frauen im Leben, in der Kultur und in der Geschichte“ felíratú, mintegy 15 íves könyvét. — Néhány magyar lapban humorisztikus cikkei jelentek meg. Fejlődésben levő tehetség. —

Mind a mellett is, hogy nem volt író, mint kiváló tudományos készültségű férfiúról ejtek egy-két szót György Mihályról. Ő 1803-ban Sarkadon született. Ott kezdte a tanulás elemeit, — folytatta Szalontán, befejezte Debrecenben. Szováton töltött négy évi rektorkodás után külföldi útra indult s hazatérve, előbb szalontai segédlelkész lett, azután pedig, mint prédikátor, Aradon 10, Tenkén 16 évig fáradozott. — 1870. júl. 5. húnyt el. Nagyon kedvelte a természettudományokat. Mint pomologus, nem kis hírben állott. — Olvasmányaiából sajátkezűleg 50 kötetre terjedő kivonatot készített.

Bezárom a sort Szakács Mihály sarkadi prédikátorral, ki a múlt század végén a reformátusok közönséges énekes könyvében levő 235-ik dicséretet írta s úgy látszik, egyébként is foglalkozott egyh. költészettel; továbbá Nagy Imre helv. hitv. káplánnal, ki prot. lapokba dolgozik, és Szíber Nándor sarkadi születésű gyulai főkántorral, ki bő énekeskönyvet adott ki.

S van-e az íróknak olvasóközönsége Sarkadon? —

Első sorban e helyen mindenesetre az újság-tartás áll, mely aránylag igen szépen virágzik; nevezetesen az 1876-ról szóló postai kimutatás szerint egy év alatt 10,584 darab napi- és hetilap, folyóirat stb. érkezett

Sarkadra; csaknem hihetetlen növekedés az előző 20—30 év eredményeihez képest.

Rendszeres nyilvános könyvtárak nincsenek, hacsak ilyenekül nem vesszük az olvasó- és a népkör igen csekély gyűjteményeit; egyes családok azonban igazán örvendetesen pártolják az irodalmat s nincs egyetlen egy műveltebb család sem Sarkadon, mely annak oltárára nem áldozott volna valamit. Minden háznak egyik fő kincse a gyakran több száz kötetet magában foglaló könyves-szekrény — s ez a körülmény szintén egy tényező azon sokszor hallott ostoba ráfogás megcáfolására, hogy a magyar középosztály nem szeret olvasni. Sőt az olvasás iránt való kedv nagy mértékben és egyre fokozódik a népnél is. A tehetősebb földműves gazda mindinkább rászánja magát egy-egy újság járatására, — néhány könyvet pedig minden esetre beszerz a téli estekre; és pedig nem-csupán hajmeresztő históriákat, hanem kissé komolyabb tárgyúakat is. Nagy baj, hogy a könyvárus-boltot csak a vásárokon és piacokon elég gyakran kísértő ponyva képviseli, a mely rendesen Tatár Péter költői nagyságának hódol; azonban ez olyan dolog, melyen némi vállalkozó szellemmel egy kissé lehetne segíteni. Például az országszerte százszor sürgetett nép- és iskolai könyvtárak föllítása által, melyek azután a lakosság részére is közvetítenék a könyvbeszerzést s így megannyi ügynökségek lehetnének. Még bizonyos tekintetben a házaló (colporteur) könyvkereskedésnek is volna értelme; vagy pl. oly tagadhatatlanul képtelen gondolat volna az, hogy egy-egy kereskedő, ki fűszerekkel stb. látja el a várost, kissé a könyvelárúsítással járó bíbelődést is megkísértse? Az igaz, hogy ez is azon pontok

közé tartozik, hol könnyen idegen érdekek megsértésének bűnébe eshetik az ember. — A néppel közelébb való érintkezésben álló egyesek valami kis buzgósággal mindenesetre olykép karolhatnak föl az irodalom terjesztésének ügyét, hogy annak mindenelőtt Sarkad értelmes polgárai növekedő számában látnók meg hasznát.

Egyébiránt e városban két olvasó-kör működik; azok is sok emberrel megszerettették már a betűt.

Az első és régibb az „Olvasó-egylet“, mely ideiglenesen már 1862. szept. 21-én, 1865. okt. 10. pedig, 1865. aug. 1. a helytartó-tanács ellátván alapszabályait a bemutatás törvényes záradékával, véglegesen is megalakult. Tiszteletbeli elnöke gróf Almásy Kálmán, elnöke Osváth Imre lett. Az eleintén csak 40 tagot számláló egyesület sok húzavona után erősödni kezdett; most van saját helyisége, tekeasztallal ellátva. A járó lapok száma nagyon megfogyatkozott. A tagság díja évenként 6 frt.

A második a „függetlenségi olvasó népkör“, mely 1869-ben keletkezett. Elnökei: Zakar József és Seres József. — A tagok évenként 1 frtot fizetnek és számuk most 80-ra rug.¹⁾ A kör 4 lapot járat. Jövője nagyobb lehet amazénál; mert a tehetősök a nélkül is ellátják magukat saját házaiknál olvasnivalókkal, s azért a 2—3 lapért nincs okuk a kaszinóba fáradni; itt ellenben az a meglevő 4 lap is nagy szükségét pótol. Különben mindakettő megérdemelné az erősödést, mert a társadalmi eldaraboltságon kellene segíteniök. Az pedig elég jelentékeny; bajnak is, küldetésnek is.

Ez a fáradság kifizetné magát abból a szempontból is, hogy az iskolák Sarkadon évenként csinos összeggel

¹⁾ Amott a törzskönyv, itt az első elnök adatai nyomán.

szaporítják az olvasni tudók számát. Pedig e felekezetekhez már rég föl kellett volna állítani azon felsőbb népiskolát is, melyre a várost a törvény¹⁾ ép úgy kötelezi, mint a mily ösztönt adhat reá gr. Almásy Kálmán nemes ajánlata, ki a tagosítás végbementé után e célra 28⁷/₇ hektárt és a maradványföldek után eső váltságdíj felét (10386 frt) ajándékozott a községnek.²⁾

Kit nyom a mulasztás vádja, nem tudom; de Sarkad saját érdeke ellen cselekszik, ha tovább is e megfoghatatlan halogatás mellett marad.

A meglevő felekezeti iskolák közül a reformátusokéi vannak legjobban ellátva, kiknél a tanításra 5 egyén ügyel föl (2 leánytanító). A gyermekek száma átlag 500 s ebből 40—45% esik a lányokra. Ez meglehetősen állandó arány. 1838-ban járt 230 fiú, 198 lány, — 30 évvel később 280 fiú, 230 lány. Valami jelentékeny szaporodást tehát nem tüntethetünk ki. 12% nem jár iskolába az iskolázhatók közül.

A sarkadi ref. elemi iskola már a múlt századtól kezdve azon jobban rendezett prot. alsó tanintézetek közé tartozott, melyekben a latin nyelvet is tanították. Legrégibb ismeretes berendezése kiviláglik a rector 1797. évi fizetéséből, mely 6 folyamról emlékezik meg a fiúknál, 4-ről a lányoknál. Ottan voltak az ábécések és collectores, declinisták és comparisták, conjugisták, grammatiszták és syntaxisták; emitt az ábécések és collectrices, olvasók, zsolttárt és kiskatekizmust tanulók, a nagy katekizmust, Hübner történetét és apróbb számokat könyv-

¹⁾ Az 1868: XXXVIII. t.-c. 59. pontja, hol a legalább 5000 lakossal bíró városokról van szó.

²⁾ Biharvármegye jegyzőkönyve 1870. júl. 20.-ról. — 750. sz.

nélkül tanulók, végre a bibliások. De már az 1805. márc. 19.-i bihari egyházker. gyűlésen fölmerült az a panasz, hogy e kerület iskoláiban nagyobbbrészt megszűnt a deáktanítás, — másutt 2—3 év alatt sem mennek tovább a declinatióknál s a hittanon, kis történeten, és zsoltáron kívül mást nem tanulnak a gyermekek, kiknek némely része nyáron át még vasárnap sem jár iskolába; a mellett a prédikátorok sem igen gondolnak a tanítás menetével stb.; azt határozták tehát, hogy vegyes iskolákban a fiúk a lányokkal ugyanegyed tanuljanak; a tanítók iskolai naplót vezessenek; a prédikátorok látogassák az iskolákat; minden évben két vizsgálatot tartsanak (őszszel és tavaszszal); a tanfolyam ezentúl is egy év legyen. És pedig az *első folyamban* tanítsák az I. félév alatt a betűzést, olvasást, hittant (a gyermekek értelméhez képest), némely könyörgést, a római számokat; II. félévben gyakorolják az olvasást és könyörgést, a vallásismét, bibliát, arabszámokat, éneklést. *A második folyamban* I. félév alatt a kis katekizmust, e kérdésig: Mit hiszesz te a ker. anyaszentegyházról? a bibliát Osterwald szerént; könyörgéseket, írást, éneklést, hangjegyeket; II. félévben, ezeket folytatva, még az összeadást és kivonást, — végre a magyar ejtegetést. — *A III. folyamban* I. félév alatt a heidelbergi káté némely részét, a számvetést a szorzásig, írást, Magyarország földrajzát, a magyar és latin nyelvtant, az olvasást, hangjegyekből való éneklést s a zsoltárok első verseit a 75. zsoltárig II. félévben: a nagy kátét végig, az új szövetséget, a négy számítási műveletet gyakorlatilag, a nyelvtanból az ejtegetést, fokozást, és névmásokat. — Végül a *IV. folyam* I. felében ismételni kell az egész nagy kátét, a bibliát; tanulni Ma-

gyarország történetét a „Kis Tükör“ szerént, Európa földrajzát, a hármás- és társas-szabályt, ügyleti fogalmazványokat; a II. félévben: a tanultak összegelendők.

Kik iskoláikat a 4. év után is akarják folytatni, a deák tudományokat debreceni mód szerént tanulják.

Ez tehát mintegy kiegészítése a kerületi ülés 1801. nov. 17. hozott azon határozatának, hogy „minden helyen legyen deák iskola s csak a tompább eszűeket mentsék föl a latin nyelv tanulásától.“¹⁾

A tanítás azóta sok üdvös javításon ment keresztül, de roppant fontosságához képest még most sincs kellően méltányolva annak ügye; az ósdiság még nem egy célszerű módot tart bilincsben.

Féligmeddig curiosumképen, közölni akarom a tanítók fizetését 1797-ből.

A *rektor* kapott a kántorságból 30 r. frtot, — 20 köből búzát, tavaszi szántást árpának és tengerinek, 2—2 köblöst; három kerülő coquát, vagy minden gazdától 3 garast, de ebből, mint segítőjét, a praeceptort is kosztal kellett tartania; 4 szekér szénát, 15 font faggyúgyertyát és elég tűzi fát. A gyermekek részéről kapott: az ábécé-sektől és collectoroktól 12 krajcárt, a folyékonyan olvasóktól 24, a declinistáktól és comparistáktól 51, a conjugistáktól 68, a grammatistáktól 85, a syntaxistáktól 102 krajcárt; azonkívül a „sabbathale“ — egy kanta bor, vagy egy véka árpa minden gyerektől; ezt azonban pénzen is meg lehetett váltani; generale halottól kapott 24, partiale halottól 12 krajcárt. Végre megszántották a dinyneföldjét. — Ez tehát már akkor sem volt rosztória.

¹⁾ A ref. egyh. névtár 336. és 347—348. lapjairól.

A kis praeceptornak és a leánytanítónak a hitközségtől nem volt készpénz fizetése, hanem a tanulóktól szedtek fejpénzt (12, 24, 34, 51 kr.)

Sajnálom, hogy nem örökíthetem meg azon népnevelők neveit, kik Sarkad református gyermekeinek oktatásában fáradoztak, — valaminthogy nem írhatok bővebben az iskolák történetéről.

A *katholikusok* három évfolyamú iskolája 1833-ban épült, állván 2 szobából (1 a tanítónak, 1 a fiúknak). Fiúk és leányok együtt tanulnak. Most a réginek helyén újabb és elég csinos épület áll, zsindeletetűre. A tanítók neveit ezekben állítom össze:

1. Matolsi György, 1829—1831.
2. Bartha József, 1832.
3. Nagy János, 1832.
4. Amend Ignác 1833, s újra 1839—1840.
5. Vidovich Jenő, 1835—1838.
6. Sohlya Antal, 1841. — Ő most csongrádi kántor és szakjába vágó munkák írása által is érdemeket szerzett magának.
7. Konta Ferenc, 1842—1854.
8. Kiss Péter, 1855—1856.
9. Wolf Ferenc, 1857—1860.
10. Jablonszky Nándor, 1860—1864. Utóbb alreáltanodai tanárságra képesíttette magát s most Budapest egyik becsült népnevelője, ki néha tanügyi cikkeket is ír.
11. Jedlicska Ferenc, 1865.
12. Zsoldányi József, 1866—1869.
13. Zánkay Zsigmond, 1869—1871. Sajtó útján egy táncdarabot adott ki.

14. Papp Károly, 1872 óta. ¹⁾

A tanulók száma 50—60 közt ingadozik.

Tanszerekkel most meglehetősen el van látva.

Az *izraeliták* iskolája a 60-as években kezdte próbálgatni szárnyait, hanem pénzhiány miatt nemsokára feloszlott és csak 1873-ban fogott újabb munkához. — A növendékek a magyar nyelvben elég jól haladnak. ²⁾ Reméljük, hogy minélelőbb nem csupán tantárgy, hanem tannyelv is lesz a magyar. Úgy illenék.

Végre föl kell még említenem azon tanyai iskolát is, melyet *az ágostai vallású tót dohánytelepítvényesek* Nyéken gr. Almásy Kálmán segítségével 1867 óta fenntartanak. ³⁾

Az 1870. évi népösszeírás szerint Sarkadon 8 tanító és magánházaknál 2 nevelő volt. Ez a magánnevelés, hála istennek, azóta sem igen terjedett jobban és a szülők inkább nyilvános fennsőbb tanintézetekbe küldik gyermekeiket. Ugyanazon évbeli fölvétel szerint e városból 23 fiú látogatott nagyobb iskolákat. A ki tudja, kevésbé módos emberre nézve mily igen bajos az idegen helyen való taníttatás, ezt a számot, csekélysege mellett is, bizonyosan méltányolja.

Ha a műveltségnek a nép minden rétegében való elterjedtségét kutatjuk, úgy első sorban ismét az általános

¹⁾ A r. kath. anyakönyvekből.

²⁾ Silberstein rabbi levele 1875. aug. 3.

³⁾ Több tanyai iskola annyiban nélkülözhető, hogy a gyerekeknek valamely közel rokona rendszeren benn él a városban s így az iskoláztatást pusztán lakó szüleik a nagyobb eredményt biztosító városi intézetekben eszközölthetik.

népszámlálásra kell hivatkoznunk. Ezek az adatok eléggé szomorúak — ha t.-i. észrevételeinket a korra való tekintet nélkül teszszük meg. Így

írni és olvasni tud	3449 (ebből 56 ^o / _o férfi)
csak olvasni tud	347 („ 52 ^o / _o „)
sem írni, sem olvasni nem tud .	3796 („ 45 ^o / _o „)

Vagyis:

ír és olvas	46 ^o / _o
csak olvas	4 ^o / _o
se nem ír, se nem olvas .	48 ^o / _o

Különösen ez utolsó volna megszégyenítő, mert mezőváros létére Sarkadot a középszerű műveltségű megyék számarányához súlyesztí le. De ha megnyugszunk azon tényben, hogy Magyarországbán a lakosság 17°/_o-a 6 éven alúl álló gyermek lévén, ezen kulcs szerént Sarkadra 1250 kis gyermek esik¹⁾, úgy a tudatlanok számát méltányosan csak 31°/_o-nak mondhatjuk. Még mindig oly összeg, mely mindenkiben komoly gondolatokat költhet, ki a népnevelésnek igaz barátja. Vas szigorúság az iskola-törvények alkalmazásában, ez azon egyedül mód, mely e nagy engedékenységgel csak 31°/_o-ra tett sötét foltot elűntetheti. Egyébiránt különös, hogy az írást a lakosság 4°/_o-a elfeledni képes és csak a betű ismeretét tartja meg. Az elnehezülő kéz és a tengődő élet sajnálatos, de eléggé érthető eredménye az.

¹⁾ Megvallom, kor szerént nem osztályoztam Sarkad lakosságát. A hív. népszámlálás vaskos kötetében a végösszegek hiányozván, egyben-másban a bajon utánaolvasásokkal segítettem; de korlátozott időm nem engedte, hogy minden tételt apróra megvizsgáljak.

VIII.

Alföldünk némely községének története voltaképen alig egyéb, mint egy-egy nagybirtok története. Csak kevés oly kisebb városunk van, melynek nevéhez valamely csattanós emléket csatolhatnánk a multból. Ez talán onnan ered, hogy a községi élet nálunk sohasem volt annyira különválasztva egyesek anyagi érdekeitől, miszerint önállóan valami maradandót létesíthetett volna. Vegyünk elő száz monographiát: kilencvenkilenc legalább is *egyének* viselt dolgaival áll elő, — pedig azt a címet viseli, hogy „X. Y. város története“

És bizonyosan fontos is az a viszony, melyben a község nagyobb birtokosaival, vagy éppen (régí szóval élve) földesurával áll. Az anyagi érdekek szilárd kapcsolatában nyilvánul az. Egyes helyek fölvirulása, vagy éppen tönkrejutása sokszor valóban bizonyos névre vezethető vissza, s így lesz az egyik ok, a másik okozat. Ma kétségkívül ez a dolog is változott.

Sarkad maga azon mezővárosok közé tartozik, melyben igazi nagybirtok csak későn alakult s mely fejlődése első korszakaiban apróbb nemesi jószágokra volt földarabolva; ezt némileg katonás szervezete hozta magával. Bizonyos tekintetben felületes az az állítás, hogy Sarkad a XVIII. század előtt földesurat nem ismert; kisebb mezővárosról lévén szó, e föltevés már első pillanatra ellenkezik a kor általános szellemével.

Csakugyan, találunk is adományosokat.

Ne vegyünk mást elő, mint Biharvármegyének 1552-ben kapuszám szerint eszközölt összeírását. Ez arról értesít bennünket, hogy Sarkadon Sarkadi Ferencnek 35,

Baghdi Ferencnek 4, Oláh Istvánnak 4 $\frac{1}{2}$, Chyeffi Ferencnek 4, Vemery Benedeknek 1, Vass Mihálynak 3 portája volt.¹⁾ A leghatalmasabb valamennyi közt Sarkadi Farkas, ki, mint láttuk, a kastély fölött is parancsnokolt. 1577-ben ugyan, midőn utoljára találok felőle emlékeztet,²⁾ nem mint sarkadi földesúr jelenik meg, de az eltérés végre is csak a hely nevében van; akkor t. i. Biharvármegye bizonyoságot tett valamely részbírtokról, melyet ő és Misky Márk Ambrus ispánynak elzálogosított. Egyébként neki Sarkad-Ősiben is volt 2 portája, Kőtegyánban 16, Kőte-Tarcsán 4 $\frac{1}{2}$, Mező-Panaszon 15, — Tarját pedig egészen bírta.³⁾ Ez Biharban. Zarándban Bankamorác volt az övé.⁴⁾

Sarkadi Farkasnak aligha magva nem szakadt; mert családjá nevével azontúl nem találkozunk⁵⁾; javait Mágóchi Ferenc kaphatta adományban, vagy legalább kapott rá valami levelet. Soká azonban ő sem élvezhette; Bethlen Gábor fejedelem 1612. január 12.-én már mint halottról beszél róla s vagyonát Sövényházi Móric Mártonnak ajándékozta több mással együtt, Lippa és Borosjenő kapitányainak pedig meghagyta, hogy őt annak bírtokában ne háborgassák.⁶⁾

¹⁾ „Conscriptio Incl. Comitatus Bihariensis in Anno 1552.“ Az egykorú másolatban Bölöni Sándor gyűjteményében levő kéziratos példány 16. lapján. — Bieleknél (Majores Hungarorum, Pest, 1796.) az I. k. 128. lapján. — ²⁾ A Leel-Óssy-család leveleinek 1789. aug. 12. készített jegyzéke ad róla kivonatot. — ³⁾ Az 1552. conscriptióban. — ⁴⁾ Földváry István kir. dicator összeírása szerint 1561-ből. — (Fábián: Aradmegye, 29. lap).

⁵⁾ Nagy Iván (Magyarország családai) sem tud róla.

⁶⁾ Egy metalis per hitelesített mellékletéből közli Mogyoróssy. (Gyula hajdan és most. — 232. l.)

Vele párhuzamosan, földesúri jogokat gyakorolt Sarkadon Rhédei Ferenc is; legalább egy 1620-ban meg-
 ejtett tanúvallatásnál Szabó Balázs az ő sarkadi jobbágyá-
 nak mondja magát.¹⁾ Kétségtelen, hogy Vörös Balázs
 kapitánynak is voltak jobbágyai; máshol legalább mint
 tehetős úr tűnik föl. Így kapta ő Báthorytól Békés felét
 már 1609-ben és Dobozt, melynek birtokában őt 1623.
 máj. 5. Bethlen Gábor is megerősítette.²⁾ A rá vonatkozó
 többi adatot nem akarom fűzetem egy korábbi fejezeté-
 ből ismételni. Úgy látszik, gazdálkodásukat haszonbérle-
 sek kötése által is ügyekeztek biztosítani; legalább a
 kétegyházaiak Sarkadon a XVII. század elején földeket
 vettek ki.³⁾

Gyökeresen változtatott ez állapotokon Rákóczy
 György 1644.-i oklevele, melyre untalan is hivatkoztak
 a lakosok a XVIII. században Hadd álljon itt az eredeti
 latin szöveg döcögős magyarságú, de hű fordítása:

„Mi Rákóczy György stb. Adjuk emlékezetül jelen
 soraink rendjében mindenkinek, a kit illet, hogy mi úgy
 némely tanácsuraink előterjesztése következtében, mint
 magunk is látván és megismervén kitűnő és vitéz neme-
 seinknek; ú. m. Erdős Péter bírónak, Csatári János, Balás
 Dániel, Varga Miklós, Balázsi Pál, Ősi Gáspár, Szűcs
 András, Mészáros János és Terepély György esküdtek-
 nek, valamint Herpai Mihály hadnagynak és minden többi
 őrségbeli katonáknak, Sarkadvárunk és városunk úgy lovas,
 mint gyalog-renden lévő lakosainak hű és buzgó szolgálá-

¹⁾ Haan, Diplomatarium.

²⁾ Haan, Békésm. hajdana, I., 161.

³⁾ U. ő az 1620.-i tanúvallatásban.

latait, kik azokat nekünk minden alkalommal, minden ügyünkben és időviszontagságokban, a mint csak lehetett, fölajánlották és megmutatták, mi sem késünk azokat az utókor számára fenntartani és megbizonyítani. Ennélfogva Győr nevű egész és csonkítatlan pusztánkat ugyanazon Sarkad-városának keleti határában, legközelebbi szomszédságaival együtt, — valamint a következő egész telkeket és pedig: pusztá-Herpán egyet, úgy a szintén pusztá Nyéken is egyet; továbbá a közönségesen Csáky-rétnek nevezett szigetet; azután a Lel-Ósi pusztá egy és végre ugyanazon Sarkad városnak 3 üres telkét, melyet hajdan nemes Tholdi Tamás bírt, hanem azt halála és mindkét ágon való magvaszakadta után kincstárunk igazgatósága, — Erdélyországunk s Magyarország hozzákapcsolt részeinek régi és helyes törvényei és szokásai értelmében elfoglalta, mind a mellett is, hogy némelyek, kik bizonyos pénzösszegért azokat, t.-i. a pusztát és telkeket használták, ezen elfoglalásnak ellene mondtak, — mégis mi fennevezett híveink kérelmére, megfizetvén az ellenmondóknak a törvény szerint fizetni valókat, egy részben pedig azokat el is engedve, ha azon pusztát és telkeket a törvényes perből minden részben kibontakozva tudjuk: — minden hasznaikkal és bármely tartozandóságaikkal, nevezetesen mívelt és műveletlen szántóföldeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, mezőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeteikkel, *hegyeikkel, havasaikkal, völgyeikkel, szőlőskereteikkel és szőlőhegyeikkel* ¹⁾ — nemkülönben vizeikkel,

---

¹⁾ Sarkadon ugyan egyéb hegy sínes az égfelé *talán* egy méterrel is nyulakodó Ürmöshegynél, — hanem azért a jó Szalárdi nem változtatott a „solemnis styli formulá“-ján — a sarkadiak kedvéért.

halaikkal és halastavaikkal, vizeik medreivel, malmaikkal és azok helyeivel, általában pedig bármi néven nevezendő hasznaik és illetőségeik csonkíthatlanságával s mik azokra régtől fogva vonatkoznak, igaz határaikban és régi kerületökben — Sarkad városunk nevezett bírójának, hadnagyainak, esküdtjeinek és összes őrségbeli katonaságának, lakosságának, népességének, úgy azok minden örökösének, tartós kegyelmünk jeléül jóságosan adandóknak, ajándékozandóknak és átruházandóknak ítéljük; a mint-hogy adjuk, ajándékozzuk és át is ruházzuk, mások jogának fenntartásával, jelen íratunk rendjében és levelünknek bizonyossága szerént. Kelt sárosi kúriánkban, július-hónap kilencedik napján, az Úr ezer hatszáz negyven-negyedik évében. Rákóczi György. — Szalárdi János, másodtitkár.“¹⁾

Ezen adomány szolgált alapúl mindazon keresetekhez, melyeket a lakosok a következő században a földesurak ellen megindítani jónak láttak.

Ily körülmények közt a sarkadiak a hadiszolgálaton kívül egyébbel aligha voltak terhelve. — Mikor azután a várat 1711-ben föladták, a kényelmes helyzetnek előre gyaníthatólag változnia kellett. A sarkadi sáncot odahagyván, Berke János bíróságában, a lakosok közgyűlése 1720. táján elhatározta,²⁾ hogy „a ki meg akar maradni Sarkadon és lakosa akar lenni, tehát minden teherviselést magára végyen és úgy megmaradhat; ha eddig együtt

¹⁾ A gyulafehérvári káptalannak 1718.-i hiteles átirata. A Leel-Össyeké.

²⁾ 1732. jan. 19. eszközölt tanúvallatás. A város íratái közt.

szenvedtünk, továbbra is szenvedjünk; és annyi jussa léssen Sarkadban és a pusztákban kinek-kinek, az ő jussa szerént;¹⁾ ha pedig meg nem akar maradni és a teherviselést magára nem veszi, harmad napok alatt a városból kimenjen, mely egyezésről levelet is csináltak volt azon alkalmatossággal.“

Mindazáltal sokan nem akartak részt venni ezen terhekben s mint máshol jeleztem, többen elhagyták Sarkadot. A megmaradtak csakugyan nem is fizettek 3—4 évig semmi tizedet és csak egyszer találjuk följegyezve, hogy ezt a város a maga hasznára a sertések és méhek után beszedte, „mert sok volt.“²⁾

E közben az újszerzeményi bizottság (commissio neoacquistica) is szemet vetett Sarkadra. 1724-ben és 1725-ben a kassai kamara és Kiczing főhadibízottos ugyan-csak szorongatta a sarkadi nemességet birtokai természeze iránt. Az eredmény nem lehetett kielégítő; mert Rhédei Ádám, kinek ősei, mint láttuk, már birtak volt Sarkadon, új adományt nyert. Azonban egy más igénylő állott elő: bizonyos Vizessy János nevű fűzes-gyarmati lakos. Ez egy oklevélre hivatkozott, melylyel II. Miksa 1562. július 8. Cehffy Balázs és Vizessy Farkas nemeseknek, valamint nővérének, Petronellának, ajándékozta

---

¹⁾ Hasonlót mond az 1731.-i tanúvallatás (a városé): „Midőn a t. ns. Rhédey-familiától impetáltatott Sarkad-városa, az ott való lakosoknak ily fogadást tettek, hogy ha kaszájával keresi is a szegény ember, nem fogja sajnálni a költséget a városnak szükségére, a miből lehet, város megtartására, meg is segítjük.“

²⁾ Egy másiknak ugyanakkor (1732.) való tanúskodása azt mutatná, hogy a sarkadiak *egyenlő birtokfelosztásra* gondoltak. Mindkét tanúvallatás a város iratai közt.

Biharban Kötegyánt, Remetét, *Sarkadot*, *Sarkad-Ősit*, *Écset*, Antot, Répás-Keszit és Nagy-Vásárit, nemestelkekkel Sarkadon; *Aradban* Hodost, Bodrogot, Kőkényfalvát; *Zarándban* Bánhegyest és *Csanádban* Királyhegyest.¹⁾ A sarkadi tanács 1725-ben Varga Ferenc főbírósa idejében, meg is hitta Vizessyt, hogy ha való ez az adomány, jöjjön Sarkadra lakni. „Inkább fogadjuk el mi kegyelmedet, — mondta neki a tanács küldötte, Fekete János, — mintsem a Rhédey-familiát; mert csak perccel is eltartjuk mi kegyelmedet.“²⁾ Vizessy be is ment Sarkadra s ott önhatalmúlag kúriát foglalt magának; a lakosság azonban annyira felingerlődött ellene, hogy közös akarattal kiűzte, hajóra rakatván őt és feleségét 1729. márc. 11.³⁾ Később ugyan megint visszakerült s egy rossz házban vonta meg magát, folytonosan nagy szelet csapva nemességével; hanem a földesuraságból nem lett semmi. Utóbb részt vett az 1741.-i fölkelésben; családját és igényeit sírba vitte.

A mint láttuk, a lakosság Rhédeytől idegenkedett⁴⁾ s midőn az 1725. szept. 18. a város ellen indított per jó vége után 1726. szeptemberében magát bírtokába ígtattatni akarta, tömeges ellenmondásokkal válaszolt, sőt a jószágba be sem eresztette; miért a földesúr pert indított s az 1727. jún. 13. kelt elmarasztaló ítélet után

¹⁾ 1744. július 17. kelt másolat. — Hivatkozik ez adományra III. Károly király is 1729. szept. 1. — Mindkettő az Össyeké (62. sz.) Ehhez 1563-ban a zarándi Somogon is kaptak részbirtokot. L. Liber regius, 248. sz.

²⁾ 1727. júl. 10.-i tanúvallatás. — Össyeké. (54. sz.)

³⁾ Az Össyeké (57. sz.)

⁴⁾ U.-o. (104. sz.)

mind a községtől, mind a nemességtől elfoglalta a földeket. A sarkadiak megint kiverték. Perre kerülvén a dolog, a nemesek nyertek és Bucsi Mihály biharvármegyei alispán III. Károlynak az ő visszahelyezésök iránt 1731. aug. 2. és 1732. dec. 1. kiadott parancsa értelmében járt el; harmadnapra azonban a lakosság ezen praetensivus nemeseket is kikergette. A nagy zűrzavarban ismét a királyi kincstár ügyekezett felülkerekedni és 1734. máj. 11.-re a kir. tábla elé idézte a községet; mely megidézés nem vonatkozván a nemességre is, ez 1734. dec. 11. sietett tiltakozni az egyoldalú megítélés ellen. Ezalatt azonban 1734. nov. 21. a fiscus 350 r. forintban már meg egyezett a várossal, hogy eddig használt földjeit ezentúl is használhassa.

1749. máj. 13. Mária Terézia az ekként elég bonyolódott helyzetben élő Sarkadot siklói Andrásy Zsigmondnak, később a debreceni kerület tartománybíztosának, ajándékozta, majd, 20,000 frtért, özvegyének, Kuun Zsuzsannának (1752), kitől a birtok Andrásy Istvánra szállt. De a nemesség 1758. jan. 12. pert indított s ennek 1793. jan. 17. az lett a vége, hogy az Andrásy Istvánban különben is magvaszakadt nemzetségtől az adományt visszavették. Ekkor a birtok kezelését ismét a kincstár vette át és vitte azt addig, míg 1799. szept. 24. gróf Almásy Ignác nem nyert adományt.¹⁾ Az uradalom a gróf Almásyak földesurasága alatt tömörült igazi nagybirtokká, melynek az 1869. aug. 7.-én végrehajtott tago-

---

¹⁾ A város, uradalom és Leel-Össy-család számos okiratából összevonva. Érdekes erre nézve az 1787. júl. 7. kiadott ítélet-levél is, mely a pör egész folyamát ismerteti.

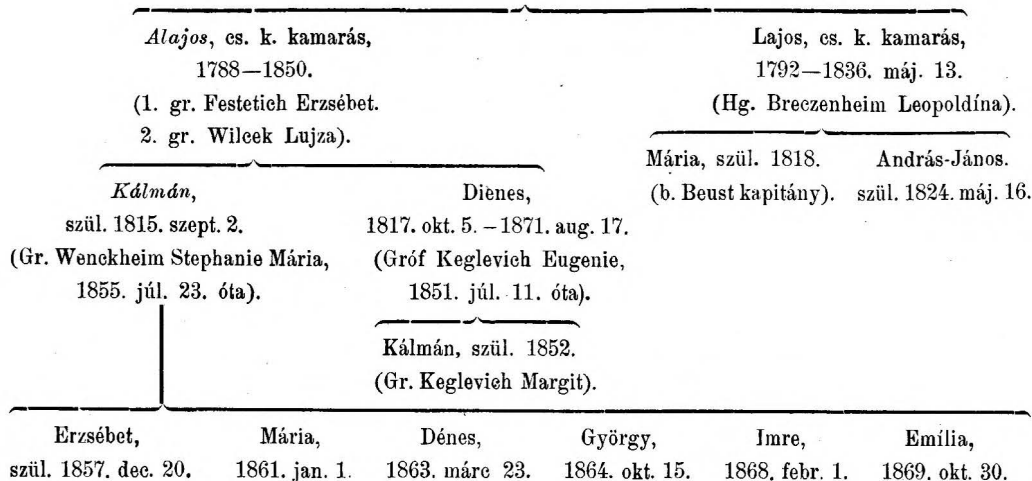
sítás végre-valahára az egységet is megszerezte. Az Almásyak ezen ága magát Sarkad örökös urának nevezi s az uradalmat Kétegyházával és Váriveral együtt hitbizományúl bírja.

A zsadányi és törökszentmiklósi gróf Almásy-családot szokás a Kálmán király idejében élt Almásy Euzémtól származtatni; ez ág virágzásának első eszközlője azonban, úgy látszik, Almásy János volt, a XVIII. század kezdetén. — János 1741-ben a Jászkunság nádori főkapitánya lett, majd a hétszemélyes tábla közbírája. 1763-ban húnyn el. Nejétől, Deák Judittól, született fia Pál, 1766-ban követte őt a főkapitányságban, majd a hétszemélyes tábla bíróságában; azután koronaőr s 1779-ben udv. tanácsosi rangot nyert. — A grófságot fia, Ignác, szerezte meg 1815. aug. 11.; ő már 1771-ben jászkun al-, 1779-ben pedig főkapitány volt; 1785. óta egymásután halmozódott rá a kir. táblai ülnökség, tanácsosság, kamarasság, Szt.-István-rendjebéli tagság, kancelláriai tanácsosság, barsi főispánság, temesi grófság s végre az alkancellárság méltósága. Elhúnyt 1836-ban. Két fia volt; Alajos és Lajos.

A család címere három mezőre osztott pajzsból áll; közepén egy csúcsával fölfelé fordított háromszögű kék mezőből emelkedő halmon olajfagalyat tartó galamb, míg kétfelül, vörös sávolyban, egy-egy egyszarvú képezi a környezetet. A családtagok arcképei a kétegyházai kastélyban, hol a két Andrásynak is nyugvóhelyet adó külön sírbolt épült, vannak megörökítve.

A többit mondja el a leszármazás táblája:

Gróf Almásy Ignác † 1815.

Az idáig elsorolt nagyobb birtokosok mellett minden időben léteztek csekélyebb javakkal bíró nemesek is. Ezek közt régiségre nézve első helyen állanak a *Leel-Őssyek*. Ők magukat Lehel vezértől származtatják és — családi hagyományuk szerint — még szent István királytól nyertek volt valami adományt.¹⁾ Számbavethető történeti adatokra azonban csak 1278. óta akadtam s az sem valómi fontos magára a családra nézve.²⁾ Érdekesebb ennél a váradi káptalannak egy bizonyságlevele 1359-ből,³⁾ melyszerént János és Bakony, Leel-Őssy Miklós fiai, a leányágot illető negyedrészbirtokot saját jószántokból kiadták Méhkeréken; 5 évvel később⁴⁾ János és István ezt a kötést nemcsak megerősíti, hanem még az Óssy-pusztán is ad annak egy birtokrészt, miről a váradi káptalan azonnal ki-állította a privilegialis levelet. Ez adomány Sarkad történetére nézve már azért is fontos, mert a most határához tartozó Óssy-pusztát illeti, hol, mielőtt 1552-ben Sarkadi Ferenc 2, Vemery Benedek 1 és Esztháry Farkas özvegye 1 kaput bírt,⁵⁾ az Óssyeknek

¹⁾ Egy. 1729-ben III. Károly királyhoz intézett folyamodásukban említik, hogy ez az adomány Óssy Gáspárnál van. Hova lett, azt kutatni nem sikerült, bár a család többször fáradozott benne. A boldogult megyei levéltárnok, Jakab Mihály, 1848. jún. 1. azon gyanításának adott kifejezést, hogy azon okirat csak a váradi káptalannál, vagy a kúria levéltárában levő neoacquisticus perek közt lehet

²⁾ Említi az 1789. aug. 12. elenchus. Bővebb kivonata nincs.

³⁾ Datum Sabbatho proximo post Festum Beati Jacobi Apostoli, Anno Dni 1359., Fülöp prépost, Benedek olvasó-, László éneklő- és Gergely örkanonok lévén. (A váradi püspökség schematismusa e kánonokról csak 1366-ból tud). Meg van Biharvármegye levéltárában, XLVII. 1084. sz. a.

⁴⁾ U.-o. Mindkettő az Óssyeknél.

⁵⁾ Bielek, Maj. Hung., 129 l.; és Bölöni kézírata 16. lapján.

már ekkor csakugyan volt jószáguk, bár maguk a nevezett portalis conscriptióban nem szerepelnek. — 1386-ban Gergely, Benedek fia és Dénes, László fia, valamely méhkeréki bírtokrészök felét Erzsébet nevű nővéröknek adták. — 1396-ban Demeter, a mezőgyáni Barabás fia, azon örökbevallást, melyet testvére, Miklós, bizonyos kis földre nézve, mely a mezőgyáni határban egy nyírfánál kezdődve délfelé a *Bida-völgyig* terjed, János, Miklós gyulai polgár fiának átengedett volt, a váradi káptalan előtt a maga részéről is megerősítette.¹⁾ — 1412-ből Simonkeréket illetőleg volna egy oklevelök, — de csak az elenchusban; elveszett.²⁾ — 1417-ben a váradi káptalan előtt György, a mezőgyáni Kahanka Pál fia, a maga és testvérei (Imre és Kelemen) nevében tiltakozott Leel-Őssy Mihály (János fia) és Elek azon eljárása ellen, hogy a Leel-Őssyben nekik ajándékozott részbirtokot másrésztől odaengedték Leel-Őssy László fainak, t. i. a nős Jánosnak és Bertalannak is.³⁾

Ulászló királynak egy 1497-ben költ levele szerint⁴⁾ pedig megjelent előtte Mochtői Tamás és fia, Literáti Miklós, abban a dologban, hogy köztük és nemes Méh-

¹⁾ Az Őssyek leveleinek egy 1746-beli jegyzékében.

²⁾ U.-o. az 1789. készült elenchusban. Tartalmát kivonatban sem adják.

³⁾ Datum in Festo Beati Lucae Evangelistae, Anno Dni 1417. A királyi levéltárból 1743. ápr. 2. hitelesen kiadta Rajesányi Ádám. — Az 1789.-i Őssy-féle elenchus emlékezik Zsigmond királynak egy Mező-Tarcsa negyedrészbirtoka iránt kiadott priv. leveléről is; de az évszámot — talán tollhibából — 1466-ra teszi.

⁴⁾ Datum Budaë, Feria 6-ta proxima ante Festum Pentecostes. Anno Dni 1497. — Rajesányi 1743. ápr. 2. költ másolata a kir. levéltárból.

keréki Sápý Miklós és György, továbbá Jánosdi Mihály és Dorottya asszony, Lele-Őssy őr. Pál felesége közt bizonyos részbirtok miatt, melyet néhai Lele-Őssy Bán Vince bírt volt Lele-Őssyben és Méhkeréken, bizonyos viszály uralkodik. Meghagyja tehát a király nemes Mezőgyáni Mátyásnak, Sáfár Péternek, Ferenczy Jánosnak, Pálffy Mihálynak, Gyáni Andrásnak, Chentek Miklósnak, Jakabfi Benedeknek, mezőgyáni Literáti Pálnak, Vathyonyi (?) Albertnek és Görbedy Gergelynek, hogy a mit e tárgyban tudnak, azt a váradi káptalan előtt hit alatt vallják be. — Azontúl megint hosszú időn át nem találni adatot az őr. Pálról. Ekkor 1585-ben Challay Lászlónak egyébként is érdekes, magyarnyelvű végrendeletében¹⁾ előfordúl ez a tétel: „Továbbá az több jószágaim közt a minemű jószágot én bírtam, kiholtom után vajda urunkra ő nagyságára szállandó, azaz Sarkad-Eőssy vagy Leel-Őssynek is hívják.“ Ebből kitűnik, hogy egy Leel-Őssy akkor gyalogsági kapitány volt — és talán épen Sarkadon.²⁾

A XVII. században is vitéz emberek hírében állottak a Leel-Őssyek. Leel-Őssy János, ki közel 100 éves kort ért, „több sarkadi társaival 42 esztendeig császár

¹⁾ Báthory István fejedelem 1586. jún. 11. kelt átiratában. Az őr. Pál 33. sz. oklevele

²⁾ Ilyesmit gyanított a végrendelet ezen pontja: „az mely lovam Sarkadon vagyon, azt az inasomnak, Ádámnak hagyom, fékestül és a nyergivel, az kinek kengyele ninesen.“ Mindenesetre bajosan lehet összegezgetni azzal a felfogással, hogy Sarkad ekkor török kézben volt; vagy *egy* a sáncok közül a magyaroké maradt? 3 is lévén, megtörténhetett.

hűségire török ellen hadakozott a sarkadi várban.“ Fia, Gáspár, a sarkadi vár capitulatiojának egyik aláírója, szintén harcolt a törökkel s öreg korában, „nagy halál, id est Pestis táján holt meg.“ Ezen Gáspárnak, ki nagyatyjának nevét viselte, 3 fia volt (Dániel, Zsigmond és János) s ugyanannyi leánya. A család nevét Zsigmond tartotta fenn, a mennyiben testvérei közül csak tőle származtak fiúgyermek. És pedig: Miklós, Gáspár, János, Sámuel, István, Mihály s Pál; volt 3 leánya is. Miklós 3 fiú (Zsigmond, Miklós, Mihály) és 2 leány atyja s ezektől 13 unoka nagyatyja lett; Gáspárnak egy fia, 3 lánya, Jánosnak 1, Sámuelnek 1 leánya született; Istvánnak hasonnevű fiával magvaszakadt; Mihálytól 5 fiú (József, Benjamin, Lajos, János, Mihály, kinek 2 fia: Mihály és László) és 3 leány, — Páltól 3 fiú (Sándor, Pál, István) és 2 leány származott. A család nemességéről Biharvármegye 1768. szept. 10.,¹⁾ 1779-ben²⁾ és 1835. febr. 27.³⁾ ismételve ünnepélyesen tanúskodott. S én nem is sajnálhattam a tért, hogy e családról bővebben közöljek egyet-mást, — bár más nemesekhez képest az arányt alig tartottam meg kellően. Azokról azonban több-kevesebb adatot, ha máshol nem, Nagy Iván kitűnő munkájában is talál az olvasó, míg a Leel-Össyek eddig az irodalomban még nem voltak bemutatva. S egyébként is, Sarkad legrégibb lakosai közé tartoznak.

Futólag a többi címeres és köz-nemes családokat is előakarom sorolni, melyek Sarkadon mint földdel bírók jelennek meg; az ú.-n. honoratorokat tehát ide

¹⁾ Biharm. 1768.-i jegyzőkönyvének 40. lapján. ²⁾ Biharm. 1779.-i könyve, 156 l. ³⁾ Díszesen kiállított, 196—835. sz. a. kelt oklevél.

nem értem.¹⁾ Kezdjük nagyobb igazság kedvéért betűrendben.

BAGHDY Ferenc. 1552-ben Sarkadon 5 portája volt; ²⁾ utódai e városban nincsenek.

BALOGH-család, a múlt század óta.

BARÁNYI János, 1718-ban Sarkad főbírája.

BÁN Mihály és József, e még itt lakó családnak a múlt század elején élő tagjai.

BERKE János, 1711. és 1721. táján Sarkadon főbíró. Ma is számos tagú család.

BORBÉLY-család. Inkább Óssyben.

CSATÁRY János és fia a XVII. században Sarkad kapitányai, e helyen nagyobb birtokot szereztek maguknak. Az 1721. szept. 12. eszközölt tanúkihallgatásnál is azt vallja Csatáry János unokája, Bihari Nagy Mária, hogy „édes anyjának özvegy nagyanyja Virág Pálné Csatáry Kata asszony Sarkadra lemenvén, taksát fizettek a régi város helyén levő kúriájoktól és tizenkétszáz (?) telektől“.³⁾ E családtól eredhetett a „sarkadi Csatáry“ név, melynek egy derék tagja, János, 1730. született Debrecenben; meghalt 1782.⁴⁾ Egyébiránt Csatáryak Sarkadon is élnek.

CSÉFFY Ferencnek 1552-ben itt 4 portája volt.⁵⁾ 1585-ben még élt; akkor így emlékezik róla a végren-

¹⁾ A szövegben már említettek itt mellőzöm.

²⁾ Bielek, id. h., 128. — Nagy Iván (Magyarorsz. családai. I., 85.) szintén beéri ez egy adattal.

³⁾ Biharmegye 1721. okt. 6. tartott közgyűlésének kiadványa. (Jkönyv, IV. k., 6—7 sz., 70—101. l.)

⁴⁾ Nagy Iván, id. h., 109. l.

⁵⁾ Bielek, id. h.

delkező Challay: ¹⁾ „A mely tíz ökreim vagynak, kik egy ifjúval az anyja gonosz életbe élvén, reám maradtak vala, azért én is azt hagyom Chéfi Ferencnek, hogy az árvának mind ekéstől megadja, — én is meg akartam neki adni.“ Cséffy Balázs 1562. Sarkad részét kapta.²⁾

CSOTKA-család Sarkadon is bírt és bír fundussal.³⁾

CSUBA Sándor nemes ember 1714-ben megajándékozta a sarkadi ref. templomot egy úrasztali kannával. Utódai ma is élnek.

CSUTHA-család, II. Rákóczi Ferentől kapott volt valami adományt. A XVIII. században kúriával. Legrégibb ismert tagja János (szül. 1680.)

DORONGH István, nemes a XVIII. században.

ELEK-család; utódai ma is élnek.

ERDŐSÖK, régibb köznemesek; 1730. Erdős János esküdt-ember.

FAZEKAS György, 1730.

FURKA Jakab; 1729-ben ennek a házat is lerontották a sarkadiak.

GELLÉN Sámuel, a múlt századból. Utódokkal.

HALÁSZ-család.

HOROGH-család. Egy tagja, János, 1773-ban a város jegyzője lett.

JAKÓ-családból több bíróviselt ember.

JUHÁSZ András, szül. 1687-ben; 1730-ban sarkadi bíró.

KÁNTOR-család.

KELEMEN Péter javai most több köznemes-család kezében.

¹⁾ Az Óssyeknél, 33. sz. a.

²⁾ U.-o., 62. sz.

³⁾ Bővebben Nagy Iván, I., 183.

KEREKES Mihályt 1620-ban mint sarkadi nemest említik; Doboztól vett feleséget.

KEZTYÜSÖK, még a város hajdúkorából.

KONCZ Gábor, 1730.

KÓNYA-családra vonatkozólag az íratok kiadását 1805. márc. 14. Ferenc király a váradi káptalannak megparancsolta.¹⁾

MÁRKI István, szül. 1690. — A múlt században is külön kúriával. Számos tagja él. (Szerző családja más.)

MÁRKUS András, 1552-ben Sarkad egyik birtokosa.

NAGY János, 1726.

NÁNDORY; a család egyik tagja a nemesek hadnagya is volt;

OLÁH;

OSVALD;

OSVÁTH;

PECZ, mind a múlt század elejéről.

PRIBÉKEK, a múlt század óta.

SAJTI György, 1730. — Élő család.

SÁROSI István és György, a XVIII. század elejéről.

Utódokkal.

SERESEK.

SZABÓ-család legrégibb és legnevesebb két tagja: Sándor, sarkadi kapitány (szül. 1660.) és György, ugyanott őrmester (szül. 1665.) — A múlt századból még: András és János. — Ha jól tudom, most csak a nőág él.²⁾

SZALONTAI.

SZAPPANOS János és István, 1726.

¹⁾ A városé, 16. sz. esemő.

²⁾ E családból lehet Szabó János is, ki 1638. a sarkadi ref. egyháznak ezüst poharat ajándékozott.

SZÉKELY György, 1732-ben compossessor.

SZOBOSZLAI Péter, XVIII. század.

SZÜCS András 1723., — István 1726. A család egy másik tagja 1687. szenvedett a város ügyéért.

TÓTH-család.

VARASDY Ádám, a múlt századból.

VAS Mihály, 1552. Sarkadon bírt.

VÁROSI Mihály, a múlt századból.

VÉMERY Benedek, 1552.

Ez, kétségkívül, igen hiányos jegyzék három egész századról; de a szövegben elszórva említettekén kívül nem tudtam többet összeszedni. Ha egyikről-másikról könyvecském megjelenése után még kapok adatot, azt köszönettel fogadom s ha lesz rá alkalom, fölhasználom.

Az itt felsoroltak egy része nemességét a múlt században sokszor reklamálta; de alig egy-kettőnek sikerült azt kivívnia, hogy a megye elismerje. Eleintén ők is a város bírása alá voltak vetve és csak a század végfelé tudták felállítani a hadnagy-i széket, mely azután egészen 1848-ig ítelt peres ügyekben. A legtöbb azonban jobbágyi szolgálatokat is teljesített.

Térjünk vissza ezen jobbágyokra.

Helyzetökről csak Mária Terézia úrbéri szabályzata óta vannak biztosabb tudósításaink. Ezt a vármegye 1773. máj. 26. küldte le Sarkadra, elrendelvén a jobbágy telkek összeírását. Eredményül azt nyerték, hogy itt azon évben 94 colonista, s 50 házas és 20 házatlan zsellér találkozott. Ezek birtokában $414\frac{1}{2}$ hektárnyi szántóföld, $693\frac{1}{2}$ „embervágó“ rét és $464\frac{1}{2}$ hektoliterre menő jobbágyhely volt. A marhásrobot $1664\frac{13}{14}$, s ezt kézirobotra áttéve, $4368\frac{15}{19}$ nap. A földesúrnak egész éven át adóz-

tak: esztendőös bérlet fejében 144 frtot, tűzre-való fában $204\frac{3}{5}$ köbmétert, $25\frac{3}{10}$ liter kifőzött vaját, 60 db. kappant, ugyanannyi csirkét és 362 tojást. — A robot megváltását, úgy látszik, korán divatba hozták; legalább ezt a helytartótanács 1796. febr. 25. három évre ismét megengedte nekik. A colonisták számát akkor 189-re, a házas zsellérékét 110-re, a házatlanakét 37-re tették. Az 1796. júl. 8. véghezvitt megváltás 6800 gyalognapszámot tüntetett ki; hanem az eredeti összeg, ideértve az 1568 marhás napszámot is, 7003 napot tett. Már 1801-ben 116-ra rugott a házas zsellérek száma. A jobbágyoknak 1847-ben utoljára eszközölt összeírása szerint volt 283 colonista, 482 házas és 125 házatlan zsellér, a kik úrbérelig $26\frac{3}{8}$ és szerződésileg $65\frac{7}{8}$ sessiót műveltek.

Tartozásuk a jobbágyság legújabb történetében oly fontos évek folyamában:

	1832-ben	1837-ben	1847-ben.
Füstpénz (forintban)	643	729	763
Napválttság („)	239	203	156
Üstvátság („)	202	194	60
Marhásrobot (nap)	4584	4552	4465 ¹⁾
Gyalogrobot („)	8964	9484	3437
Írtás (nap)	212	4	904
Vaj (liter)	74	—	—
Kappan (db.)	177	—	—
Csirke (db.)	177	—	—
Tojás (db.)	1052	—	—
Tűzifavágás (köbméter)	1869	1720	2156
„ vitel („)	603	603	627

¹⁾ És 343 hosszúfuvar-napszám.

	1832-ben	1837-ben	1847-ben
Nád (kéve)	3540	—	—
Egész pénzérték (frt.)	5084	1126	980. ¹⁾

Ezen számok elég érthetően tanúskodnak a mellett, hogy Sarkad jobbágysai ez időben épen nem voltak túlterhelve. A gróf Almásyak földesurasága alatt a lakosság egész kényelemmel működhetett saját javára s az úrbéri viszonyok teljes megszüntetése után is 20 évre hajdani földesura igazi nemeslelkűségével találkozott, mint erről akárki bőven szerezhet adatokat a tagosítás jegyzőkönyveiből.

Az uradalmi életet már az Andrásyak szervezték. Az ő korukból Thót Andrást (1782—1785.) találok megnevezve tiszttartóul; számtartó — utána-e, vagy előtte, nem tudom, Kun Sámuel volt, ki 1824. szept. 25.-én Sarkadon 81 éves korában hunyt el. Azután egyideig a kinstár kezelte az uradalmat; tiszttartó lévén 1797-ben Keresztessy Antal.

A birtok 1799-ben a gróf Almásyak kezébe jutott s Csathó Mihály, az írónak atyja, lett tiszttartó (szül. 1767., mh. 1837.), ki csakhamar nyugalomba lépván, őt 1811-ben Domián Ádám, majd 1816-ban Zay István váltotta föl (szül. 1788., mh. 1864. márc. 19.); 45 évi működés után 1855-ben ő is nyugalomba vonulván, hivatalt Márki János (szül. 1812. aug. 23.) nyerte, ki a gróf Almásyak uradalmában a mostani családfő, gróf Almásy Kálmán s ennek atyja és nagyatyja szolgálatában mint gazdatiszt idáig 45 éves múlttal bír. —

¹⁾ A törzszámokat a régi mértékről az újra való átszámításban mindenütt mellőztem.

Az uradalom személyzete most 1 tisztartóból, 1 kasznárból, 4 ispánból, 1 írnbokból, 1 erdészből s 1 erdészsegédből áll. —

IX.

A város határa, az 1870.-i összeírás szerint, 11670⁷/₇ hektár; ennek mintegy 61¹/₂⁰/₀-a nagybirtok, a hátralevő 38¹/₂⁰/₀ pedig a lakosok közt oszlik meg. Nagyon természetes, hogy azon ³/₅-rész sokkal egységesebb kezelés alatt állván, mint a kisgazdák által művelt többi jószág, biztosabb alapot is szolgáltat, midőn e téres határ miként való felhasználásáról ügykezzünk magunknak tájékozást szerezni. A számok tehát voltaképen az uradalmi birtokot illetik; de nagyjában állanak egész Sarkadra nézve.

Ezek szerint itt túlnyomóan gabona-termelésre irányul a gond, lévén a szántóföldek mennyisége az összes birtoknak 55⁰/₈⁰/₀-a. Másrészt a baromtenyésztés tágasabb legelők kihasítását követelvén, ezek közel 19⁰/₁₀-kal vannak képviselve; s ehhez kellene még kapcsolnunk a 10⁰/₁₀-ot tevő réteket és kerteket is. Az erdőkre 9²/₂, a szőlőkre ³/₅⁰/₀ jut. Könnyű ebből rájönnünk, hogy a fennmaradó 5⁴/₄⁰/₀ terméketlen földek a hasznavehetők 94⁰/₆⁰/₀-ával szemben csaknem elenyészőleg csekélyek.

Hogy ez adatokat kellőképen méltányolhassuk, a mennyire lehet, híjjuk segítségül a múltat.

Századunk elején ¹) a szántóföldek az összes major-

¹) L. Farkas János mérnök „Tabella Geometrico-Urbarialis Op-pidi Sarkad“ című 26 levélből álló kézirata több elszórt tételét. Mind-
ezt azonban kombinálnom kellett s így a közlőt százalékok nem az
utolsóig hitelesek.

ságból mindössze is csak 7%-ot vettek be. De mondjuk azt, hogy az egész tétel költemény, mind a mellett is, hogy mint arányszám teljes hitelű; szaporítsuk meg tehát a majorsági szántóföldeket az ú.-n. úrbéri sessiókkal; ekként is, az egész határ nagyságához viszonyítva, csak 15% szántóföldet kapunk, — épen 40%-kal kevesebbet a mostan művelés alatt állónál. Nagyon világos, hogy az utóbbi éveknek ezen csaknem rohamos növekedése a mezőgazdaság egy másik térbeli tényezőjének rovására történhetett. A rétek és legelők rovására. Látuk, hogy ezek ma is tekintélyes, együtt 29-re rúgó százalékkal jelennek meg a számadásokban; abban az időben terjedelmök valami csekélység híján 60%-ra ment és pedig ebből 32½%-ot majdnem mindig lehetett használni, míg a többit csak száraz években vehették igénybe. Ezek jobbra nádasok voltak, melyeknek mai napság alig van szerepök. ¹⁾ Az, erdők akkori nagysága a mostanihoz viszont úgy állott, mint 16 a 9-hez. De a forradalom előtt végbe ment roppant irtások és rongálások ezt eléggé igazolják. Egyébiránt az erdőket már a hajdúk korában kezdték pusztítani; így az Ungor-irtás nevű helyről a fákat abban az időben vagdalták ki.

A szőlők is, melyek közül legelőbb az ú.-n. kisteleki kertet művelték, alig követeltek akkor 0₁%-nál többet; és ha e részben javulást jelezhetünk, azt főleg 1831-re vihetjük vissza, midőn az uraság a szőlőskerteket nevezetesen kibővítette, beültetésre új térségeket

---

²⁾ Egy öreg földműves beszélt nekem (talán nagyon is megmondta, a mit mondott), hogy az „ő idejében“ ha valaki „valamilyes“ kaszálót említett, olyat értett alatta, melyet ötöd-magával egy hónapig megülhetett.

osztogatván. A többi rész, némely nemesi birtok kivételével, azután sok joggal sorozható a terméketlen, vagy legalább művelésre alkalmatlan földek közé. Erre a megkülönböztetésre szükségem volt, mert maguk a vizek és erek ágai és a csaknem összefüggő mocsárt képező Óssy-Rét egyedül 6°/_o-nyiak.

Az újabban leginkább kedvelt gazdasági növények Sarkadon, a közelebb múlt 20 év átlagát véve alapúl, a következő termést adták:

Búza	egy hektárról ¹⁾	9 ^o / ₄ hektoliter,
árpa	„ „	13 ^o / ₉ „
zab	„ „	15 „
köles	„ „	8 ^o / ₆ „
len	„ „	6 „
hím	„ „	7 ^o / ₉ „
repce	„ „	7 ^o / ₂ „
tengeri	„ „	6 ^o / ₁ „
bor	„ „	16 ^o / ₈ „
takarmány	„	535 kilogramm.

És a 20 évről nyert gabona-árakat az itt talált viszonylagos terméssel összehasonlítva, alapot nyerünk a földérték kiszámításához is; mert e két tized alatt egy hektoliter

búza	6	frt. lévén,	esik egy hektár után	57	frt. 60	kr.
árpa	2	„ 38	kr. „ „ „ „	33	„ 8	„
zab	2	„ 3	„ „ „ „	30	„ 45	„

¹⁾ Egy hektár mintegy 1°/₁₀ kat. hold lévén, egy kat. holdra az itt kitett termésből felénél több (t. i. ⁶/₁₀) esik. Így a búzából egy kat. hold után 5°/₁₀ hektoliter stb.

köles	2	frt.	3	kr.	esik	egy	hektár	után	17	frt.	86	kr.
len	7	"	95	"	"	"	"	"	47	"	70	"
hím	5	"	56	"	"	"	"	"	43	"	91	"
repce	7	"	15	"	"	"	"	"	51	"	48	"
tengeri	6	"	83	"	"	"	"	"	41	"	63	"
bor	7	"	36	"	"	"	"	"	123	"	64	"

Eléggé csinos kamat volna e határban, hol egy hektár java-ára 200 frt. Különösen a szőlők tekintetében mutatkozhatik érték-emelkedés, hol pl. ezelőtt 70 évvel, 1806-ban, 29 vétel közül csak 10 esetben adtak egy szőlőért 100 forintnál — és pedig 100 rajnai forintnál — többet; az emelkedés e tekintetben 1811 óta lett szembeszökőbb. Másfélszázad előtt pedig, 1738-ban, egy szőlő épen 13 vonás forinton és 1 máriáson költ el.¹⁾

A múlt században, 1776—1783. táján 1 hektoliter búza ára 2 frt. 8 kr. volt és pedig csak rajnai értékben; egy hektoliter árpa 79 kr., ugyanannyi köles 27 kr., a kender 28 kr.; volt azonban rá eset, hogy a bor hektoliterjét (1776-ban) 20 frtért is mérték; a rendes ár azonban 1 frt. 80 kr-nál azon időben nem-igen rugott többre. A len árát egy régi számadásban sem találtam följegyezve; de a »Lenes-sziget« helynév mutatja, hogy abból már korábban is ügyekeztek hasznot húzni a sarkadiak.

A mi azon viszonyt illeti, mely ma a termelés legkiválóbb ágai közt fennáll, tájékozást nyújthat a következő összeállítás:

¹⁾ A jelenlegi viszonyokra vonatkozó adatokat Márki János tisztartó összeállításai nyomán közöltem. A szőlő- és ház-eladásokról 1806—1843. az uradalom hív. naplóját használtam. Ez 1738.-i vételről szóló szerződést pedig a város hányt-vetett írásai közt olvastam.

A bevetett földből	Adott a termésből	Ebből a vetőmag
Búza 45 %	40 $\frac{5}{10}$ -ot	7 %
Árpa 17 "	23 "	3 $\frac{5}{10}$ "
Zab 6 "	7 $\frac{7}{10}$ "	18 "
Repce 4 $\frac{5}{10}$ "	4 $\frac{5}{10}$ "	1 "
Len 1 "	0 $\frac{4}{10}$ "	0 $\frac{6}{10}$ "
Tengeri 26 $\frac{5}{10}$ "	23 $\frac{9}{10}$ "	—

Ez adatok tulajdonképen csak 1875-ről szólnak és csak ez évre helyesek; az arány azonban jobbára talán csupán a vetőmag és termés irányában változik, míg a fölhasznált földeket tekintve, nagyjában más évekre is megfelelőnek mutatkozik.

A vetőmag és termés közt gyakran megdöbbenően rossz viszony a jobbára földművelésre támaszkodó lakos-ságot nem-egyszer hozza sanyarú helyzetbe. Kivált az 1863. inséges év által megtanítva, tettek is egy nagyon szerény lépést a gazdák, hogy a fenyegető szükséglet legyőzzék. 1863. dec. 22. megalakították a „sarkadi róm. kath. és helv. hitv. két keresztény-egyház községi takarékmagtárá“-t. Az alapszabályok 1864. okt. 10. nyertek megerősítést. A forgalom 1876. dec. végén :

terményekből	készpénzből
kamat 54 $\frac{1}{2}$ hektoliter	63 frt. 40 $\frac{3}{4}$ kr.
tőke 68 $\frac{1}{2}$ " "	479 " 68 $\frac{1}{2}$ "

Tehát még mindig említésre alig méltó csekélyesség. Ha a sarkadiak jól felfogják érdekeiket, mindent el fog-nak követni, hogy ez intézet virágozzék. ¹⁾

¹⁾ A magtár elnöke a két ker. lelkész; igazgatója most Trajano-vits Ágoston. Van egy gondnoka és egy magtárosa. — Adataim a híva-talos „Számkönyv“-ből valók.

Egész átalánosságban legyen megemlítve, hogy a földművelés tekintetében józanabb elvek kezdenek lábra kapni. Egyik természetes következése ez a tagosításnak. A kurucidőkben a sarkadiak kézzel csépeltek; utóbb a lóval való nyomtatást kapták föl, de nem azon módon, a hogy azt ma gyakorolják. Szántásra fa-ekéket használtak s ez jó is volt oly gyökeres és elült földeknek, melyeket, ha 3—4 évig víz borított, magas csetkáká vert föl. Ha egy-egy ilyen területet feltörtek, azt még meg is kellett ugarolni, ősszel újra felszántani és csak tavasszal vetették el bele a magot. Az aratás, kivált a búzánál, sallóval történt; csak később alkalmazták a kaszát. Részben ez is lehet oka, hogy néha egy hektoliter búza 20—22 hektolitert is adott.

A gépek használata mindnagyobb elterjedésnek kezd örvendeni. Az előbb oly sívár tekintetű rónaság csak rövid 10 év alatt is barátságosabb külsőbe öltözködött s a faszegélyzetek egyre kedveltebbekké válnak. ¹⁾

Egyes növényfaj s a konyhakertészet is lendületnek indult. — Így nagyobb arányú dohánytermelésre már a 30-as években gondolt az uraság; de határozott lépést e téren csak gr. Almásy Kálmán tett, ki 1866-ban 172¹/₂ hektárnak dohánynyal való beültetésére kapott engedélyt; a külföld részére termelt dohányt a nyéki pusztán 61 feles

---

¹⁾ Sem terem, sem munkám iránya nem engedi meg, hogy jószág-, vagy gazdaság-ismertetést írjak. Ez nagyon elvonna egyebek előadásától. Csak akkor tenném azt, ha a gazdaság történetéből adataim volnának; de nincsenek s így az *ily feladatú* könyvben egyedül indokolható összehasonlítást a múlt és jelenkorbeli viszonyok közt meg nem tehetem. Ekként igazi rohamossággal kell átesnem az egész tárgyaláson; bár épen a földművelés mostani állapotára nézve van legtöbb adatom.

kertész kezeli. 1) — A dinnye- és a foghagyma-termelés régebben a mainál jövedelmezőbb volt. Dohányt, foghagymát az elüljáróság egyik-másik nagyobb tisztviselőnek már a múlt században sokszor vett „discretioba.“

A konyhanövények sokféleségét a velök bőven el látott heti vásárok szemügyrevétele legjobban bizonyítaná.

A gyümölcsöskertek ritka ház mellől hiányzanak. Legrégibb, legterjedelmesebb és legjövedelmezőbb az ú.-n. Farkas-kert a Fekete-Körös mellett, a Várkert, magában a városban s a város kertje (gyümölcsfaiskolával). Az első kivált almafákat tartalmaz s a tulajdonosnak jó időben csupán lehullott almák után is hajt 1000—1500 frtnyi évi hasznot. A gyümölcsfajítás régi gyakorlat s a múlt század elején is látjuk virágozni. 2) A régi sánchelyek eleintén megannyi gyümölcsösesek voltak; most szántó-földek. —

Az *állattenyésztés* figyelemreméltó; annálinkább, mert a szarvasmarháknál egészen külön faj alakulását láthatjuk.

1870-ről szóló statisztikai kimutatás szerint volt Sarkadon:

1) *Ló:*

csördör . .	26
kanca . .	968
herélt . .	948
csikó . .	398
összesen . .	2340.

1) 1783-ban egy esomó dohány 4 váltókrajeár volt.

2) 1741. jan. 31-i tanúvallatás. — Az Össyeknél, 195. sz. a.

2) *Szarvasmarha* :

	Magyar-faj	Svájci-faj
bika . . .	55 . . .	2
tehén . . .	740 . . .	23
ökör . . .	380 . . .	—
borjú . . .	802 . . .	31
bivaly . . .	4 . . .	—
összesen .	1981 . . .	56
	2037.	

3) *Fuh* :

nemesített . . .	4562
közönséges . . .	648
összesen . . .	5210.

4) *Sertés* : 43995) *Kecske* : 36.6) *Őszvér* : 4, számár 5.7) *Méhkas* : 113.

Számok alá szedtem ez adatokat, hogy azokra hívatkozva tehessek némely megjegyzést.

1) A lovak (magyar, mokányfajbeliek) igába valók. Az ötvenes években s hogy évszámot említsek: 1856-ban itt 77 darabból álló ménese volt gr. Almásynak. Ezt azonban 1863-ban az árvizek miatt Kétegyházára vitette át. — Hogy hajdan, midőn a város hajdúfészek vala, a lóra különös gondnak kellett fordulnia, könnyű elképzelni. Sarkadon lovas katonaság is tanyázott, amint ezt gyaníttatja Challay Lászlónak 1585.-i végrendelete, melyben Sarkadon levő lovát szolgájának hagyja, — Rákóczi György pedig nyíltan is hívatkozik rá, 1644.-i oklevelében. — A Peckes-várban továbbá 1872-ben egy lovával együtt eltemetett emberre akadtak¹⁾ s azokat,

¹⁾ Körülbelül 1 méterre a föld alatt. Az ember a ló előtt feküdt. Sarkad története.

kik a pekesi leletekben ősrégi tárgyakat keresnek, ez a körülmény méltán gondolkozóba ejtheti, mert viszont Sarkad lótenyésztésének egy *ősrégi* példáját kellene ama csontvázban tekinteniök. Ily föltevés azonban teljesen el-
lenkezik a történet következetességével.

2) Szarvasmarhatenyésztése miatt Sarkad ezentúl minden földrajzi munkában helyet foglalhat, a minthogy Fényes Elek már 1839-ben is méltónak találta azt föl-
említeni. Legkiválóbb e téren azon gulya, melyet gr. Almásy Ignác a század elején (1805—1810. táján) sarkadi nevelésű bikákból és tehenekből állított össze. E törzsgulyából a negyedfő szép állat az ú.n. cifra-, a többi a tőke-gulyába jut, míg a kevésbé alkalmasak eladás útján kivált a környék marháinak nemesülését mozdítják elő. „Ma már — írja egy ismertető¹⁾ — a testkifejlés oly szép a gulyában, hogy a cifragulya mintegy felét teszi az összes tenyésztésanyag létszámának; eleinte alig egy negyedét tette, utóbb harmadát, míg ma, dacára a szigorú bírálatnak, felét.“ A szaporításra tényleg szolgáló törzs átlag 200 darabból áll. — „Szaporulat bikákban nagyobb, mint üszőkben, majdnem 10°/_u-kal.“ E nemben a legszebb állat idáig a Páva (már nem él) s a Kapitány volt. — Az ország gazdáinak figyelme mind-nagyobb mértékben kezd Sarkad szép marháira irányulni. S ez a szorgalmas állattenyésztés történelmi csöndes, de biztos fejlődésének legjobb dicsérete! —

Mellette egyenes (bronc?) kard és kengyelvas, erősen megrozsdásodva. (Bővebben leírtam a „Nagyvárad“-ban, 1872., 190. sz.)

¹⁾ Noszlopy Emil a Földművelési Érdekeink 1875. évi 89. és 90. számaiban. Ezen bő és alapos közleményre kell utasítanom az érdeklődő olvasót.

Az első gazdákat bizonyosan más culturalis célok vezették. Akkor nem a fajképzés, hanem a földművelés és a tejjgazdaság valamivel prózaibb indokai győzhetnek. Már a XVII. századról halljuk, hogy a sarkadi lakosok „még tehénfejni is alig mehettek ki a török miatt.¹⁾ Az „Ökörörvény“, „Bikasziget“ stb. régi keletű elnevezések.

Egy századdal azelőtt féligmeddig még szegény embernek tartották azt, kinek csak két fias tehene volt. Akárhány gazda akadt, kinek 20 borja legelt a mezőn; s akkor a veres-borjú-csorda többre ment, mint most a város egész gulyája; legalább azt mondja Nagy András uram.

Nagyobb arányú tejjgazdaságot magyar tehénfajokkal (mintegy 100 darabbal) 1830—1840 táján kísérlett meg az uradalom, de az egyedek minden gondozás mellett is évről-évre roszabbodván, azzal csakhamar fölhagyott.

3) A juhokra nézve egyszerűen annyit akarok némi jellemzésül ide írni, hogy az uradalom juhtenyésztését illetőleg az 1856.-i állományt az ideivel összehasonlítva, az eredmény

	Szaporulat	Fogyás
számos kosban	75%	—
„ ürűben	—	43% ₀
„ anyában	—	5 „
„ juhban	100 „	—
tokjuhban:		
kos	48 „	—
ürű	49 „	—
jerke	45 „	—
idei kosban	—	100 „
„ jerkében	—	100 „
Átlag	—	15 „

¹⁾ 1721. júl. 18.-i tanúvallatás. — A városé.

E csökkenésnek részben az időjárás, részben az inkább a földművelésre irányuló gond lehet oka. Némely évben e -15% fogy, sőt el is tűnik, úgy hogy e fölvétel csakis a szorosán jelzett két évre érthető; de a juh-tenyésztés, legalább mennyiségileg, bizonyosan nem fejlődött.

4) Az eddig jobbára háziszükségletekre növelt sertéseket csak mostanában kezdik eladásra tenyészteni. Már 1698. szept. 11. bepanaszolt Szabó Sándor Biharvármegye közgyűlése előtt több sarkadi lakost, hogy a város erdején makkoltatnak, pedig nincs hozzá joguk¹⁾; a múlt században, midőn, úgy látszik, a szalontai fajta vörös sertéseket is nagyon kedvelték, még mindig sok hasznót látott a város a makkoltatásból, melyet az általa bérelt erdőkben gyakorolt. — Századunkban főleg az uradalomé az állattenyésztés ez ága emelésének érdeme, amennyiben húsz év előtt való sertésállományát megháromszorozta.

5) Kecskéket csak szegényebb családok tartanak. Ez inkább hegyes vidékeken fejlődő állatok itt is elég jól élnek.

6) Öszvéreket és szamarakat egyedül juhnyájokban alkalmaznak; teherhordásra stb. nem szolgálnak.

7) A méhészet a rétek eltűntével hanyatlott. 1698-ban Szabó Sándor, említett tiltakozása alkalmával, az erdőkben űzött méhészet ellen is kikelt; a kurucvilág után 1—2 évre annyi méz lett, hogy a város kivételesen, azt megtízedelte; 1783-ban egy liter mézet 28 krajcárért vesztegettek s egy méhkast 6 krajcárért lehetett kapni. Szó-

¹⁾ Biharvármegye jegyzőkönyve. — I. kötet, 933. sz., 399. l.

val, itt megint oly változással állunk szemben, melyet csak a természeti viszonyok történetének ösmerete mellett érthetünk meg. Egyébként Sarkad a legtöbb évben még mindig alkalmas határral bír a méhtenyésztésre.

X.

Ipar és kereskedelem a mi alföldi községeinknél nem oly édes testvérei a gazdaságnak, hogy róluk azzal egy lapon szólhatnánk. S a közlekedés érdekei is nagyon el voltak idáig hanyagolva. Pedig akár A-nál, akár B-nél vagy épen C-nél kezdjük a dolgot, azok egymással eredetileg oly szorosan összefüggnek, hogy csodáljuk, miként nem jöhettek az emberek már eleve azon gondolatra, miszerént sem az egyik, sem a másik nem virágozhatik igazán, ha valamelyik a négy közül senyved; főleg oly helyen, mint Sarkad, hol eddig egyébként is — használjuk ezt a szót — *háziérdekék* forogtak fenn. Mikor a kereskedelem mindössze is néhány szatócsboltra, az ipar egy-két kaptafára, a gazdaság a napi költségek fedezésére s a közlekedés feneketlenül sáros útakra szorúl, a fejlődésnek vége; egyrészt, mert hiányoznak a belterjes élet előfeltételei s másrészt, mert idegen érdekek nem lelnek táplálékot.

De nem a mostani Sarkad képe ez.

Javult a helyzet; de nem sokat javult.

Az ügyek még nem-igen haladnak; de már nem-épen csoszognak. A régi, a megszokott, a kényelmes, de oly dicstelen összevisszaságból végre-valahára e részben

is kezd kibontakozni Sarkad; lassan, lépésről lépésre, mint minden földművelő alföldi város; de következetesen.

Vegyük csak az ipart.

Az 1870.-i összeírás szerint volt Sarkadon:

74 csizmadia és cipő-ké-	6 bodnár;
szító;	1 bádogos;
30 kovács;	1 rézmíves;
13 lakatos;	1 órás;
3 gépész;	1 esztergályos;
18 kerékgyártó;	8 varrónő;
19 asztalos;	3 üveges;
5 ács;	1 szappanos;
14 szűcs;	1 rokkás;
7 tímár;	4 kőmíves;
9 molnár;	9 tégl-, cserép- és vályog-
15 kalapos;	vető;
13 szabó;	3 kötélverő;
3 takács;	1 pálinkafőző;
2 szíjgyártó;	1 ecetfőző.

Összesen tehát 266 iparos (a lakosságnak mintegy $\frac{3}{10}$ -a.)

Látjuk, hogy még most is csak a legmindennapibb iparágak; de egyesek csinos összeggel vannak képviselve; hanem a mi a finomabb munkákat illeti, még igen sok a kívánni való. Mint ügyesebb iparosokat említették előttem a kerékgyártók közül Tóth Istvánt, Maár Gyulát és Vince Ferencet; az asztalosok sorából Mike Ferencet, de különösen Bosky Sándort; továbbá Kása Mihály lakatost, Mészáros Károly kovácsmestert, Strusch György gépészt; Keztyús János, továbbá Kiss András ácsmestert, Muzs-

lay Antal takácsot, Zakar József szabót, Havrán József kötélverőt és Köller Károly cipő-készítőt. Hadd legyenek tehát polgártársaik szíves emlékezetében. Megérdemli azt a becsületes munka.

Egyes iparágakat hajdanában mint karoltak föl, csak hozzávetőleg mondhatom meg. Nevezetesen némi támaszpontot találok Challay-László 1585.-i végrendeletében, mely ugyan nagyobb úrra vall, de ha másra nem, egy sarkadi úri házban 300 év előtt használt iparcik-kekre enged következtetnünk. A különben is jó magyarságu végrendelet így hangzik:

„Én Challay László, ki istennek kegyelmességéből testembe beteg vagyok, de elmémbe jól és eszemen vagyok. lelkemet és testemet ajánlom én-istenemnek, teremtőmnnek és megváltómnak kezében. Továbbá teszek ilyen testamentumot azokról, a melyekkel engem isten meglátogatott. Vagyon két ezüst *selleg*, símák; két ezüst olasz *pohárok*, három ezüst *kalán*, egy ezüst *villa*. Vagyon ismét Mársia Ferencnek egy ezüst *selleg*, egy ezüst kis *kannával* zálogban 18 frtért; kész pénzem 4 forint, 4ed-fél pénz; egy fehér *felső ruha*. háttal bélelt; egy vörös skárlát. mállal bélelt *suba*; tíz sing feje *karasia*, egy recés aranyos *keszkenő*; egy sima recés aranyos más kendő-keszkenő; egy kamuka *abrosz*; másik is kamuka-abrosz, harmadik is egy sáhos abrosz, egy fejéres kendő-keszkenő; egy kised recés kendő-keszkenő, egy *paraszt kendő keszkenő*, egy gyolcs *imeg* (ing), egy feje *szőnyeg*, egy viselt fejelhet (fejelés-csizma?) ismét egy, ismét 3; egyveleg, de vékony két lepedő vászon-abrosz, a falon két szőnyeg, hitvány; az asztalon egy szőnyeg, két *szörkárpit*, egy öreg krakkai kárpit a falon, öt *láda*

és egy *szekrétény*, azonkívül 1 új öreg láda, kiben az leány-
nak, Bánffi Pál leányának anyjának, az árvák a mit én-
nékem kezembe adtak, ruhái vannak; vagyon ismét 3
derékalja, 8 *vánkosa*, ismét ott benn egy tonnában egy
vas *lánca*, egy *réz-mozsara*; az ház héjján (padlásán) vas
nyársai, vas *rostélya*, azonkívül az enyémeek, kiket az
registrum szerint az árvának adjanak meg, mindeneket
a mi az övé. Item, vagyon három *pince-palack-tok*; kibe
vagyon palack, kibe nincs; egy hosszú olasz *puska*, két
lovam, négy *nyereg*, három *fék* és egy *lókötőfék*. To-
vábbá az több jószágaim közt a minemű jószágot én bír-
tam, kiholtom után vajda urunkra ő nagyságára szállandó,
azaz Sarkad-Eőssy, vagy Leel-Őssynek is hívják. Melyet
ennekelőtte én az (váradi) káptalanba fateáltam volt a
(váradi) sz. Egyed-egyházában levő páterimnek, most is
azon jószágomat generaliter ő kegyelmőknek mind fejen-
ként propter poenitentiam. A mi több jószágaim pedig
nekem vagynak, azok az én atyámfiait illetik és övék le-
gyen; a mi az testamentom-tételét nézi, miérthogy én
nagy sok költséggel és fáradsággal pörlettem meg
Király Györgytől, Maróty Pétertől, Pisky Jánostól és
Chefi Balázsnétól, annak felette adtam 11 forintot nekik;
annak felette én építtettem meg derékképen; csak az
fala volt fenn; mindezeket meggondolván, így hagyom,
hogy jámborok becsüljék meg és a mire becsülik, 11 fo-
rinttal és az épülettel, a kit rajta építtettem, hogy az én
atyámfiak az árát leteszik, legyen övék; ha pedig nem
akarják letenni, hagyom az pátereknek pro poenitentia.
A mi az *fejér ruhákat* nézi, csak az vásznakat kétfelé
hagyom, felét az én atyámfiainak, felét az pátereknek;
gyolcsruhákat pedig hagyom Olasz Antalnak; de az én

szolgálómnak Katának adjon egy *lepedőt* belőle. Rákóczy Jánosnak vagyok adós 4 frttal ötven pénzzel, avagy kisebbel, -- ő tudja, mennyi; azért az kalánomból és zálogomból elégíttessék meg. Az egyik fejér *lábás pohár* és az olasz *csatornás poharat* páter Arátor Istvánnak hagyom; ¹⁾ még vagyon egy fejér lábás selleg és egy csatornás pohár; azokat adják el és a mi az én temettetésből megmarad, osszák az szegényeknek; az ezüst villát hagyom Chopregi Gáspár deáknak. Az megírt ruháimat és szőnyegeimet adják el és elégíttessék meg szolgálóimat és szolgálómat belőle; a többit azonkívül, a ki megmarad benne, osszák a sz. egyházbeli szegényeknek. Valami ház-közportékáim vagy szerszámjaim vagynak, akármi névvel neveztesse nek, mindeneket hagyok kétfelé; felét Arator István uramnak, felét Olasz Antalnak; az mely lovam Sarkadon vagyon, azt az inasomnak, Ádámnak hagyom fékestül és nyergivel, az kinek kengyele nincsen; Constantinápolyból mely féket hoztam vala, az vereset, hagyom Chiepregi (Csepregi) Gáspár uramnak; Péternek szolgálómnak az két lovat hagyom fékestül, nyergestül, az kit Constantinápolyból hoztam vala. A mennyi disznaim jószágaimba vagynak, azok az szegényeknek alamizsnáért; az juhaimat páter Istvánnak hagyom; vetésimnek felét, mely 12 hold búza, hagyom páter István uramnak, mivelhogy együtt vetettük volna; mi lábás barmom, teheneim vagynak, miérthogy most

---

¹⁾ Arator vagyis inkább Szántó István híres jezsuita-író. 1541-ben született Győrme gyében; meghalt 1612-ben Olmüben. Báthory István lengyel királynak kedves embere volt. Katekizmusa és ó-szövetségi szentírása akkor kedvelt könyv. E végrendeletben érdekes adalékot kaptunk az ő lem-igen ismert életéhez.

szerzém vala őket, felét hagyom páter István úrnak, felét adják el és az árát osszák az én szegény jobbágyaim kezébe; a mely tíz ökreim vagynak, kik egy ifjúval az anyja gonosz életbe élvén, reám maradtak vala. azért én is azt hagyom Chéfi Ferennek, hogy az árvának mind ekéstül megadja, — én is meg akartam neki adni. Actum feria 4-ta post festum Nativitatis Christi Dni mostri. Varadini. Anno Domini 1585. Testamentomosimnak hagyom ő kegyelmeket Chepregi Gáspárt és Olasz Antalt.“¹⁾

A város ipartörténetének egyik legérdekesebb emléke kétségkívül a *fazekasság* volna, mely — a legrégebbről tekintve — nemcsak hanyatlott, hanem meg is semmisült. Nem mondom, hogy az őskorba tegyük azon agyagművek készítettése idejét; ha csak néhány száz évesek is, igen figyelemreméltó példányok; de az őstörténelmi congressuson mindenesetre mint a történelem előtti időkből való tárgyak szerepeltek.

És ott, hol e kitűnő minőségű cserépek készültek, a fazekasságra nem vállalkozik ember; pedig az agyagban nem lehet hiba; — az a sok cserépdarab, melyet közönyösen dob félre útjából a szántóvető, ha a Peckesen és máshol ekéje elé kerül, élénken bizonyítja ezt; csak a keveréshez kellene jobban érteni s nem gondolni azt, hogy a fazekassághoz nem szükséges, csak három

---

¹⁾ Bár az okirat Váradon kelt, annyi vonatkozással van Sarkadra, hogy egy nagyobb úri háztartás képét az azonkorbeli Sarkadra nézve is némi biztossággal megalkothatjuk. — Átírta Báthory István fejedelem, 1586. jún. 11. — Meg van az Óssyeknél (33. sz. oklevél). A későbbi sarkadi ügyekben is történik rá hivatkozás s ez, gondolom, indokolja hogy e különben is szép nyelvű magyar okiratot szó szerént való szövegében közöltem.

tényező: a sár, melyet gyúrni lehessen; az egyik ember, a ki azt a sarat olyan a milyen ibrikké alakítsa — s a másik ember, a ki azt az ibriket megvegye. Az nálunk a baj, hogy mindent ezen *másik* ember szempontjából fognak föl!

A maitól egészen elűtő alakban nyilatkozott Sarkad malomipara is. Most két gőzmalom és a nehézkes, de nem-épen rosz munkájú szárazmalmok fedezik a szükségletet, — míg azelőtt a vízimalmok voltak kelendők. Sarkad 1801-i térképen ezekből 9-et látok feltüntetve; 1 a Körösön, a többi a mellékvizeken, főleg az ú-n. fokokon, míg jelenleg az egész határban sincs. Így hat a természet az ipar *alakjának* meghatározására is. Ma — ha gőzmalomok nem volnának — és nem periodikus munkáról volna szó, bizonyosan inkább szélmalomok építésére vállalkoznának a sarkadiak, mint hogy néhány kilométerre, a Körös vízéhez kifáradjanak, melyre (mellesleg mondva) nem is engednék meg az építkezést. És tennék ezt, mert most sokkal nyíltabb a vidék, az erdők kipusztulása folytán sokkal szabályosabb a széljárat — és távolabb esik a folyóvíz, mely az előnyt a másik módnak biztosítaná. Az emberektől indul ki minden kezdeményezés; de az emberek a helybeli körülményektől függenek.

A malomipar virágzásának legrégebb emléke Sarkadon az az 1—1 csolnak liszt, melyet, mint hallottam, a Peckesen és a várkertben találtak. Ha meggondoljuk, mily kimondhatatlanul járhatatlanok lehettek azon időben az utak, el kell fogadnunk, hogy ez az elég jól őrlött liszt csakugyan sarkadi örlet. Egyébként is, e századnál jóval régiebbek e határnevek: Malomzug, Malomfok, Malom, Kis- és Nagy-malomfok, Kis- és Nagy-malomköves.

Sajnálom, hogy a liszt áráiról nem közölhetek adatokat; legkorábban, 1783-ban egy hektoliter vámbúzáért 1 fjt 80 krajcárt adtak. Maguknak a malmoknak is aránylag elegendő áruk lehetett; a Gyepesen két kerékre járó (bizonyosan alúlcsapó volt) 1794-ben 1500 rénes forintra becsülték.¹⁾

Most néhány száraz- és két gőzmalom dolgozik. Ez utóbbiak egyike, beépített gépezettel, a Bleyereké; a másik — cséplőgép alkalmazásával, az Óssyeké. Amazt 1862-ben állította föl Bleyer Jakab; három kőre jár, magyar gyártmányú kazánal dolgozik s négy féle osztályzatban öröl évenként mintegy 10,000 egyénnek 20,000 hektoliter gabonát. A tulajdonos idáig négy ízben tett malmán tökéletes javításokat.

Céhbe, tudtommal, egyesegyedül az iparosok sorában egyébként is legtekintélyesebb számú, csizmadiák állottak össze, számra nézve 13-an. De elég későn, t.-i. csak 1812-ben; s akkor sem önállóan, hanem mint a békés-gyulai csizmadia-céh fiókja. Érdekesnek tartom az ez által számára 1812. márc. 18. kiadott s az 1874. nov. 1. történt átalakulásig nagyjában érvényes szabályzatokat kivonatban ideírni: ²⁾

1) Vasárnap és ünnepen minden céhbeli mester és cseléd templomba menjen; igazolatlan elmaradást két frttal büntetnek.

¹⁾ Ez évben ismét tervbe vették egy vizimalom építését; egy kőre járó talán lehetne szerkeszteni.

²⁾ A céh ládája most, lepecsételve, Sarkad városházában hever. — Hallomás szerint semmi régibb és érdekes irat nem lévén benne, átnézésével nem vesződtem.

2) A csizmadia-legény hetenkint 32 pénzt kap; a mesterlegény sem vásár, sem ünnep, sem országgyűlés idején el nem hagyhatja mesterét, hacsak 2 héttel előbb fel nem mondott.

3) Az inasok, kik a céh előtt szegődnek, 3 évet ki-töltvén, 2 frtot tesznek a ládába s 1 év múlva fölsza-badulván, ismét 2 frtot fizessenek; a felszabadító levél ára 1 tallér.

4) A tudva szökött inast fogadó mester 4 frt. bün-tetést fizet s visszaküldeni, ha pedig nem menne, elbo-csátani tartozik.

5) A kontár helyen tanuló inasokat csak a céhmester tudtával lehet megfogadni. — 2 inasnál többet egy mester sem tarthat.

6) Ki más legényét elcsalogatja, 4 frtot, a legény maga 2 frtot fizet; a mely legény mesterét gyalázza, mindaddig, míg magát nem igazolja, munkát ne kapjon.

7) Ha a legény céhgyűlést akar tartatni, 50 pénzt fizet.

8) A céhmestert évenként farsang első vasárnapján választják (atya- és bejáró mesterek). 2 esztendőnél to-vább senki sem tartozik hivatalnokoskodni.

9) A céhmester céhet hirdethet, táblát jártathat, minden kántornapon gyűlést tarthat, mikor minden mes-ter 25 pénzt tesz a ládába; igazolatlan elmaradásnak 50 pénz, a gyűlésen egymás gyalázásának 1 frt., a ká-romkodásnak ugyanannyi a büntetése.

10) Cégéres bünt tevő mestert a földes úr tudtával a céhből, maga igazolásáig, kitiltanak.

11) A céhmester által jelzett fémetésen a legények is megjelennek; a halottat azok viszik, kiket erre a

céhmester kijelöl; szegény mestert a céh saját költségén takarított el s ennek árában szerszámait lefoglalhatja, vagy kárpótlást követelhet a családtól.

12) Súlyos betegnél 2 mester 1 frt büntetés terhe alatt gondosan őrködjék.

13) A kik ezen cikkeket elfogadják, mesterségüket űzhetik.

14) Rosz munkáért, amennyiben ezt a céh maga elmulasztaná, a földesúr vagy a vármegye büntethesse a mestert.

15) A céh keblében el nem intézhető perek a földesúr főtisztje elé kerülnek; a gyanús, nem-tanult, a városi költségeket nem viselő bújdosó mestereket a földesúr a városból kitilthatja.

Minthogy az iparcikkekről úgy sem szólnak adataim, legalább némely részök 100 év előtt való árát írom ide; a ki akar, könnyen tehet az után összehasonlítást.

E szerint 1783-ban Sarkadon 1 pár csizma 2 frt, 1 kilogramm vas 10 kr., 1 szőrtarisznya 18 kr., 1 kantár gyepelőstül 1 frt. 20 kr., 1 kender-kötőfék 6 kr., 1 vasas veder 10 kr., 1 rúd-vas 1 frt., 1 méhkas 6 kr., 1 akós hordó 1 frt. 12 kr. volt stb.

A lakosok közt egyes borona-készítők, kosárfonók, seprő-csinálók, szekér- és méhkasfonók, nádkötők, faragók és hasonló kézimunkások akadnak. Találkozik sok jó házépítő, kútmester stb. is. Mindezt hivatásszerűen kevesen űzik; de a mezei munkák elvégezte után sokan ügyekeznek az által pénzt teremteni. A mi a háztartáshoz szükséges, azt a takarékos gazda sokszor jóformán egymaga állítja elő; ideértve még oly összetettebb szerkezetek elkészítését is, minő pl. egy ekéé. A

népben tehát semmiesetre sem hiányzik a fogékonyság a téli estéken át különben is nagyon kívánatos kézimunkák iránt s a férfiak valószínűleg nemsokára ép oly következetesen karolnak föl egy vagy más ágat, mint a mennyire feleségeik, leányaik ügyekeznek maguk erejéből kiállítani a konyha- stb. eszközöket. Sarkadi asszonyoktól különösen csinos takácsmunkákat láttam s ezeknek az a fő érdemök, hogy a földbevetett kendermag gondozásától kezdve föl a szövőszékig minden az ő szorgalmuk eredménye.

A gyáripar terén kevés mozzanatot jelezhetek. A pálinka- és ecetfőzésre szorítkozik az egész. Nagyobb szabású vállalat csak 1836-ban létesült, midőn gr. Almásy répacukorgyárat állított Gráner Károly, — talán ugyanannak igazgatása alatt, ki 1838-ban hazánkban az első pezsgőgyár alapját mevetette. Azonban a sarkadi talajban a répa oly vizenyős volt, hogy belőle csak 4% közönséges cukrot készíthettek. Megpróbálkoztak a süveg-cukorral is, de felső vége mindnek sárgás lévén, többnyire sárgacukor gyanánt kellett eladniok. Ekként a vállalkozás itt nem sikerülvén, a gyárat gr. Almásy Alajos 1838-ban Gyula-Váriba, majd Kétegyházára vitette át, hol az 1848-ban megszűnt. — Épen úgy füstbement egy selyemgombolyító, vagy inkább selyembogár-tenyésztő-ház terve is. Ez talán a múlt század végén fogamzott meg a sarkadiak fejében; eredményt azonban sohasem tudtak fölmutatni. Már 1815-ből fennmaradt az a szerződés, melynek értelmében a város a maga selyembogaras házát 40 frtéért eladta. Újabban ismét alapítottak epreskertet s általában a lakosság legkedvesebb ültetvényei közé tartozik az eperfa, mely alig hiányzik egy sarkadi ud-

varról is; mindazáltal e csekély költség mellett oly csinos jövedelemmel biztató egyszerű iparral senki sem gondol. Nem veszi be a népség természete, hogy megszokott foglalkozásain kívül álló iparra és ez által kereskedésre szokják.

Világos, hogy ott, a hol rendezettebb életviszonyokban laknak együtt az emberek, a kereskedésnek valamelyes tanyával mindenesetre kellett bírnia. De csakis 1687-ből találom írva egy névtelen *kalmárasszonyról*, hogy a sarkadi templom kirablása alkalmával a város II. Ferdinánd-féle kiváltságos levelét megmentette és Kis-Marjai prédikátornak adta át.

Rendezettebb boltot azonban csak a múlt század vége felé nyitott valamely „görög“, a mostani Csausztelken. — Azután, e század elején, jódarabig egymagában állott a „Farkas-zsidó“-é, az „Egyenes“ vendéglő mellett ma is járó „Szárasmalom“ helyén. — A most virágzóak közül legrégibb a Bleyer Jakabé, mely 1844 óta főleg pamutkelméket és dohányt árul, évenként mintegy 15—20,000 frtnyi forgalommal. Ez a forgalom az 1848.-i és 1866.-i háború idejében érte el fénykorát. Beck Benjamin 1863-ban, Zakar Ferenc 1864-ben vetették meg boltjuk alapját. Az első főleg vas-, só- és pamutárúkat, kisebb mértékben puskaport is hoz közhasználatba s évenként körülbelül 20,000 frtot forgat; emez főleg boros-sebesi gyártmányú vasat s e mellett fűszert ad el. — Említésre méltó még Rakovitz Tamás és Greif József boltja is. Egészben véve a kereskedés ügye (1870.) 39 egyén kezébe van letéve; s ha ideszámítjuk is a 12 kocsmárost és vendéglőst, valamint a 19 házalót, ez összeget együttvéve még mindig csak 70-re szaporíthatjuk. El kell is-

mernünk, hogy, mint országszerte, itt is az izraeliták mertek először nagyobb vállalatokba fogni.

Sarkad, mezővárosi rangjának megfelelőleg, legalább is kétszáz éves piaccal bír az apróbb árúcikkek lerakására. Már 1728. nov. 30. úgy vall a 80 éves Kölös János, hogy az ő idejében élő „Leel-Őssy famíliának nagy-, avagy öregatyjok, Leel-Őssy Gáspár, a régi Sarkad városa helyén a *piacon* lakott“.¹⁾ Most hetenkint egyszer, csütörtökön tartanak hetivásárt a r. kath. és izraelita templom előtt levő keskeny téren.²⁾ Az országos vásár keletkezésének idejét még ennyire sem tudom meghatározni. Annyi áll, hogy az e századbeli vásárjegyzékekben mindenütt ott találok.

A század elején a vásárok igen rövid ideig tartottak; a kereskedő reggel jött s este már bepakolta portékáját; vevők csak itt-ott szállingóztak. Most aránylag elég népesek a sokadalmak, melyekre négy nap van kitűzve, ú. m. : Szent-György, Úrnap, Mindszent, Karácsony; vásártérül azon 10⁷ hektárnyi mező szolgál, mely a Gyulára vezető úttól balra a Kis-Körös hídja mellett fekszik.

Az itt futólag érintett ipar-, gazdaság- és kereskedelembeli viszonyokat nemkevésbé fogja élénkíteni a „sarkadvidéki takarékpénztár-egylet“, melynek alapszabályait³⁾ a minisztérium 1872. dec. 18. erősítette meg. Az alaptőke 1000 db. 50 frtos részvény kibocsátása által

¹⁾ Őssyeknél. — 97. sz. — ²⁾ A múlt század végén a mostani takarékpénztár helyén volt a piac, mely mindössze is egy-két kofaszalzból állott.

³⁾ Nyomtatásban Gyulán, 1873. jelentek meg. — 8 r., 16 lap.

összehozott 50000 frtból áll s 50 évre szóló kötelezettséggel jött létre. Az üzlet 3. évében (1876. dec. 31. lezárt számadás szerint) a forgalom 161,186 frt. 53 kr.-ra rugott s 1300 frt. összes osztalékot eredményezett. A bevételek fő tételei:

Maradt 1875-ről	41 frt. 54 kr.	
Betételek	23333	" — "
Visszafizetett váltók	131546	" 70 "
Váltókamatok	4395	" 71 "
Nyomtatvány-díjak	730	" 28 "
Kezelési díjak	190	" 26 "
Átíratási díjak	12	" 50 "
Késedelmi kamatok	201	" 54 "
Alaptőkében	735	" — "

Ezek szerint a fiatal társulat elég jól kezd működni, mind a mellett is, hogy a környék bőven el van látva takarékpénztárakkal. A könnyű hitel hatni fog e város emelkedésére. ¹⁾

A hol csak néhány évtized előtt is oly szánalmas képet mutatott a kereskedés, a hol a fogyasztás — mondhatni — minden ízében csak a város saját szükségleteinek fedezésére szorítkozott, ott a közlekedés mindenesetre el volt hanyagolva. Ki gondol arra most, midőn a robogó vasút ablakaiból kinézve, jobbról-balról látja a sarkadi téres határon szépen sorjába rakott keresztteket, vontatókat, — ki gondol akkor arra, hogy ez a föld egy jó századdal ezelőtt is merő mocsár volt, melyet nem a gőzös, hanem a szegény lakosnak egyetlen fa törzsökéből kivágott csolnakja hasított keresztül — s hogy ez a csolnak volt a vidék leghasználatosabb közlekedő eszköze.

¹⁾ Az intézet elnöke Püspöky Alajos, könyvvezetője Trajánovits Ágoston, pénztárnoka Gorove István.

Sarkadon akkor több a csolnak, mint a kocsi. Leginkább tölgy-, szil- és főleg kőrifából készítették; a melyeket már igen jónak tartottak, az elbírt 15—16 hektoliter búzát és egy embert. Egyébiránt a ki ösmeri az e vidéken még ma is divatozó e féle lélekvesztőket, bizony, szánni fogja azt a kort, mely ily kezdetleges hajóval beérte. Nemcsak a víz hátán alkalmazták azt: az ősz, vagy a tavasz dús csapadékai által feláztatott talajban is vontattak abban gabonát s egyebet — a mint az útcán való csolnakázásnak e furesza nemét ma is megbámulhatja akárki, ha Sarkadra, vagy a szomszédos Békésre életében először vetődött. Egy régi gyakorlatnak utolsó két tanyája Sarkad és Békés; legalább én nem emlékszem, hogy az ilyetén csolnakázás hazánk bármely más vidékén szokásos volna.

A helynevek tanúskodását a hajózás gyakorlatának régiségére nézve már előbb is jeleztem; itt elég azt emlékezetbe hoznom, azon adatokkal egyetemben, melyeket ugyanerről könyvem más lapjain bizonyos történeti eseményekkel kapcsolatban talál az olvasó.

Hogy még egy századdal, 1776-ban is, mily élénkség uralkodott itt a csolnakok használatában, mutatja, hogy a jelzett időben Sarkad városa bérelt földeiről 176 hajónak való fát adott el¹⁾, — már pedig a sarkadi embernek elég egy szál fa, hogy hajót vájjon belőle. S ez a szám különben is csaknem állandó tétele a város jövedelmeinek; sőt emelkedett is.

A hajókázás azután azon arányban csökkent, a mint a vizek némi szabályozása egyrészt a szárazföldi

¹⁾ A város számadó könyvében, azon évről.

útakhoz megkívántató hídakat, másrészt magukat az úttöltéseket kivihetőkké tette.

A vizek szabályozásának első nyomaira kétségkívül a sáncok felhányása idejében akadnánk.

A Székgátja, Kalmárgátja stb. mind a vár vizeit szabályozta. — A mai szőlők mellett levő ú.-n. „Sánc“-ból Ungor-írtás-felé hajókázható ásott csatorna vezetett. Azonban e „szabályozás“ sajátlan, sőt voltaképen oda szolgált, hogy a már természetből is lápos vidéket, legalább bizonyos darabon, az ellenségre méginkább járhatatlanná tegye. Komolyabb törekvésekre csak a város erőd-jelienének megszűnte után gondolhatunk. A század vége felé már a vármegye is beleavatkozott az ügybe s pl. az Óssy-rét egy részét, gátat vonatván, kaszálóvá varázsolta ¹⁾. Mondtam, hogy a „Régi csatorna“ elnevezést 1801-ben is halljuk. A Körös-csatorna tisztántartására a lakosokat már 1809. okt. 26. kötelezték; 1823—1824-ben pedig elkészült a 12142₃ méter hosszú és 24349₄₆ köbméter tartalmú „Almásy-árok“ ²⁾. Gyökeres átalakuláson ment át a vidék régi képe, midőn végre a szalontai vízszabályozó-társulat is megkezdte a maga munkásságát. Előtte állott az Anttól a Gyegmenthídján és a Remetén át Dobozig 37422 méter hosszú Fekete-Körös, melynek kanyargásait e vonalon 23350 méterre kellett visszavezetnie ³⁾. A szalontai vízszabályozó-társulat, kezét fogva az ú.-n. hosszúfokival,

¹⁾ 1781. máj. 10 tanúvallomás. — Óssyeké, 95. sz.

²⁾ A mérnök 1824. márc. 22. kelt kimutatása. Kézirat, — 1—24. lap.

³⁾ Bodoky előterjesztése a Körösök és a Berettyó szabályozása iránt. A gyulai főmérnökség irattárában. — 68—69. l.

munkához is látott s az uradalomtól és a várostól amaz 1856, emez 1862 óta szedte az adót. De bár az uradalom egymaga 21 év alatt 29669 frtot költött a szalontaira és 15 év alatt 20649 frt. 54 krajcárt a hosszúfokira, — a már alapjában hibás töltésrendszer kiszakadások alkalmával sohasem védte meg földjeit és csak alig tett hasznot a szintén nagy áldozatokat hozó városnak is. El lehet mondani, hogy a sarkadiak most pénzen veszik az árvizet.

De végre is, a határ sokat veszített vizenyösségéből s a mi azelőtt állandó körülmény volt, most (sajnos, elég gyakori) esetleg. Az álló vizek eltűntek — s a hajókázás divata, vagy inkább kényyszerűsége megszűnt. A szárazföldi közlekedések megszakadását a vizeknél csakhamar a hidak állították helyre. Ez is nagy haladás, tekintve, hogy azelőtt a kompok, révek járták. Így a ma is divatos „Varga Mihály réve“ elnevezés 1724-ben már ismeretes¹⁾. Hidak dolgában, tudtommal, most így áll Sarkad:

A Fekete-Körösön van	3 hídja ; ²⁾
A Kis-Körösön	4 „ ³⁾
A Gyepesen	4 „ ⁴⁾
A Poklon	1 „
A Tótéren	1 „
A gyulai országút erein	4 „ ⁵⁾

¹⁾ 1724. nov. 12. tanúvallomás. Össyeké. 7. sz.

²⁾ 1 vasúti. ³⁾ Egy vasúti. — ⁴⁾ Mind a városban; és pedig: a vár-, zsbongói-, kastélyúti és zsarói híd. ⁵⁾ Ugyanennyi volt akkor is, midőn az országút, e század elején, a Varga-zugon át ment Gyula felé; a Kis-Körösnek ez útvonalba eső hídja akkor 3-szorta hosszabb volt a mostaninál.

A keresztúri országút erein . . .	6	hídja
A váradi	3	" ¹⁾
A gyáni	2	"
<hr/>		
Az egész határban	28	híd.

Az ezeken részben átmenő országútak sehogy sem dícsérik a vármegyét; annyira-mennyire csak a Keresztúr felé vívő s a vasúttól a városba vezető útdarab van köveceszeve; de a többi (még ebből is a keresztúri) határozottan hitvány és sáros időben, kivált épen benn a városban, járhatatlan. Nem-hiába emlékezett meg a sarkadi országról b. e. Fényes Elek a maga földrajzában, mint — nevezetességről.

S e miserabilis körülmények mellett is, legyen curiosumképen följegyezve, hogy Sarkad küldöttei 1783-ban Budát 4 lóval megjárták — 6 frt. 34 krajcárért. (Ez is — bankóban).

Terménykereskedésének föllendülését csak most várhatja a város, midőn vidékét belevonták a vasúthálózatba. A mint 1862. dec. 16. újra alakult a biharvármegyei gazdasági egyesület, azonnal kezébe vette az alföldi vasút ügyét s a város anyagi helyzetére vonatkozó statisztikai adatok beszerzésére Sarkadot is felszólította 1863. jan. 14.-én²⁾. Sarkad ternót csinált: a vonal irányában fogantatba vették a lejtmeréseket és hosszas húzavona után, midőn már sokan hinni kezdték, hogy e város végre is vasút nélkül marad, a pályát 1871. szept. 27. átadták a közhasználatnak. Ez állomás havi forgalmát, alapúl 1877. februárját véve, a következők nagyjában feltűntethetik:

¹⁾ Ez a század elején nem egyenes irányban tartott Szalonta felé, hanem Gyánon keresztül vezetett Váradra.

²⁾ Tisza Kálmán elnök levelei az uradalom irattárában.

Útas	1500—1700 személy ;	bevétel 700—800 frt. ;
érkező :	1500—1700 " ;	" (nem számítják) ;
feladott málha :	2000—2500 kilogr. ;	" 15—20 frt. ;
érkező "	2000—3000 " ;	" (nem számítják) ;
Hív. sürgöny	500—600 db ;	" " "
Magánsürgöny	20—30 " "	" 8—12 frt. ;
Teherfeladás	350,000—600,000 kilogr.	" 600—1800 frt. ;
" leadás	30 000—60,000 " "	" . . . . .

Ez utóbbi tételre nézve meg kell jegyeznem, hogy az itt kitett súlyt csak az idegen pályákról érkezettek után vettem föl, mert a belforgalomból eredőt már a feladási állomáson kitüntettem; viszont a bevételeket is csak az idegen pályákról érkezettek után számítottam, — azok pedig jelentéktelen összeget képviselnek. Az összes ágazatbeli bevételeket az alföldi vasút részére 1500—3000 frtra — s a havi bruttó bevételt az egész állomásra nézve átalán 5000—10,000 frtra tehetjük.¹⁾

Az alföld-fümei vasút sarkadi állomásának idáig három főnöke volt:

Magos József, Zettler János és Jakóts Béla.

A vasúttól a városházáig, illetőleg a piacig köve-
ses út vezet s az útasok rendelkezésére 3 fuvar-kocsi áll.

De az élet fölpezsdülésének valamennyinél biztosabb jele az a rohamos emelkedés, melyet a postaügyben tapasztalunk. Sarkadon, *hetenkint* 4-szer való indítással, 1788-ban állítottak postát, első postamester Varasdi Ádám lévén; a kocsiposta csak 1861-ben lépett

¹⁾ Jakóts Béla állomásfőnök szíves adatai. Ezek nyomán a sarkadi állomás évi bruttó bevételeit 60,000—120,000 frtra becsülhetjük; de természetes, hogy az évszakok az egyes havi forgalmakban igen lényeges különbségeket okoznak.

életbe és most *naponként* 6-szor indul. A forgalom 1844-ben 372 frt., — 1876-ban már 24,000 frt. volt. Igen tanulmányosak és igen örvendetesek azon tételek, melyek e számnak részeit alkotják és megérdemlik, hogy kissé időzzünk náluk.

1876-ban a helyben föladott egyszerű levelek száma 15440 db., a leadottaké 16344 s ezenfelül 10584 hírlap volt; mint kocsiposta-küldemény ment el 370 kilogramm súlylyal 1600 darab, 120,000 frt. értékben; érkezett pedig 1555 kilogr. súlylyal 1700 darab, 112,000 frt. értékben, s így fel- és leadatott összesen 1925 kilogr. súlylyal 45,668 db., **232,000 frt.** értékben.

Győződjünk meg, hogy ez többre megy egymaga, mint az átmenet egész forgalma.

Ugyanazon évben t. i. átment 40,000 darab egyszerű levél és újság, valamint 220,000 frtot érő és 8000 kilogrammot nyomó 4600 darab kocsipostai küldemény. S így az egész átmenet: 8000 kilogr., 44,600 db., 220,000 frt. értékben.

A helyben föl- és leadott, valamint az átment küldemények egész összege tehát 9925 kilogramm súly mellett 452,000 frt. értéket képviselő 90268 tárgy. ¹⁾

A posta magántulajdonból 1876-ban a kinstár birtokába jutott.

A városon keresztülútazók kényelméről még csak tökéletlenül gondoskodtak. Igaz, hogy a város nem kényyszerül most, mint 1783-ban, saját házánál „útasok kedvéért“ 2 pár findzsáért 10 krajcárnyi költségbe verni

¹⁾ Kolb József postamester szíves adatai. — Varasdi Ádám postamester nevét az 1795.-i Decsi-féle „Magyar Almanak“ említi (291. l.)

magát; de az állapotok nem sokkal javultak. Legjobb ellátásban a „Döbögő“ nevű vendégfogadó tud részesíteni. — Rövid időn talán e miseriákon is lesz segítve.

XI.

Futólag már az első két fejezetben foglalkoztam volt a város keletkezésének kérdésével. Most, gondolom, bővebben is számot kell adnom róla, mint nézett ki hajdan és mint néz ki most Sarkad.

Legrégibb térképünk, vagy inkább tervrajzunk, 1707-ből való.¹⁾ Az egész átalánosságban tünteti föl a palánkkal és sánccal körített „civitas“-t. — De mily különbség a régi és a mai Sarkad terjedelme közt! 24-szeres nagyobbodással állanánk szemközt. Ha ugyanis megnyugszunk benne, hogy a város 1707-ben csakugyan nem volt nagyobb, mint a mennyit a tervrajz feltüntet, úgy az egésznek térfogata nem rugott többre $9\frac{2}{3}$, sőt szabatosabban: $8\frac{2}{3}$ hektárnál, míg ma az egész 227 $\frac{4}{5}$ hektárra tehetjük.

Vegyük vizsgálat alá az 1707.-i tervet.

A mi magát a várat illeti: az a Vauban-féle tiszszög némi utánzata, a mennyiben az ollószerű (tenaille) erődítés a mintegy 132 méter hosszú közzvédő (courtine) elé van tolva. A tenaillet alkotó két szárny több mint 120° alatt találkozáván össze, az arebeli tüzelést nagyon megkönnyítette s a Gyepes-folyócska két ága közt legfeljebb 130 méter szélességre szoruló közeledési vonalat, erélyes védelem esetében, jócskán hatalmában tartotta;

¹⁾ Mint említettem, Thaly Kálmán bírtokában.

sőt ha az ellenség valamiképen fedett közeledésre gondolhatott volna az erre talán vízhiány, vagy akármilyen folytán alkalmas Gyepes említett két ágában, — a tenaille-nak alkalmasint mindkét szárnyán, de a keletin képünk szerint bizonyosan is örökdő toronyszerű épületből jöhető hosszant való lövés (Enfilir-Schuss) az első vonalat így is eléggé biztosította. Ide járult a tenaille mindkét vége előtt alkalmazott redoute, mely azzal s tovább a courtinenal egyenesen a Gyepes árka mentén közlekedett a sánccal s a közeledő ellenségnek keresztútba való vételére szolgált. Nem valószínű, hogy abban ágyúkat is helyeztek volna el; a tér kicsinsége és — az előbb említett előny mellett is tényül mutatkozó — elszigeteltsége ily föltevésre nem igen nyújt alapot. Puskások azonban sikerrel működtek benne.¹⁾

Egyébiránt ha egyáltalán tenaillerről mertem szólni, ezt minden következményével együtt nem akarom igazságul felállítani. Először is azért nem, mert sokkal szűkebb volt a közte és a courtine közt levő tér, mint hogy a védőknek kirontásra, vagy összpontosított egyéb működésre kényelmes gyülekező helyül szolgálhatott volna. Másodszor azért nem, mert a kirohanásra rendelt kapu is eléggé szabálytalanul — a jobb szárnyon — volt elhelyezve²⁾ úgy, hogy a két szárnyvég jócskán használatlanul maradt, — a mint különben ezt a Gyepes vizének jelenléte indokolja is. De magától értetik, hogy ki-

¹⁾ Úgy látszik azonban, hogy nyilasok is voltak a puskások mellett. Legalább egy öreg ember (a néhányszor már említett Nagy András) erősen állította, hogy ezt így hallotta az apjától.

²⁾ Ezt a néphagyomány is megerősíti; ugyan e szerint a kapu előtt felvonó-híd állott.

fogástalan szabályszerűséget itt nem is kereshetünk; mert a természetes viszonyok, az egész kis terület tájbeli fekvése az e féle szabályoknak csak körülmények szerént való felhasználását engedte meg. A sarkadi várnak tulajdonképen ezen egy oldala volt mesterségesen és a hadtan igényei szemelött tartásával megerősítve s ekként úgy tekinthetjük az egészet, mint egy rendszer töredékét. Technikai elvekhez hajszálig való ragaszkodást kutatnunk tehát kárbamenő fáradság volna; és föltételeznünk sem szabad, hogy egyszerű palánkolásokat, földvárakat olykép szerkesztettek légyen, mint kő-erőségeket. E körülményt kérem figyelembe venni, midőn a nálunk is oly-igen elterjedt Vauban-építésre hivatkozom. El lehetünk rá készülve, hogy azt minden egyszerűsítése mellett is alapjában híven bírjuk a sarkadi sánc tervrajzában.

Közvetetlen a courtine jobbszárnya előtt e rajzon egy épületet látunk megjelölve. Ennek rendeltetésével nem vagyok tisztában; valószínűleg az ostromszerek egy részét tartották benne.

A courtine, mely a ma kivehető, vagy inkább gyanítható nyomok szerént gyöngye arányú volt,¹⁾ a hátrálás első terét képezte s úgy látszik, összes erőssége az előtte lévő tenailleban és redouteban (tehát a külművekben) rejlett. Belső harcok teréül ezt használhatták, a mennyiben, ha a rajznak hinnünk szabad, épületektől merőben szabad volt. Egyébiránt ez is oly szűk hely, hogy kifejlődést csak kisszámú őrségnek engedett.

¹⁾ Az ma már csaknem egészen el van mosódva; öreg emberek emlékeznek rá, hogy ott hajdan az egész várkerten keresztül vonulók ment.

Hátvédőjét egy sajtáságos fél-nyolcszög alakú palánkozástól nyerte, mely talán minden eddigi vonalnál mélyebben feküdt. Szerkezeténél fogva úgy szemben, mint oldalról jöhető támadások ellen fejthetett ki tüzeletést s épen ez alakja teszi valószínűvé, hogy a courtine ügyúinak támogatására másodsorban itt is el volt rejtve egy-két mozsár. — Külső szerkezete körülbelül az lehett, mint az osztrák-magyar hadépítészetben ma is divatozó másodosztályú tábori sáncoké és pedig annyival inkább, mert a méretek arányban vannak ez és a sarkadi vár eme 2-ik hátráló tere közt, körülbelül úgy, mint 1: 2, hol „2“ Sarkadra vonatkozik. De ez csak az előre nyulakodó két arcalékre (face) s az ehhez jobbról és balról tompaszög alatt csatlakozó, kissé hátravonuló szárnyra, a ma ú.-n. előszárnyra, nézve helyes. Az ehhez most befelé menőleg alkalmazott „hátsó“ szárnyak itt szorosan csak annyiban vannak meg, hogy a Gyepes a két „előszárny“ végét összekapcsoló csatornán kívül még a kis terjedelmű várost is körül folyja s így azokat mintegy helyettesíti. Gondolom, ez nem tisztán a véletlen játéka; hanem hogy jó érzéket mutattak Sarkad megépítői, midőn a jelenkorbeli sáncban által követelt ezen szárnyemelés, a természet által is kijelölt határban, saját védelmökre értékesítették.

Ezen négyszögű sáncból, melyben, rajzunk szerint, a templom és a börtön állott, a tulajdonképeni várost nem csupán csatorna, hanem újabb palánkolás is választotta el, úgy, hogy itt újabb courtine forog szóban. Mögötte álltak a házsorok s mert bizonyosan igen sűrűn építve, egyúttal a legnagyobb tűzveszélynek kitéve. „Az hol (a sarkadiaknak) lakások volt, igen szoros hely vala,

úgy, hogy a falt általlyukasztván, egyik házból a másikba úgy beszéltenek egymással.“¹⁾ — Mindazáltal még ily igen szorult helyen is kellett szabadabb térnek, piacnak lennie, hogy a védők esetleg összevont erővel állhassanak ellen. Erre nézve van bizonyító adatunk is.²⁾ — Egyébként maguk a sarkadiak a Gyepesnek ezen félkör alakú kanyarulatában, a Várkerten keletről nyugat-felé átmenő Gyepescsatornától északfelé eső házakat tartják Sarkad legrégibb városrészének.³⁾ — Erősséget, hátban, ennek csak a környezet adhatott. Palánk nem védte, hanem csak fasorok ügyekeztek elvonni az ellenséges szemek elől.

A sáncolatok magasságbeli viszonyai iránt az említett alaprajz nem tájékoztat. Igen valószínű azonban, hogy mindjárt a tenaillet is védte egy lejtő (glacis), úgy, hogy ennek falát, mely kifele bizonyosan palánkozott, befelé azonban a sáncúl használt föld természetes lejtőségével bírt, eléggé megvédhette; a courtine palánkjai okszerűen csak magasabbak lehettek emezéinél, míg a templomot is magába foglaló földhányást, egyes pontokat a szegleteken kivéve, ismét ez utóbbiak fedezhették. A sáncoknál téglát csak elvétve használhattak; így a keleti redoutetal szemben emelkedő űrtoronynál, melynek helyén, mint mondják, csakugyan találtak törmelékét, sőt egész csigalépesőt is. Viszont a templom alapfala-

¹⁾ 1721. szept. 12. tanúvallatás. — Biharmegye jegyzőkönyve, IV. k., 6–7. sz.

²⁾ Kölüs Jánosnak, 1728. nov. 30 tett vallomásában. — Össyéké, 97. sz.

³⁾ Mikor 1721. táján a Gyepes jobbpartját megölték, ezt a részt pusztítani hagyták; csak e század elején kezdték újra beépíteni házakkal.

zata is jól égetett kőből volt, mint 1—2 öreg ember talált nyomok után állítja. Láttuk, hogy Szalárdi is jól épültnek hirdeti Sarkadot.

De mert az építkezésekről inkább csak fát és földet használtak s a házak is valószínűleg csupán paticsból vagy vályogból készültek, határozottabb nyomokra már nem akadhatunk. — Egyes sáncárok azonban a gyanúnál többet engednek meg. Így a két redoute helyét a várkertet keresztül metsző Gyepestől délre (annak balpartján) kell keresnünk, az uraság kerékgyártója kertjében s a másik oldalon valahol a Gyepes jobb partján levő házak kertjeiben, melyeknek hullámszoros volta elmosódott árkolásokra utal. Órtorony nemcsak a keleti oldalon volt, hanem megfelelőleg a nyugatin is, mint ezt a várkertből a Gyepes hídjá felé menő sáncmaradvány igazolja. A templom hagyomány szerint nem ott állott, hova térképünk teszi, hanem az előtt, az általa üresen hagyott térségen (1-ma ret.). Ezen a tájon kutatták a Gyepes iszapjában a már említett harangot is; s ott találták meg (?) a templom alapjait. Egyébiránt tégladarabok és edénymaradványok a várkert legtöbb részében mutatkoznak.

Ennyire terjedt volna tehát a XVII. századbeli Sarkad.

Azonban tévednénk, ha ott azon időben oly koncentrált városi életet keresnénk, mint a melyet manap láthatunk. A népség a különböző erődítésekbe volt szétszórva. De a zöm mindenesetre az imént jelzett helyre jutott. Ezt a birtokbeli viszonyok is igazolják. „Midőn a múlt (XVII.) századnak elején — így szól egy írat¹⁾ —

¹⁾ Az Össy-pusztai lakosainak folyamodványa a sarkadi nemes társaság hadnagyi törvényszékéhez, 1821. június 3.

az akkori háborús és revolutionalis időben több sarkadi lakosokkal együtt a mi (Leel-Óssy) megboldogúlt eleink is az ellenségtől való magok megoltalmazására a sarkadi sánceba bémentek lakni és a bent lévő népnek, az ellenség gyakori rájok-ütése miatt, nem volt módjok, hogy távolabb való szántóföldeiket művelhessék, az akkori várcommendáns Szabó Sándor kapitány a sánchoz közellevő használható földeket, ú. m. az Óssy-pusztát, Szemesét és többeket, kiadta a várban levő praesidiariusoknak“ stb.

Még érdekesebb ennél egy másik vallomás.¹⁾ „Hallotta a fátens — ekként hangzik ez —, hogy a sarkadiak a Csatári János portióján laktanak, azon igenis a felséges királyt szolgálták, két véka búzajok járván.“

Egy ugyanakkor tett vallomás a Csatáryak idejéből 1200 telekről emlékezik, mely után „taksát“ fizettek a sarkadiak s ehhez nem volt számítva „a régi város helyén levő kúriájok“.

Minden körülmény odamutat tehát, hogy az 1707.-i térkép csakis a palánkozott várost tünteti föl. S elég, ha megnézzük az 1801.-i helyrajzot.²⁾ A vár környéke ott egész pusztán áll. A „Zsaró“ — a délnyugatfelé eső régi városrész, hol nemrégiben 1734-ben épült vályogházat bontottak le, — csak szakadozott házsorok által függött össze a várhelylyel. A vasúthoz kivezető vonal is elvétve volt kiépítve. Az ú.-n. „Bánát“-ból jóformán még semmi sem készült el. A Gyepes jobbpartján tömérdek üres házhely állott. A kath. templom környékén mezőség

¹⁾ 1721. szept. 12. — A városé.

²⁾ Mappa terreni oppidi Sarkad. Scala 1200-rum Org. Vienn. Fecit Joh. Farkas, Anno 1801. — Ronesolt állapotban az uradalomé.

terjedt, másrészt odáig nyúltak a szőlők. A házak száma száz év alatt megnyolcszorozódott. Ki emlékezik a házas és házatlan zsellérek dolgában följegyzett adatokra, és tudja, hogy Sarkadon jelenleg 1288 ház van, ezt a tételt nem vonja kétségbe. De meg a város brutto terjedelmének 150 év előtt és 150 év után tapasztalt nagyságában is kulcsot találunk a növekedés fölismerésére.

A Berke bíróságában a múlt század elején hozott s már említett határozat sok régi lakót eltávolított Sarkadról, kevesebbet édesgetett be. Ha a népesség szaporodott, ez pusztán belterjes eredmény; a beköltözések súlypontja a jelen század első felére esik. Világos, hogy a népesség gyarapodtával egészséges arányban állott a város terjedelmének növekedte. E részben 1800—1850-ig a legtöbb történt. Ép úgy kezdtek gondot fordítani magukra az építkezésekre is. 1738-ban egy ház — bizonyosan olyan, a milyen a legtöbb volt — 4 vonás forinton, 1 máriáson és 1 petákon kelt el.¹⁾ Még 1806-ban is van 13 frt. 30 kros házeladás; egy cigány háza (1808.) pláne 1 köből búzáért s 1 köből tengeriért kelt el. 400 frtos vásárra, vagy azon felül, nemcsak ekkor, de később is alig akadunk.²⁾

¹⁾ Bárány István szerződése. — A városé.

²⁾ 1806—1843-ig 653 e féle adásvevési szerződést találtam az uradalom erről vezetett jegyzőkönyvébe igtatva. A földesúrnak az eladásokban, eszerékben döntő befolyása volt. 1811. ápr. 22. Korneli András jószágigazgató figyelmezteti az új tisztartót, Domián Ádámot, hogy minden ház- és szőlőeladás vagy vétel és egyéb „paraszti“ javítás vagy csere csak a tisztartó közbejöttével mehet végbe; minden szerződésben ott álljon a „salvo jure dominali“ kitétel; pusztá telkek és szőlők, vagy úrbéri telkek felől semmiféle szerződést nem szabad megengednie. Mindenkor elsősege van az osztályos atyafinak, azután a tőszomszédnak;

A kurucvilág végével, 1720. táján először megszállott Nagy- és Vízszél- (akkor Kis-) útca házai rendszeren paticsból voltak, még e század elején is. A vertfalnak hírét sem hallották s nem hogy a téglá, de még a vályog is csak később jött divatba. A szarufát egyszerű ágas helyettesítette, mely a ház két végére leásva, a gyöngye égerfára bőven rakott nádfedelet alig bírta tartani. Egész pallásról szó sem volt; rendszeren a jó széles tűzhely melletti részt deszkázták be egy-kicsit, hogy legyen a kevésbé használt holmikak hova rakniok. Néha fából rovátkolták össze a házat, mely rendszeren a tágas telek kellő közepére jött. Egy szoba, egy pitar: ennyiből állott az egész alkalmatosság. Az udvarban olykor nádból egy kis ólat, sőt színt is lehetett találni. Akolba csak akkor szorították a jószágot, ha legalább is 15—20 került együvé. Az udvart nem kerítették be. Kaszáló, szántóföld gyakran egy- és ugyanazon telekből telt ki; ház a háztól meglehetősen távol esett.¹⁾

Erősebb anyagból való építkezésre csak újabb időben kezdenek gondolni. Az 1860—1870. táján gyakori tűzvészek után egész utcasorok keletkeztek szilárdabb és cseréppel vagy zsindelelyel fődött házakból. Feltűnőbb épülete egyedül a helv. hitvallásúak temploma volt; de az 1866. máj. 1. leégett s a torony maig is csak ideiglenes fedélzet alatt áll.²⁾ Az utcák, még az újabbak is,

---

vége idegen fölött akármely becsületes helybelinek. Házeladásoknál 1 év alatt szűnik meg mások igénye az elsőbbség iránt stb.

¹⁾ Egy Nagy András nevű 79 éves ember elbeszélései után.

²⁾ Újabban egy tűzoltó-társulat alakítását hozták szóba. — A város értelmes népe bizonyosan felkarolja ennek ügyét; nemesebb célú és gyakorlatibb vállalatnak alig szentelhetné lelkesedését.

elég rendezetlenek; a pallók, úgy-a-hogy, gyalogosoknak megteszik a szolgálatot; hanem a kocsútak roppant rozsak, kivált sáros időben.

Mikor lett Sarkad mezőváros, mely címmel ma él, nem tudom; talán II. Ferdinánd idejében; hogy a XVII. században már „oppidum“ a neve, egynél több adatból láttuk; sőt az 1707.-i térkép „civitas“-nak titulálja; a mi bizonyosan sok is.

Annyi áll, hogy a tanúk némi kedvvel emlegetik Sarkad régi előkelő voltát. Így vallja Ungor János 1728. nov. 30., hogy Sarkad kulcsos város volt. Nemesi előjogait pedig majdnem valamennyi hangsúlyozza. Mint a magyar várak előőrse, katonai szervezete kétségkívül hatott községi életére is. Nem kutatva, mennyiben történhetett ez, csupán azt akarom kiemelni, hogy ügyeit harmadfélszáz év óta bírák és esküdt-emberek vezetik. Rákóczi 1644.-i oklevele szerint 1 bíró¹⁾ mellett 8 esküdt működött.

Tanulságos ezen beligazgatásra nézve azon okírat, melylyel Sarkadon 1796. máj. 24. megalkották a város jegyzőjének és egyéb szolgálattevő emberének eskümondját.²⁾ A főbíró és tanács egyetértésével választott *jegyzőnek*³⁾ a hivatala pontos teljesítését fogadó általános

¹⁾ Itt van néhány bíró neve: 1) Erdős Péter, 1644-től. 2) Baranyay János, 1718. — 3) Berke János, 1721. — 4) Varga Ferenc, 1725. — 5) Ns. Fekete János, 1730—1734. (Közben 1731: Kis Péter). — 6) Szöllősi György, 1748. — 7) Nagy László, 1772. — 8) Kis Ferenc, 1773—1774. — 9) Bende-Szabó István, 1782—1783. — 10) Borsos Péter, 1786. — 11) Váradi János, 1798. — Most Leel-Össy Sándor.

²⁾ A város rendezetlen íratái közt.

³⁾ Az első jegyző nevét 1730-ból ismerem. Ez Solti András; 1741

phrasisokon kívül meg kellett esküdnie, hogy a főbíróval és a tanácssal mindig egyértelemben lesz, őket megbecsüli, a tanácskozásokban jó lélekkel mond véleményt; a tanács végzéseit el nem árúlja sem rokonainak, sem idegeneknek, sőt ilyes fecsegés miatt szükség esetén másokat is megfedd; a jegyzőkönyveket,¹⁾ szerződéseket és egyéb kötelező leveleket sajátjai gyanánt oltalmazza, „semmiképen nem engedvén azt meg, hogy ezekből akármi rendű és karakterű ember is maga részére s becsülete fölemelésére ezen nemes város kárával előmenetelt és boldogulást végyen.“²⁾ Ha valami követségben, küldetésben jár el, szintén csak a közjót tekinti. A város pecsétjével nem hamisít, számadásokban jutalomért, barátságából semmit sem tesz.

A város *gazdáját* a bírák választották. A jövedelmet évenként való számadás terhe mellett kezelte s hivatalát egy évig vitte.

A *hadnagyságot* szintén választott egyén töltötte be. Hűséget fogadott a király iránt s köteletségében ál-

---

óta Dabi István. A múlt században, 1773-tól kezdve sokáig működött Horog János is. — Most: Szacsvay Elek és Kántor László. — Minthogy a város töredékes írásai tájékozást nem nyújtanak, nem is vesződtem egy teljes névsor összeállításával.

¹⁾ Ezekből semmit sem kímélt meg számunkra az 1866-i nagy tűzvész; pedig bennök találtuk volna a város újabb történetének legvilágosabb kútforrását.

²⁾ E kikötésre szomorú tapasztalatok indíthatták a várost. Így pl. Fónagy Istvánnak 1721. szept. 22. tett tanúvallomása szerint is (Biharmegye jegyzőkönyve, IV. kötet, 6. sz.) „Boldrai esztári földesúr birtokában Sarkadnak oly régi levelei vannak, hogy ha kezökben volna, nem adnák egynéhány száz forintokért.“ — Lehet, hogy az előttünk már ösmeretes Hangossi-féle expeditióból került hozzá.

lott fegyvereseivel a város nyugalma felügyelni és e részben a parancsokat különösen a főbírótól elfogadnia. Egyéves hivatal.¹⁾

A *perceptor*, vagy portio-szedő az országos adót, vagy — mint az eredeti eskümintá mondja — a „császár“ adóját gyűjtötte be. Ezen hivatalában „a tekéntetes nemes vármegye által a fölvetés szerént, kinek-kinek tehetségét tekintvén, személyválogatás nélkül kiszedi és azt, a mely királyi felségnek kegyes szárnyai alatt nyugoszik, minden fogyatkozás nélkül beadja“, *senkivel nem veszekszik* stb. és az adóval beszámol.²⁾

Az *erdősősz* az erdőre, különösen a gyümölcsfákra ügyel fel; ha valami gyanúsat tapasztal, azt elsőben a földes uraság tisztjének, azután pedig bérlőjének jelenti be. Feljebbvalója: az uraság tisztje, a város bírása és gazdája.

A *mezei csősz* a veteményeket őrízi; a kártevő jószágokat behajtja, az erőszakoskodókat a főbírónak bemondja.

Az *ármások* első sorban a város elüljáróságának, azután a hadnagynak tartoznak engedelmességgel s „a káromkodókra és egyéb gonosztevőkre“ vigyáznak. Egyéves szolgálók.

A *borbíró* a bort a bírások, vagy csupán a főbíró tudtával veheti meg; ennek, a pálinkának és sörnek³⁾ gond-

¹⁾ Az első hadnagy — legalább emlékeink szerént — Herpai Mihály, 1644-ben.

²⁾ Az 1800.-i számadásban ez a furesa tétel is előfordul: „Perceptor úr részére két koszorú foghagyma: 24 kr.“

³⁾ A sört Sarkadon csak újabb időben kezdik ismét fogyasztani. 1783-ban 40 akót (21 $\frac{1}{4}$ hektoliter) a csapszékekben 41 frt, 25 krajcárért adtak el.

viselése az ő dolga; felügyel a csaplárosokra. A pénzről az év végén számol.

A *csaplárosok* a földes uraság és a város elüljáróságának egyetértésével választva, egy évig mérik az italokat. Különösen fogadják, hogy azok közé vizet nem vegyítenek, hamis mértékeket nem használnak és a rájok bízott italokon kívül egyebet nem árúlnak. A bejövő pénzről a borbírónak számolnak. Kétszeresen senkit sem fizettetnek meg; veszekedések alkalmával a „jó ügy“ pártját fogják stb. Szóval ezekről erősen gondoskodott a város.

Végre a *székgazda* azt fogadja, hogy „a mely jószágokat, akármely néven nevezendők legyenek azok, a közhaszonra vásárolni fog, azoknak tőle kifizetett, vagy kifizetendő árát annál többre, mint a hogy vásárolja, nem mondja, hanem azon áron, a melyen vette, minden této-vázás nélkül íratja fel. Az azokból keze alá jöendő tőke-pénzeket avagy hasznokat maga javára nem fordítja“ stb., hanem esztendő végével beszámol velök. „A mázsálásban könnyen megeshető hibákra nagy gondot tart, a kevesebbet többnek, a többet ellenben kevesebbnek nem állítja, igaz fonttal és egyenes mértékkal akár húst, akár faggyút és egyéb általa méretendő jószágokat méretni kíván és ha észrevenné, hogy mészáros a által akár vidéki embert, de kivált ha a lakosok közül valakit csalni akarna, arról nemcsak megfeddi, de még a város böles elüljáróinak is bejelenteni köteletségének ismeri.“¹⁾

Későbbi, de évszámmal el nem látott, iraton 5 eskümintá van; új ezek közt a *kisbíróé* és a *molnármes-*

¹⁾ A városnak már 1730-ban volt mészárszéke.

teré. A *kisbíró* az őt választó főbírónak és esküdteknek tartozik engedelmességgel, ezek rendeleteit hajtja végre, a gonosztevéket bekíséri s a tanácsbeli titkokat ki nem fecsegi.

A város malmában őrlő *molnár* szintén hittel fogadott becsületes munkát, különösen, hogy a törvényesen szedett vámot hiány nélkül beszolgáltatja.¹⁾

A „kurucvilág“ után egyideig a praetendens nemesek is az ú. n. „parasztbíró“ s a mellette működő „törvénybíró“ hatósága alatt éltek, sőt többen (pl. Fekete) viselték is közölök e hívatalt.²⁾ Vizessy és több sarkadi nemes azonban már 1729-ben kérte III. Károly királyt, hogy őket ezen hatóság alól kivegye s úgy látzik, nem sikertelenül, — bár jóidőbe került, míg a nemes hadnagyi szék megalakulhatott. Ennek székhelye Sarkad lett s hatáskörébe tartozott Ant, Tamásda, Baj és Illye is. — Alakulása napján, 1791. máj. 24., mindössze is csak 13 nemes jött össze; első hadnagynak az utóbb 30 éven át működő Leel-Őssy Mihályt választották, ki után 1848-ig következett Koncz Gábor, Juhász István, Leel-Őssy Miklós és Sándor, — Csuta Mihály, Márki István, Csuta György, Nándori Sámuel és ismét Csuta György. — A hadnagyon kívül a szék 2 helybeli s 1—1 kötegyáni és őssypusztabeli kishadnagyból, 1 jegy-

¹⁾ A város rendezetlen írataiból.

²⁾ Az elüljárók választása tudvalevőleg a földesúr közbejöttével történt, — a nép értelmesebbjeinek meghallgatásával rendszeren a főtiszt jelölvén ki három egyént, kik közül a bírót a község szabadon választotta. Ez a gyakorlat némi reminiscenciával egészen 1867-ig megmaradt, a mennyiben a város a bíróválasztásnál rendszeren kikérte a főtiszt véleményét is.

zöböl, 1 főesküdtből és 2 esküdtből állott. — 1830. jan. 18. eszközölt fölvétel szerént a nemesek ládájában, mely most a városházán hever, 657 elintézett ügydarab volt elhelyezve s hatósága 1836-ban magában Sarkadon 42 úrbéri telken levő nemesre terjedt ki. — 1832-ben készített pecsétjének körírata: A. SARKADI. NEMESSEG. PECSETJE. 1832. — Közepén kivont kardú magyar vitéz. — Hadnagya nemcsak bíró, hanem szakaszvezető is volt, ki pl. 1805-ben 29 sarkadi insurgenssel állított be Nagyváradra.¹⁾

A 60-as években Sarkad rendezett tanácsú város volt, élén polgármesterrel (Toperczer Mikl.); 1851—1854.-ig pedig politikai és törvénykezési hivatalok középpontja is, s a 60-as években szintén lakott itt szolgabíró és esküdt. Most közigazgatásilag a szalontai járásban fekszik, törvényszékileg Nagyváradhoz, adózás tekintetében Szalontához tartozik; adókönyve helyben.

---

¹⁾ A nemesek 1810-ben készült ládájában letett iratok nyomán. Elbányva-vetve volnának ott, kivált műveltség-történetileg, elég érdekes iratok, melyek közt első sorban a különben pontatlanul vezetett jegyzőkönyveket kellene kiemelni; de míg ezeknek a régiség nem ad valami vonzó erőt, sőt személyes vonatkozásaik kissé kényes feladattá tennék szellőztetésüket, — addig egész átalánosságban oly kevés tájékoztatást nyújtanak, hogy a legegyszerűbb dolgok iránt alig nyernünk felvilágosítást. Másképp volna, ha a nemességnél kiinn levő iratokat is közzéjük lehetne tenni; ennek megjött az ideje. Nincs szó *hivatalos* beszédéről. Leghelyesebb lesz, ha megőrzés végett összes okleveleiket a biharvármegyei múzeumnak adják be; úgy legalább az elhallódástól mentenék meg őket.

Mint adóközséget, Sarkadot néha nagyon igénybe vették. Például valamikor a múlt század elején 7200 frtot fizetett ¹⁾, pedig tudjuk, mily jelentéktelen helység volt. Bővebben illusztrálhatják ebbeli viszonyait a következő adatok; Sarkad adója, rajnai forintokban számítva:

	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	1781	1782	1783
Közönséges haszonvételek ro- vása	23 ¹ / ₈	23 ⁶ / ₈	20 ⁷ / ₈	22 ² / ₈	16 ⁶ / ₈	15 ⁵ / ₈	17 ² / ₈	14 ³ / ₈	13 ⁷ / ₈	14
Különös vagyonok haszonvétele	43 ⁷ / ₈	30 ¹ / ₈	21 ¹ / ₈	22	17 ² / ₈	16	21	12 ² / ₈	8 ⁶ / ₈	9 ¹ / ₈
Föld- s épületbeli hasznok .	138 ⁷ / ₈	152 ⁶ / ₈	149	156 ¹ / ₈	156 ³ / ₈	152 ⁷ / ₈	164 ⁴ / ₈	160 ⁵ / ₈	156 ¹ / ₈	156 ¹ / ₈
Marhák rovása	190 ⁷ / ₈	243 ³ / ₈	278 ⁶ / ₈	262 ⁶ / ₈	177 ¹ / ₈	154 ⁶ / ₈	192 ² / ₈	126 ⁶ / ₈	115 ⁶ / ₈	132 ⁶ / ₈
Személyek rovása	100 ⁷ / ₈	119	119 ³ / ₈	118 ⁷ / ₈	113 ⁶ / ₈	107 ¹ / ₈	111 ² / ₈	105 ² / ₈	108 ⁶ / ₈	104 ¹ / ₈
Végezermény ²⁾	869	975	1085	1093	914	847	951	829	807	834

¹⁾ 1741. jan. 31. tanúvallomás. — Őssyeké, 195. sz.

²⁾ A rovásokat 1774-ben 1 frt. 75 dénárjával, — s azután különböző arányokban, az utolsó 1783-ban pedig 2 frtjával számították fel. — A végösszegben a dénárokat mellőztem. — Az adatok a hív. számadásokról valók.

Összehasonlításul álljon itt századunk elejéről szintén 10 év eredménye. Fizetett Sarkad

	az orsz.	házi
	frt.	pénztárba frt.
1807,8	1223	1507
— 9.	1507	1091
— 10.	1560	1982
— 11.	8156	1111
— 12.	1817	1527
— 13.	2123	1303
— 14.	1960	1303
— 15.	1694	1542
— 16.	1801	2319
— 17.	1760	2122 ¹⁾

Sarkad összes adója most 35565⁵ frt. 93 kr. A vármegye legtöbb adót fizetői közt e város 6 egyénnel van fölvéve, kik más, szabadon választott, 4 polgár mellett, a megye bizottságának tagjai. Az országgyűlésen a szalontai választókerület követe képviseli.²⁾

XII.

Sarkad történetének megírásához kevés a forrás.

A város maga újabb időben nagyon dícséretes gondot kezd fordítani hivatalos írártására s az utóbb bizo-

¹⁾ Hasonló számadások 1774–1829-ig teljesen megmaradtak, az utóbbiak hézagosak.

²⁾ 1848-ban (midőn Arany János 17 szavazata közt sarkadi is volt) Toperczer Ödön, 1861. és — 1865-ben Lovassy Ferenc, 1869. óta báró Simonyi Lajos.

nyosan használható és teljes gyűjtemény lesz, de csak a jelen s a következő évek történetére nézve; mert régibb korból alig találunk benne valamit. Ha 1866. május elseje előtt vizsgálta volna át valaki, alkalmasint lemásolhat néhány érdekes adatot; hanem az említett napon kitört nagy tűz azt a keveset is elpusztította, a mit a gondatlanság egy nagy ládába gyömöszölve a városháza gyűlékony padlásán engedett penészedni. Most az egész elfér egy fasciculusban. — Van még a városnak egy ládája, melyhez abban az időben nem jutott el a tűz; itt jobbára a tagosítás perében fölhasznált több-kevesebb értékű iratokat őrzik. Jegyzeteim közt gyakrabban hívatkozom rájuk. — Közelébb kapta meg a város a sarkadi nemes hadnagyi szék ládáját is; nincsenek régibb darabjai e század első événél s így ennek sem vehettem sok hasznát. Rendezetlen, — mintegy 700 számmal. — Nem bolygattam a csizmadia-céh ládáját sem, melyet ott pecsét alatt tartogatnak.

A régibb városról az újra mindössze ennyi maradt; szót is alig érdemel, oly jelentéktelen. Annál nagyobb dícsérettel kell fölemlítenem, hogy a jelen viszonyok feltűntetésére alkalmas iratok rendben vannak. De ezekre, munkám természeténél fogva, csak elvétve hívatkozhattam. Köszönettel emelem ki az elüljáróság buzgalmát, melylyel legalább ezt a keveset előmutatta.

Többször idézhettem a Leel-Óssy-családnak különben 100 darabra is alig menő okírat-gyűjteményét. A család legérdekesebb levelei elkallódtak, — a váradi, gyulafehérvári káptalanban van talán néhány eredeti kiadvány belőlük; nekem a régibb korra nézve csak részben hiteles másolatokkal volt dolgom; az utóbbi másfél-

századra nézve pedig aránylag még a tanúvallatásokat becsülöm legtöbbre, melyek legalább néhány török- és kurucvilágbeli visszaemlékezést tartalmaznak. — Leel-Őssy István és Sándor urak egyébként az utolsó papír-szeletig mindent rendelkezésemre bocsátottak.

Az uradalom írártára igen fiatal; egy jószágismer-tetéshez elegendő anyagot nyújtana, de csakis a kétegy-házai törzsgyűjtemény átkutatása mellett. A mennyiben a mostani állapotokról per tangentem szoltam mindenütt, nem reflectálhattam rá úgy, mint más körülmények közt megérdemelné. Az uradalom tisztsége sokszoros köszö-netre kötelezett.

Legösszefüggőbb följegyzéseket még a helybeli egy-házközségek íratai közt olvastam. De maga a leggyö-keresebb reformáta ecclesia is csupán 110 évre megy vissza a maga naplóival s azokban is ott kezd bizonyos rendszerben haladni, hol az tárgyamra nézve már majd-nem minden érdekét elveszti, t.-i. a legújabb korban. A róm. kath. templomra nézve bő és összefüggő történetet lapozhattam; de ez és az izraeliták községe csaknem mai keletű. — Osváth Imre ref. és Püspöky Alajos r. kath. esperes, valamint Silberstein Salamon rabbi urak fogad-ják köszönetemet.

Biharvármegye levéltára alig mutat föl Sarkadról valami emlékezetet; viszonyaimnál fogva különben is csak töredékes ösmereteim vannak felőle. A mint érte-sítettek, a budapesti kamarai levéltárban való búvárkodás sem bízhatna eredményyel.

A bécsi cs. hadilevéltárból 2—3 érdekes közleményt kaptam Thaly Kálmán úrtól, mit ismételve megköszönök.

Elszórva számosan gyarapították szűken mért anyag-készletemet; jóságuknak kérem betudni, ha azon négy hónap alatt, melyet adatgyűjtésre, földolgozásra és ki-nyomatásra egyéb dolgaim mellett áldozhattam, Sarkad történetét valamennyire vázolhattam.

Sarkad-város saját története iránt való érdeklődésének szép jelét adta az által, hogy a múltját elmondó eme kis könyvre 100 példányban előfizetett s hogy polgárai egyébként is nem remélt mértékben karolták föl annak ügyét.

Legyen folytatása e buzgalomnak. Látva, hogy egyes ember a romokból mily keveset menthetett meg, ha már a lefolyt századokról nem nyerhet biztos képet, a város legalább a jelent tárja föl a jövő nemzedék szemei előtt s hasson oda, hogy a mindennapi élet kiválóbb eseményeinek följegyzése igazi hagyományos szokássá váljék Sarkadon. Adjon példát a magyar helységeknek és alapítsa meg a *községi krónikákat*. Vezesse azt oly pontossággal, mint akár tanácsuléseinek jegyzőkönyveit; tűntessen föl abban mindent, a mi e városnak a természetben, társadalomban és államban való helyzetére nézve érdekes. Megbecsülhetetlen adatok lesznek azok akkorra, midőn krónikájok lapjait az idő megsárgítja. Szerkesztésük azt még kimerítőbben, mint például a rendezett tanácsú városok polgármesterei összeállítani szokták évi jelentéseiket s az utókornak nem-közönséges hasznot hajtának.

Alkalmatlan munka ugyan ily félig-meddig magán-természetű naplófélet vezetni; de a ki kicsinyeskedésnek tartja, annak fogalma sincs a történelmi érzékről — s nincs miért szóba állanunk vele. Különben is a feladat hálásabb, mint sokan félvállról beszélve tartják. Nemesak

a nagy városok története hasznos; nagyobb számmal vannak a kisebb helységek, melyeket épen a népség törzsöke tart szállva; és egy falunak jól megírt monographiájából sokkal messzebbható, mert az országnak majdnem minden hasonló falujára kiterjedő következtetéseket vonhatni, a mi végkövetkezményeiben az ország egyik alaperejének: a nép állapotának javítására vezethet. És hazánk nem Árkádia, hogy rá ne férne egy kis jobblét.

De ha nem általánosítjuk is a dolgot: már az is érdem, sőt hazafias kötelesség, ha 7300 embert az elődök tapasztalataira útasíthatunk és a múltat szellőztetve, kiinduló pontot nyújtunk jelene berendezésére. Egy közösségi krónika fölér a bölcsészet inductióival és gyakorlati eredménye bizonyosan jutalmazó.

Elég itt erre egyszerűen utalni; lelkes emberek majd gondoskodnak a módozatokról.

S ha egyszer csakugyan létrejön az az évkönyv, — minden oldala, minden sora tanúskodjék e jó magyar hely gyarapodtáról, emelkedéséről. Munkaszeretet és szorgalom megtermi a maga gyümölcsét s én sehogysem is tudnám hinni, hogy a sarkadiak épen akkor kezdenének lankadni, mikor a régi tétlenségből kiemelkedve, városuk jobbléte iránt több reményt táplálhatnak, mint valaha.
